

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ
ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διπλωματική Εργασία

**ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΤΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ.
ΑΠΟ ΤΟ NICCOLO MACHIAVELLI ΣΤΟ NICHOLAS SPYKMAN**

ΤΟΥ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΧΑΡΑΚΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΚΡΗΣ

Δεκέμβριος 2018

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση της οικογένειάς μου, την οποία και ευχαριστώ για την ηθική και ψυχολογική στήριξη κατά την διάρκεια της προσπάθειας μου.

Ομοίως ευχαριστώ όλο το Διδακτικό και Διοικητικό προσωπικό του ΔΠΜΣ και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Σπύρο Μακρή, για την αποφασιστική συνδρομή στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Επίσης δεν θα μπορούσα να μην ευχαριστήσω τον Διευθυντή και τους Ιατρούς της Ρευματολογικής Κλινικής του 424 ΓΣΝΕ, οι οποίοι με στήριξαν στο να φέρω σε πέρας αυτή την προσπάθεια.

Γεώργιος Ζαχαράκης

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΣΥΝΟΨΗ

Η πολιτική και η στρατηγική αποτελούν δυο έννοιες που γεννήθηκαν στην Αρχαία Ελλάδα και αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης αρκετών στοχαστών, χωρίς ωστόσο να καταστεί εφικτό να τους αποδοθεί ένας κοινά αποδεκτός ορισμός και να περιοριστούν σε στενά εννοιολογικά πλαίσια.

Στην πορεία του πολιτικού και στρατηγικού στοχασμού η εμφάνιση του αμφιλεγόμενου Niccolò Machiavelli θεωρείται κομβικής σημασίας με τεράστια επιρροή στην διαμόρφωση της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης ιδιαίτερα κατά την περίοδο της νεωτερικότητας όπου κυριαρχεί η συλλογική οργάνωση της κοινωνίας σε έθνη κράτη και ο ορθολογισμός.

Στην παραγμένη περίοδο του διαφωτισμού προστέθηκε η μελέτη της επιρροής του γεωγραφικού παράγοντα στην πολιτική δράση και την διαμόρφωση της στρατηγικής σκέψης αναδεικνύοντας της έννοιες της γεωπολιτικής και γεωστρατηγικής που έκτοτε έμελλε να επηρεάζουν σημαντικά τις πολιτικές και στρατηγικές επιλογές μέχρι και σήμερα.

Λέξεις Κλειδιά: Πολιτική, Στρατηγική, Νεωτερικότητα, Machiavelli, Spykman.

ABSTRACT

Politics and strategics constitute two meanings that were born in Ancient Greece and they have been the subject of study of several thinkers. However, it is not feasible these meanings to be ascribed in a commonly accepted definition and furthermore to stay limited to narrow conceptual framework.

Along the way of political and strategical thought, the appearance of the controversial Niccolo Machiavelli is considered to be of nodal importance with huge influence in the configuration of both thoughts, especially during the period of modernity, where society is collectively organized into nations-states and rationalism dominate.

Moreover, during the agitated period of Enlightenment is added the influence of the geographical factor in the political action and the configuration of strategical thought, highlighting the meanings of geopolitics and geostrategics, where since then they have significant impact to any political and strategical choices.

Key Words: Politics, Strategic, Modernity, Machiavelli, Spykman.

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Γεώργιος Ζαχαράκης

ΣΕΛΙΔΑ ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1. ΓΕΝΙΚΑ	1
1.2. ΣΚΟΠΟΣ-ΣΤΟΧΟΣ	3
1.3. ΔΙΑΡΘΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ	6
2.1. ΠΟΛΙΤΙΚΗ	6
2.2. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ	7
2.3. ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ.....	10
2.4. ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΓΕΩΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΣΤΟΝ ΜΑΧΙΑΒΕΛΛΙ.....	15
3.1. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ	15
3.1.1. ΠΛΑΤΩΝ.....	15
3.1.2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ.....	17
3.2. ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ	19
3.2. ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ	21
3.4 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΙΝΑ ΚΑΙ Ο SUN TZU	23
3.5. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ.....	26
3.6. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ.....	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΑΧΙΑΒΕΛΛΙ ΣΤΟΝ CLAUSEWITZ.....	33
4.1. ΜΑΧΙΑΒΕΛΛΙ	33
4.1.1. ΓΕΝΙΚΑ	33
4.1.2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΑΧΙΑΒΕΛΛΙ	35
4.1.3. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΑΧΙΑΒΕΛΛΙ	37
4.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 18 ^{ου} ΑΙΩΝΑ.....	39

4.3. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ CLAUSEWITZ.....	47
4.3.1. Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 17 ^{ου} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	47
4.3.2. Η ΠΑΡΑΚΑΤΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΣΤΗΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ	51
4.3.3. ΖΟΜΙΝΙ, Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	52
4.4. CLAUSEWITZ	54
4.4.1. ΓΕΝΙΚΑ.....	54
4.4.2. Η ΝΕΑ ΦΥΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.....	55
4.4.3. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.	56
4.4.4. ΤΟ ΑΠΟΓΕΙΟ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ.	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ MACKINDER.....	61
5.1. ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ	61
5.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΣΤΟΝ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ.....	62
5.2.1. ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ.....	62
5.2.2. ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ.....	63
5.2.3. ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΣΜΟΣ.....	64
5.2.4.ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.....	65
5.2.5.ΙΔΙΟΤΥΠΕΣ ΣΥΝΘΕΣΕΙΣ.....	68
5.2.6.ΣΟΣΙΑΛΙΜΣΟΣ.....	71
5.2.7. ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ.....	73
5.2.8. ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΣΤΙΣ ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ.....	75
5.3.Η ΣΤΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ CLAUSEWITZ	76
5.4.ΝΑΥΤΙΚΗ ΣΤΑΤΗΓΙΚΗ	80
5.5. Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΗΣ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.....	82
5.6. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ MACKINDER.....	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΠΟ ΤΟΝ Α΄ ΠΠ ΣΤΟΝ NICHOLAS SPYKMAN	87
6.1. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΤΟΝ Α΄ ΠΠ.....	87

6.2. ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ	88
6.2.1. ΓΕΝΙΚΑ	88
6.2.2. ΣΤΑΛΙΝΙΣΜΟΣ.....	90
6.2.3. ΙΤΑΛΙΚΟΣ ΦΑΣΙΣΜΟΣ.....	91
6.2.4. ΝΑΖΙΣΜΟΣ.....	92
6.3.ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ.....	94
6.4. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΑΠΟ ΤΟΝ Α΄ ΕΩΣ ΤΟΝ Β΄ ΠΠ.....	96
6.4.1. ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΘΕΣΗΣ.....	96
6.4.2. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	97
6.4.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΗ ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΙ ΕΥΚΙΝΗΤΗ ΑΜΥΝΑ.....	98
6.4.4. ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ.....	101
6.4.5. ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΣΤΑΤΗΓΙΚΗ.....	103
6.4.6. ΣΥΜΜΑΧΙΚΗ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ.....	105
6.5. Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΜΙΛΙΤΑΡΙΣΜΟΥ.....	107
6.6.Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΙΧΟΛΑΣ ΣΠΥΚΜΑΝ ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΧΕΣΗΣ	110
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 :ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ -ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ	113
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ.....	117
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ -ΠΗΓΕΣ	118

ΛΙΣΤΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Οι Φυσικές Θέσεις Ισχύος κατά τον Mackinder	84
Εικόνα 2: Η «Καρδιά» της Γης κατά τον Mackinder	84
Εικόνα 3: Οι «Πανπεριφέρειες» του Haushofer.....	109
Εικόνα 4: Η «Στεφάνη» του Spykman	110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. ΓΕΝΙΚΑ

Ο άνθρωπος ζούσε πάντα σε ομάδες. Η μικρότερη ομάδα ανθρώπων, η οικογένεια, υπήρξε ασφαλώς απαραίτητη για τη διατήρηση του είδους. Αλλά από την πρωτόγονη εποχή οι άνθρωποι σχημάτισαν ομάδες μεγαλύτερες της μιας οικογένειας. Μια από τις λειτουργίες μιας τέτοιας ομάδας ήταν να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των μελών της. Η πολιτική ασχολείται με τη συμπεριφορά των ανθρώπων σε οργανωμένες κατ' αυτό τον τρόπο μόνιμες ή ημιμόνιμες ομάδες. Ο Αριστοτέλης έθεσε τις βάσεις κάθε έγκυρης σκέψης για την πολιτική, όταν δήλωσε ότι ο άνθρωπος ήταν ον φύσει πολιτικό. Η συμμετοχή στις περισσότερες κοινωνίες είναι εκούσια και η μόνη ουσιαστική κύρωση που μπορεί να εφαρμοστεί είναι η εκδίωξη από τους κόλπους της κοινωνίας. Η ιδιομορφία όμως της πολιτικής κοινωνίας, που στον σύγχρονο κόσμο παίρνει την μορφή του κράτους, είναι ότι η συμμετοχή σε αυτή είναι υποχρεωτική¹.

Το κράτος βασίζεται σε κάποια έννοια κοινών συμφερόντων και υποχρεώσεων μεταξύ των μελών. Όταν όμως αυτά τα συμφέροντα συγκρούονται με τα συμφέροντα άλλων κρατών και η επίλυση των διαφορών δεν μπορεί να επιλυθεί δια της ειρηνικής οδού και των διαπραγματεύσεως τότε τα κράτη καταφεύγουν σε βίαια μέσα τα οποία μπορεί να είναι ήσσονος βίας (αντίποινα, ειρηνικός αποκλεισμός, οικονομικές κυρώσεις) ή και μείζονος βίας, δηλαδή ο πόλεμος. Από αυτή την χρήση ή την απειλή χρήσης βίας γεννήθηκε η στρατηγική η οποία σύμφωνα με τον Clausewitz εξυπηρετεί την επίτευξη των στρατιωτικών σκοπών και κατ' επέκταση των πολιτικών. Η στρατηγική σκέψη αναπόφευκτα εξαρτάται από τη γεωγραφική θέση, την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική καθώς και από άλλους συχνά παροδικούς παράγοντες, οι οποίοι προκαλούν τα προβλήματα και τις διενέξεις².

Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι υφίστανται στενοί δεσμοί μεταξύ στρατηγικής και πολιτικής. Κατά την αρχαιότητα η διαφορά μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών

---

¹ Edward H. Carr, Η εικοσαετής Κρίση 1919-1939, Εισαγωγή στην μελέτη των διεθνών σχέσεων, Εκδόσεις : Ποιότητα (2011), σελ.139-140.

² Petter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.11.

ήταν μικρή. Με το πέρασμα των χρόνου και εξαιτίας των συνεπειών και της μορφής των πολέμων, των γενικευμένων προβλημάτων, της βελτίωσης των μεθόδων διεξαγωγής των επιχειρήσεων και την εξέλιξη της τεχνολογίας, αποδείχθηκε το αδύνατο της αντικατάστασης στρατιωτικού και πολιτικού και η μοναδική λύση που απέμενε ήταν η οργάνωση της διοικήσεως με τέτοιο τρόπο ώστε να υφίσταται πλήρης αμοιβαία συνεργασία μεταξύ αυτών των δύο παραγόντων³.

Τονίζοντας την εξάρτηση των δύο εννοιών, Ο Donald Kegan στο βιβλίο του *Θουκυδίδης ο Αναμορφωτής της Ιστορίας* χαρακτηριστικά αναφέρει «Από τη στιγμή που οι άνθρωποι ζουν σε πόλεις, και οι πόλεις καθορίζουν τον τρόπο της αγωγής τους και εφόσον η πολιτική ελέγχει ακόμη και τις πιο σημαντικές ανθρώπινες ικανότητες, όπως είναι η στρατηγική, η οικονομική διαχείριση και οι τακτικές πειθούς, η πολιτική μέχρι κάποιο βαθμό ελέγχει όλα τα πεδία της γνώσης. Η πολιτική εν τέλει ορίζει τι μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι και τι δεν μπορούν ή δεν πρέπει»⁴.

Ωστόσο στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας δεν υπήρχαν κράτη. Τα κράτη είναι ιστορικά φαινόμενα, που οικοδομήθηκαν υπό συγκεκριμένες συνθήκες, χωρίς κάποια δεδομένη ή φυσική υπόσταση. Το σύγχρονο κράτος και η κοινωνία των πολιτών σχηματίστηκαν μέσα από διακριτές αλλά και αλληλοσχετιζόμενες διαδικασίες⁵. Η εμφάνιση του έθνους-κράτους αρχίζει να διαμορφώνεται ως κυρίαρχη συλλογική οργάνωση της κοινωνίας στη νεωτερικότητα και έκτοτε εγκαθιδρύεται ως κραταιά υπόσχεση μιας νέας εποχής.

Η πορεία της νεώτερης πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας εγκαινιάζεται αποφασιστικά με το Nicolo Machiavelli, του οποίου οι πολιτικές ιδέες σχολιάστηκαν κατά τους τελευταίους τρεις αιώνες όσο πολύ λίγα άλλα έργα πολιτικού στοχασμού⁶. Η σκέψη του Machiavelli δέχθηκε είτε σημαντικές επικρίσεις είτε πλήρη αποδοχή. Είναι πολλοί εκείνοι που τον θεωρούν πατέρα της

³ Παναγιώτης Κώνστας, Στρατηγική, Εκδόσεις: Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1951),σελ.85.

⁴ Ντόναλντ Κέιγκαν, *Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της ιστορίας*, Εκδόσεις: Ωκεανίδα (2011), σελ.373.

⁵ Stuart Hall and Bram Gieben, *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας* (Μετάφραση: Θανάσης και Βίκτωρ Τσακίρης), Εκδόσεις: Σαββάλας (2003), σελ.116-117.

⁶ Γεώργιος Κ. Βλάχος, *Πολιτική*, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ. 116.

σύγχρονης πολιτικής επιστήμης και επίσης αρκετοί εκείνοι που τον χαρακτηρίζουν απλά κυνικό, διεφθαρμένο και αυταρχικό. Ωστόσο «Ο Ηγεμόνας» επηρέασε την πολιτική σκέψη πολλών πολιτικών και στοχαστών και άσκησε σημαντική επίδραση σε πολιτικές εξελίξεις της εποχής του και μεταγενέστερων περιόδων⁷.

Στην πορεία των διεθνών σχέσεων ήρθε να προστεθεί ένας νέος όρος, αυτός της γεωπολιτικής, η οποία αποτελεί την μελέτη των διεθνών σχέσεων από μια χωρική ή γεωγραφική οπτική⁸. Η παραδοσιακή γεωπολιτική προσέγγιση ασχολείται με τις έννοιες του χώρου και της ισχύος και αναλύει τη μεταξύ τους σχέση. Τις τελευταίες δεκαετίες αυτή η προσέγγιση έχει συμπληρωθεί (ή και αντικατασταθεί) από την αντίληψη ότι τα προβλήματα που έχουν αντίκτυπο σε παγκόσμιο επίπεδο είναι καλύτερα να προσεγγίζονται θεωρώντας τον κόσμο ως ενιαίο σύνολο⁹.

1.2. ΣΚΟΠΟΣ-ΣΤΟΧΟΣ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να προσεγγίσει την διαμόρφωση της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης στην νεωτερικότητα, μελετώντας ταυτόχρονα και την εμφάνιση της γεωπολιτικής στην πορεία των διεθνών σχέσεων θέτοντας ως αφετηρία τον Niccolò Machiavelli και τερματικό σταθμό τον Nicholas Spykman με απώτερο σκοπό να εξάγει μερικές συμπερασματικές σκέψεις και επισημάνσεις.

1.3. ΔΙΑΡΘΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η υπόψη εργασία προκειμένου να πετύχει την εκπλήρωση των στόχων που έχει θέσει, είναι δομημένη σε επτά (7) κεφάλαια. Πέραν του παρόντος πρώτου κεφαλαίου το οποίο αποτελεί την εισαγωγή και παρέχονται οι βασικές πληροφορίες για την δομή και τον στόχο της εργασίας, ακολουθούν αλλά έξι κεφάλαια.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια εννοιολογικής προσέγγισης των βασικών όρων της πολιτικής, της στρατηγικής, της γεωπολιτικής καθώς και της εποχής της νεωτερικότητας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της, τα οποία

⁷ https://el.wikipedia.org/wiki/Νικολό_Μακιαβέλι

⁸ Geoffrey Parker, Γεωπολιτική: Παρελθόν, παρόν και μέλλον, (Μετάφραση: Ευηνέλα Αλεξοπούλου), Εκδόσεις: Ροές(2002), σελ.35.

⁹ Στο ίδιο σελ.142-143.

αποτελούν τα βασικά στοιχεία του θέματος, ώστε να τεθεί ένα πλαίσιο για την ανάλυση που θα ακολουθήσει στα επόμενα κεφάλαια.

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης όπως αυτή διαμορφώθηκε στην αρχαία Ελλάδα από τον όπου τέθηκαν οι βάσεις για την γέννηση της πολιτικής σκέψης και αναφερόμενοι σε άλλους αξιοπρόσεκτους σταθμούς της αρχαιότητας, στην αρχαία Κίνα καθώς και στην συμβολή του Βυζαντίου καταλήγουμε στο μεσαίωνα και την Ιταλική αναγέννηση η οποία και αποτελεί σημαντικό σταθμό για την εξέλιξη της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης των νεώτερων χρόνων.

Το τέταρτο κεφάλαιο ξεκινάει με την συμβολή του Machiavelli του οποίου η θεωρία αποτελεί σταθμό και σηματοδοτεί την απαρχή μιας νέας εποχής¹⁰. Στο κεφάλαιο αυτό αναλύεται η διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης στην ταραγμένη Ευρώπη του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα μέχρι την θεωρία του Κοινωνικού Συμβολαίου του Rousseau. Ταυτόχρονα παρουσιάζεται η πορεία της στρατηγικής σκέψης με τις επιδράσεις που αυτή δέχθηκε από τις πολύ σημαντικές αλλαγές που σημειώθηκαν στην οργάνωση του στρατού και τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου καταλήγοντας στον Clausewitz, το κομβικό έργο του οποίου αποτελεί πηγή άντλησης ιδεών για την στρατηγική σκέψη.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η πορεία της πολιτικής σκέψης μετά την Γαλλική Επανάσταση και εξετάζονται συνοπτικά οι πολιτικές ιδεολογίες που προέκυψαν από αυτή στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α. Παράλληλα εξετάζεται η πορεία της στρατηγικής σκέψης σε αυτές τις δύο ηπείρους όπως αυτή εξελίχθηκε μετά τον Clausewitz καθώς και η εμφάνιση της γεωπολιτικής ώστε να σχηματιστεί μια εικόνα για τις συνθήκες που επικρατούσαν σε αυτούς τους χώρους λίγο πριν την έναρξη του Α΄ΠΠ και αφού ο Mackinder είχε παρουσιάσει την θεωρία του για την «Καρδιά» της γης το 1904.

Στο έκτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια παρουσίασης των πολιτικών ιδεολογιών που επικράτησαν την περίοδο του μεσοπολέμου και μέχρι την εκδήλωση του Β΄ ΠΠ καθώς και τις αντιλήψεις για την στρατηγική μετά τις ολέθριες συνέπειες και τα λάθη του Α΄ ΠΠ, τόσο των κρατών που ενεπλάκησαν σε

---

¹⁰ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Εισαγωγή στις πολιτικές θεωρίες των νεωτέρων χρόνων (τεύχος α΄), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.103.

αυτόν αλλά και της συμμαχίας που δημιουργήθηκε για να αντιμετωπίσει την Γερμανική απειλή. Σε αυτό το κεφάλαιο αναλύεται η χρήση της γεωπολιτικής ως εργαλείο μιλιταρισμού που υιοθετήθηκε από την Γερμανική σχολή με αποτέλεσμα την έντονη κριτική της. Τέλος παρουσιάζεται η θεωρία της «Στεφάνης» του Spykman που οδήγησε αργότερα στη στρατηγική της ανάσχεσης που υιοθετήθηκε από τις Η.Π.Α μετά της λήξη του Β΄ΠΠ.

Τέλος, στο έβδομο κεφάλαιο, παρατίθεται μία σειρά συμπερασματικών σκέψεων που προκύπτουν από την εξέταση του θέματος ως προσπάθεια ολιστικής προσέγγισης της διαμόρφωσης της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης στην νεωτερικότητα καθώς και την επιρροή που αυτή άσκησε στις εποχή που ακολούθησε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

2.1. ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ενώ η πολιτική συνιστά δεσπτόζον μέρος της καθημερινής κοινωνικής ζωής του ανθρώπου όλων των εποχών και αποτελεί ένα από τα πιο κοινά πράγματα της ανθρώπινης ζωής, η κατανόησή της και ο βαθύτερος προσδιορισμός της μένουν πάντοτε ατελή. Οι ορισμοί της πολιτικής είναι πολυάριθμοι και αρκετές φορές διαφορετικοί μεταξύ τους με αποτέλεσμα η αναζήτηση να καταλήγει σε αδιέξοδο. Με μια ευρύτατη έννοια του όρου, η πολιτική, είναι η δραστηριότητα μέσω της οποίας οι άνθρωποι ορίζουν, τηρούν και τροποποιούν τους γενικούς κανόνες βάσει των οποίων ζουν¹¹. Η παραπάνω προσέγγιση είναι χρήσιμη επειδή είναι αρκετά πλατιά ώστε να περικλείει περισσότερες αντιτιθέμενες οπτικές.

Ένα κοινό στοιχείο, σε όλους σχεδόν τους ορισμούς, είναι η δραστηριότητα με την έννοια της δράσης. Η πολιτική επομένως δεν μπορεί παρά να είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με φαινόμενα σύγκρουσης αλλά και συνεργασίας, (δράσης και αντίδρασης), ακριβώς επειδή οι άνθρωποι διαφωνούν, όχι μόνο ως προς το πώς πρέπει να ζουν, αλλά και ως προς το πώς πρέπει να διανέμονται η εξουσία ή οι πόροι. Διαφωνούν επίσης για το πώς πρέπει να επιλύονται τέτοιου είδους ζητήματα. Η πολιτική επομένως, όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Heywood είναι «μια κοινωνική δραστηριότητα, η οποία προϋποθέτει πάντα διάλογο και ποτέ μονόλογο».

Ένα ακόμη κοινό στοιχείο, το οποίο αναγνωρίζεται από τους περισσότερους ανθρώπους, είναι ότι προκειμένου αυτοί να επηρεάσουν τους κανόνες ή να διασφαλίσουν την ισχύ τους πρέπει να συνεργαστούν με άλλους ανθρώπους. Συχνά η ουσία της πολιτικής περιγράφεται ως μια διαδικασία διευθέτησης των συγκρούσεων, κατά την οποία αντίθετες απόψεις ή ανταγωνιζόμενα συμφέροντα εναρμονίζονται. Ωστόσο, η πολιτική με αυτή την ευρεία έννοια είναι καλύτερο να προσεγγίζεται ως η αναζήτηση διευθέτησης της σύγκρουσης παρά ως επίτευξή της, μιας και δεν διευθετούνται ή δεν μπορούν να διευθετηθούν όλες οι συγκρούσεις.

---

¹¹ Andrew Heywood, Εισαγωγική στην Πολιτική, Εκδόσεις : Πόλις (2006), σελ. 21.

Στην καθημερινή της χρήση η «πολιτική» είναι μια βεβαρυμμένη λέξη πολύ συχνά έρμαιο προσχηματισμένων απόψεων. Πολλοί σκέφτονται την πολιτική σαν μια «βρώμικη λέξη» που ανασύρει εικόνες έντασης, διάσπασης, βίας, απάτης, χειραγώγησης και ψεύδους. Το 1775 ο Samuel Johnson είπε: «Η πολιτική δεν είναι τίποτε περισσότερο από ένα μέσο κοινωνικής ανόδου», ενώ ο Αμερικανός ιστορικός Henry Adams όρισε την πολιτική ως τη «συστηματική οργάνωση των εχθροτήτων». Για τον Max Weber «πολιτική είναι ο αγώνας για την κατάκτηση ή τη διανομή της εξουσίας για τη νομή των δημοσίων θέσεων», ενώ για τον Paul Valéry «πολιτική είναι η τέχνη να εμποδίζεις τους ανθρώπους να ασχολούνται με ότι τους αφορά»¹².

Κάθε προσπάθεια ορισμού της πολιτικής επομένως, προϋποθέτει την απεμπλοκή του όρου από τέτοιου είδους προκατασκευασμένους συνειρμούς και στερεότυπα. Και λειτουργώντας σε αυτό το πνεύμα μπορούμε να καταλήξουμε σε δυο συμπεράσματα. Πρώτον ότι η πολιτική ορίζεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, ως: άσκηση εξουσίας, άσκηση αυθεντίας, λήψη συλλογικών αποφάσεων, κατανομή περιορισμένων πόρων, πρακτική της εξαπάτησης και της χειραγώγησης κλπ. Δεύτερον ότι στην επίμαχη ερώτηση για το «τι είναι πολιτική;» υπάρχουν πάρα πολλές θεωρητικές και ιδεολογικές διαφωνίες που συχνά οδηγούν σε αδιέξοδο.

2.2. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Η λέξη στρατηγική προέρχεται ετυμολογικά από την αρχαία Ελληνική λέξη στρατηγός, μια λέξη σύνθετη από το στρατός και άγω , η οποία είχε την έννοια του αρχηγού του στρατού. Η λέξη είχε επομένως αρχικά μια καθαρά στρατιωτική έννοια, αυτήν της τέχνης ή της επιστήμης της στρατιωτικής διοίκησης και της απαραίτητης σχεδίασης για την βέλτιστη χρησιμοποίηση των έμψυχων και άψυχων πόρων προς την επίτευξη των τεθέντων στόχων. Σήμερα ο όρος της «Στρατηγικής» χρησιμοποιείται ευρέως με σκοπό να περιγράψει μία μεθοδολογία ή τον τρόπο που ακολουθείται από έναν τομέα ή μία κοινωνική ομάδα για την επίτευξη κάποιου σκοπού.

---

¹² <https://www.respublica.gr/2018/01/column/ορίζοντας-την-πολιτική/>

Στην παλαιότερη βιβλιογραφία σχετικά με την φύση των Ενόπλων Δυνάμεων και του πολέμου, γίνονταν συνήθως μια απλή διάκριση ανάμεσα σε δύο επίπεδα ανάλυσης, το τακτικό και το στρατηγικό. Αυτή η υποδιαίρεση έμοιαζε να είναι απόλυτα ξεκάθαρη, ειδικά σε όσους ασχολούνταν με την στρατιωτική εκπαίδευση. Η τακτική όπως είχε προτείνει ο Clausewitz «είναι η τέχνη της χρησιμοποίησης των στρατευμάτων στην μάχη, ενώ Στρατηγική είναι η τέχνη της χρησιμοποίησης των μαχών ώστε να κερδηθεί ο πόλεμος»¹³. Με μια πρώτη προσέγγιση θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η στρατηγική εκτυλίσσεται σε δύο επίπεδα στην φάση του σχεδιασμού και στην φάση της εκτέλεσης του σχεδίου.

Η στρατηγική ως έννοια έχει αναλυθεί στο πέρασμα των αιώνων από αρκετούς στρατηγικούς αναλυτές χωρίς ωστόσο να έχει επιτευχθεί να καταχωρηθεί ένας αποδεκτός από όλους ορισμούς. Ο Antre Beaufre την ορίζει ως «την τέχνη η οποία επιτρέπει ανεξάρτητα από τις χρησιμοποιούμενες τεχνικές, την κατανόηση και τον έλεγχο των προβλημάτων που θέτει οποιαδήποτε σύγκρουση θελήσεων και κατά συνέπεια τη χρήση των διαθέσιμων τεχνικών με τον αποτελεσματικότερο τρόπο. Είναι η τέχνη της διαλεκτικής δύο αντίπαλων θελήσεων που χρησιμοποιούν βία, για να επιλύσουν τη διένεξη τους»¹⁴. Την περιγράφει ως «την τέχνη της χρήσης ισχύος για την επίτευξη των σκοπών της πολιτικής» και παραθέτει ως αξίωμα ότι «για κάθε κατάσταση υπάρχει μια βέλτιστη στρατηγική, η οποία ταυτόχρονα μπορεί να είναι άριστη σε κάποια κατάσταση και καταστροφική σε κάποια άλλη».

Ο Κωνσταντίνος Κολιόπουλος χαρακτηρίζει την στρατηγική ως «σύζευξη μέσων και σκοπών υπό το πρίσμα πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης, διαμορφούμενη από το τρίπτυχο: μέσα –σκοποί- αντίπαλος». Εφαρμόζοντας τα παραπάνω στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής, μπορεί να ειπωθεί ότι η στρατηγική συνίσταται στη σύζευξη μέσων και σκοπών ενός κράτους υπό την επίδραση του διεθνούς ανταγωνισμού τόσο στη ειρήνη όσο και στον πόλεμο. Ανάλογα με τα επίπεδα αναφοράς η στρατηγική χωρίζεται σε διάφορα επίπεδα. Όταν χρησιμοποιούνται όλα τα διαθέσιμα μέσα ενός κράτους για την επίτευξη των

---

¹³ Paul Kennedy, *Grand Strategies in War and Peace*, Yale University Press (1991), p.1.

¹⁴ Andre Beaufre, *Εισαγωγή στη Στρατηγική*, Εκδόσεις: Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (2015),σελ 145.

πολιτικών αντικειμενικών σκοπών, του ενόψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης, τότε μιλάμε για υψηλή στρατηγική (grand strategy)¹⁵».

Ο Σπύρος Λίτσας ορίζει την στρατηγική ως «τη δυνατότητα των οργανικών συνισταμένων του διεθνούς συστήματος, τα έθνη –κράτη, να θέτουν σε οργανωμένη και συνδυαστική λειτουργία τα πολιτικοδοικητικά, οικονομικά, κοινωνικά και στρατιωτικά μέσα που έχουν στη διάθεση τους, με σκοπό την προβολή ενός αμυντικού ή επιθετικού πλαισίου ανάπτυξης προς άλλες οργανικές μονάδες του διεθνούς συστήματος, με στόχο την προάσπιση αλλά και διεύρυνση των συμφερόντων τους¹⁶».

Προκειμένου να μελετηθεί καλύτερα η στρατηγική θεωρήθηκε απαραίτητο να υποδιαιρεθεί το αντικείμενο μελέτης σε «επίπεδα». Τα επίπεδα αυτά δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους, αντίθετα τυχόν εξελίξεις σε ένα από αυτά μπορούν να έχουν επίδραση και στα υπόλοιπα. Η σύγχρονη στρατηγική σκέψη μπορούμε να ισχυριστούμε ότι κινείται σε πέντε επίπεδα όπως αυτά περιγράφονται στον παρακάτω πίνακα:

Τεχνικό	Ασχολείται με τις προδιαγραφές και την κατασκευή των διαφορών υλικών και μέσων.
Τακτικό	Εξετάζει τους τρόπους και τους παράγοντες που επηρεάζουν μια τοπική σύγκρουση συγκεκριμένου είδους (τακτικές χρησιμοποίησεως μάχης).
Επιχειρησιακό	Αφορά τη διεξαγωγή μιας μάχης στο σύνολο της. Στα πλαίσια της μπορεί να εκτυλίσσονται συγχρόνως δεκάδες τακτικές εμπλοκές, διαφορετικής φύσης, σκοπιμότητας και έκβασης.
Στρατηγικής Θεάτρου (Επιχειρήσεων)	Ασχολείται με τη διεξαγωγή ενός συνόλου μαχών και άλλων επιχειρήσεων (πχ εφοδιασμός) σε μια ευρύτατη γεωγραφική περιοχή, το αφορούν δε και οι πολιτικές επιπτώσεις τους.
Υψηλής Στρατηγικής	Στο επίπεδο αυτό όλα τα προαναφερθέντα χαμηλότερα επίπεδα στρατιωτικής φύσης αποδίδουν τα τελικά αποτελέσματα τους όσον αφορά τη θέση της χώρας στη διεθνή αρένα. Εδώ είναι έντονη η αλληλεπίδραση της στρατιωτικής ισχύος (ή της έλλειψης της) με τις άλλες πλευρές της συνολικής δραστηριότητας ενός κράτους,

¹⁵ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ 44.

¹⁶ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές , Εκδόσεις : Ποιότητα (2010), σελ 226.

Με βάση αυτό το πλαίσιο θα επιχειρηθεί στα επόμενα κεφάλαια η προσέγγιση της έννοιας της στρατηγικής, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κάθε εποχής, τις πολιτικές, κοινωνικές και τεχνολογικές συνθήκες που επικρατούσαν και εστιάζοντας κυρίως στην υψηλή στρατηγική καθόσον αποτελεί το επίπεδο που εμπλέκεται άμεσα με την πολιτική.

2.3. ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ

Ο όρος νεωτερικότητα είναι δηλωτικός μιας ιστορικής περιόδου, η οποία αντιδιαστέλλεται από άλλες προηγούμενες (Αρχαιότητα, Μεσαίωνα). Χρονολογικά η έναρξη της νεωτερικότητας (αν και δεν υπάρχει ομοφωνία στην επιστημονική κοινότητα) μπορεί να προσδιοριστεί κατά τον 18^ο αιώνα, δηλαδή την περίοδο του κινήματος του διαφωτισμού και την εκκίνηση της βιομηχανικής επανάστασης¹⁷. Το δε καταληκτικό όριο της νεωτερικότητας μπορεί να προσδιοριστεί μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

Η νεωτερική περίοδος συνδέεται με την ανάδυση του έθνους κράτους και τον τονισμό της εθνικής κυριαρχίας και ταυτότητας, της εθνικής οικονομίας, της εθνικής κουλτούρας καθώς και την ανάπτυξη των αστικών καπιταλιστικών κοινωνιών. Ακόμα, συνδέεται με τη βιομηχανική επανάσταση και την οργάνωση της κοινωνικής ζωής με όρους αναγνώρισης των ατομικών δικαιωμάτων και της αστικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας¹⁸. Κυρίαρχα στοιχεία, επίσης, της νεωτερικότητας είναι η ανάπτυξη των μηχανολογικών τεχνολογιών που συνδέονται με την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, οι θεωρητικές επαναστάσεις στις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες, οι αιφνίδιες δημογραφικές αλλαγές που περιλαμβάνουν κατακλυσμιαίες αστικές μεταναστεύσεις, η ανάδυση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, αλλά και οι δραστικές διακυμάνσεις στην παγκόσμια οικονομία, που άρχισαν να καθορίζουν τη «μοίρα» των εθνών-κρατών μέσω του δανεισμού και των εμπορικών συναλλαγών¹⁹.

---

¹⁷ Anthony Giddens, Οι συνέπειες της νεωτερικότητας (Μετάφραση : Γεώργιος Μερτικός), Εκδόσεις: Κριτική (2001), σελ. 20.

¹⁸ David. Harvey, Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας, (Μετάφραση: Ελένη Αστερίου) Εκδόσεις: Μεταίχμιο (2009), σελ 31-68.

¹⁹ Agnes Heller ,Μαρξ και νεωτερικότητα, Περιοδικό : Λεβιάθαν (1988), σελ 66.

Η νεωτερικότητα, επίσης, είναι όρος που αναφέρεται σε συγκεκριμένη διανοητική στάση που επιδιώκει να κατανοήσει με ορθολογικό τρόπο τον κόσμο αναζητώντας τάξη μέσα στη φύση και την κυριαρχία του ανθρώπου πάνω σε αυτή. Σε αυτή την περίπτωση ο όρος γίνεται συνώνυμος με την πρόοδο και βαθμιαία κατακτά ολοένα και περισσότερα πεδία του βίου από την ιατροκοποίηση των σωμάτων ως τον εξορθολογισμό της ζωής της πόλης δια μέσου του λόγου περί σχεδιασμού και προγραμματισμού. Η επιστήμη και το κινήγι της γνώσης στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού ήταν κεντρικής σημασίας για το πνεύμα της νεωτερικότητας που στηριζόταν στις έννοιες του τεκμηρίου και της απόδειξης. Ο Immanuel Kant συνόψισε το πνεύμα της εποχής της νεωτερικότητας με τη φράση «sapere aude»(τόλμα να γνωρίσεις ή να σκεφτείς).

Η νεωτερικότητα ως προς τα τυπικά χαρακτηριστικά της είναι συνυφασμένη με τις προοπτικές και το «παράδειγμα» του διαφωτισμού, που στρέφεται προς και ταυτίζεται με τη γραμμική πρόοδο, την απόλυτη αντικειμενική αλήθεια και τον ορθολογικό σχεδιασμό²⁰. Αυτή η πίστη στη διαρκή πρόοδο και τις απεριόριστες δυνατότητες του ανθρώπινου νου κατά το «πρόταγμα» του διαφωτισμού ευνόησε την ανάπτυξη μεγάλων επιστημονικών θεωριών, που σύμφωνα με το πνεύμα της νεωτερικότητας είναι δυνατόν να ερμηνεύσουν καθετί το επιστητό. Ο θετικισμός, ο μαρξισμός, ο φανξιοναλισμός αποτελούν τέτοιου είδους θεωρίες, οι οποίες διεκδικούν οικουμενική ισχύ.

Ωστόσο, με την πάροδο του χρόνου υπήρξε ταύτιση της εγκυρότητας του ορθού λόγου με τις επιλογές της εκάστοτε εξουσίας. Η ορατότητα και το αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος αποτυπώθηκε σε ποικίλα πεδία²¹ όπως είναι η δημιουργία καθεστώτων ολοκληρωτικού τύπου (πχ Χιλτρερισμός, Ναζισμός, Σταλινισμός)²² που είναι εντελώς αντιφατικά με το αρχικό σχέδιο του διαφωτισμού. Επίσης κλονίστηκε η πεποίθηση της θετικής προόδου της κοινωνίας μέσω της επιστήμης, εφόσον υπήρξε η συμβολή της σε οικολογικές καταστροφές. Ακόμα εξασθένησε και η πίστη στη μια και αντικειμενική αλήθεια της επιστήμης με την

---

²⁰ David Harvey, Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας (Μετάφραση: Ελένη Αστερίου) Εκδόσεις: Μεταίχμιο (2009), σελ 29.

²¹ Ευαγγελία Φρυδάκη, Η διδασκαλία στην τομή της νεωτερικής και μετανεωτερικής σκέψης, Εκδόσεις : Κριτική (2009), σελ 233.

²² Χριστίνα Συριοπούλου- Δελλη, Η παιδεία στην μετανεωτερική εποχή: Η περίπτωση της ειδικής αγωγής, Εκδόσεις : Γρηγόρης (2003), σελ 44

ανάδυση νέων θεωριών, όπως της θεωρίας του χάους ή της κβαντομηχανικής. Τέλος η επικράτηση της λογικής της αγοράς, η πορεία κατάργησης του κράτους πρόνοιας και η αβεβαιότητα που προκαλείται για τους πολίτες από τις ευέλικτες εργασιακές δομές, οδήγησαν στην αποκαθήλωση του ορθού λόγου ως τη μοναδική αντικειμενική αλήθεια²³. Και σε αυτό το σημείο αρχίζει η ανάδυση μιας νέας εποχής, της εποχής της μετανεωτερικότητας.

2.4. ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΓΕΩΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Η γεωγραφική διάσταση της πολιτικής είναι ζήτημα που έχει απασχολήσει τη διανοήση από την Ελληνική αρχαιότητα, μέχρι τον διαφωτισμό. Από την πολιτική γεωγραφία προέκυψε η «γεωπολιτική», από την μελέτη δηλαδή των επιδράσεων της γεωγραφίας (ανθρώπινης και φυσικής) στις διεθνείς σχέσεις και στην διεθνή πολιτική. Η γεωπολιτική ως μια θεωρία χωρικών αλληλεξαρτήσεων και ιστορικής αιτιότητας, αναλύει και συσχετίζει σταθερούς και μεταβλητούς γεωγραφικούς παράγοντες καταλήγοντας σε συμπεράσματα κατανομής της ισχύος στο διεθνή χώρο. Αποτελεί μια μέθοδο μελέτης της εξωτερικής πολιτικής ώστε να γίνει κατανοητή, να εξηγηθεί και τελικά να μπορεί να προβλεφθεί η συμπεριφορά των διεθνών πολιτικών δρώντων μέσα από γεωγραφικές μεταβλητές. Αυτές οι μεταβλητές περιλαμβάνουν το κλίμα, το περιβάλλον, τον πολιτισμό, την τοπογραφία, τη δημογραφία, τους φυσικούς πόρους και εφαρμοσμένες επιστήμες της περιοχής που εξετάζεται²⁴.

Ο όρος γεωπολιτική σαν επιστημονικός όρος εισήχθη το 1899 από τον Σουηδό πολιτικό και πολιτικό επιστήμονα Rudolf Kjellen, μαθητή του γεωγράφου και θεωρούμενου ως πατέρα της γεωπολιτικής Friedrich Ratzel. Ως επιστήμη, η γεωπολιτική δημιουργήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στη συνέχεια διαδόθηκε στην κεντρική Ευρώπη κατά το διάστημα του μεσοπολέμου. Η γεωπολιτική αποτελεί εργαλείο της στρατηγικής με κεντρικό σημείο την εθνική ισχύ και τον έλεγχο μιας γεωγραφικής επικράτειας. Κράτη που είναι ισχυρότερα στην προβολή των ικανοτήτων τους σε μεγαλύτερες αποστάσεις, αποτελούν τα κυρίαρχα κράτη σε κάθε ιστορική περίοδο στο διεθνές σύστημα. Επομένως, η γεωπολιτική υπονοεί

---

²³ Ευαγγελία Φρυδάκη, Η διδασκαλία στην τομή της νεωτερικής και μετανεωτερικής σκέψης, Εκδόσεις : Κριτική (2009), σελ 234.

²⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki/Γεωπολιτική>

της ύπαρξη διεθνών ανταγωνισμών και υποστηρίζει την στρατηγική σχεδίαση σε διάφορους τομείς, όπως της στρατιωτικής ισχύος (γεωστρατηγική) ή της οικονομίας (γεωοικονομία).

Η γεωστρατηγική, ως υποσύνολο της γεωπολιτικής, μελετά τους συσχετισμούς δυνάμεων σε διεθνές επίπεδο (παγκόσμιο ή περιφερειακό) και συνδέεται με την έννοια της πολιτικής ισχύος και της εξωτερικής πολιτικής. Αναφέρεται στην πολιτική που έχει ως αντικείμενο γεωγραφικές περιοχές που ενδιαφέρουν το συγκεκριμένο κράτος και επηρεάζουν την ασφάλεια του ή τα εθνικά συμφέροντα. Υποστηρίζει την στρατηγική η οποία αποτελεί τον τρόπο σύζευξης των υπάρχοντων μέσων για την επίτευξη των εθνικών/πολιτικών σκοπών²⁵. Στα 120 και πλέον έτη από την πρώτη εμφάνιση της γεωπολιτικής έχει να παρουσιάσει διάφορες εκδοχές, ορισμένες από τις οποίες είναι ασύμβατες μεταξύ τους, σαν να πρόκειται για εντελώς διαφορετικές υποεπιστήμες²⁶:

- 1890-1945: Πρόκειται για την γνωστή ως κλασσική γεωπολιτική, που αποτελούνταν από την Γερμανική Geopolitik, που εμπνεύστηκε από τη βιολογία και την Αγγλοσαξονική Σχολή της διαπάλης μεταξύ θαλάσσιων και χερσαίων μεγάλων κρατών.
- 1960-1975: Είναι η εποχή που αποτελεί μέρος της σκληρής εκδοχής του ρεαλισμού, της «πολιτικής της ισχύος» (Realpolitik) κυρίως στις ΗΠΑ και εν μέρει στην Βρετανία.
- 1975-1989: Αναφύονται δύο εντελώς διαφορετικοί γεωπολιτικοί κλάδοι, η γεωστρατηγική (geostrategy) και «υψηλή στρατηγική» (grand strategy), κυρίως στις ΗΠΑ και εν μέρει στην Βρετανία και η νέα γεωπολιτική, η γαλλική geopolitique, που δίνει έμφαση στην περιβαλλοντική διάσταση.
- 1990-σήμερα: Πρόκειται για την μεταδιπολική εποχή των πλειόνων τάσεων, με διάφορες μεγαλειώδεις «πανοραμικές» εκδοχές, με κύρια νέα τάση την κριτική γεωπολιτική (critical geopolitics), αρχικά στις Η.Π.Α.

---

²⁵ <https://el.wikipedia.org/wiki/Γεωστρατηγική>

²⁶ Αλέξης Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ. 217.

Η γεωπολιτική έχει παρεξηγηθεί αρκετά, κυρίως εξαιτίας του ότι χρησιμοποιήθηκε ως θεωρητική βάση για τη δικαιολόγηση του ναζιστικού επεκτατισμού. Ωστόσο, μολονότι ορισμένοι γεωπολιτικοί αναλυτές είχαν συσχετιστεί με το ναζιστικό καθεστώς, καμία επιστήμη δεν είναι υπεύθυνη για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται. Μια άλλη κατηγορία που έχει διατυπωθεί εναντίον της γεωπολιτικής είναι ότι είναι μονοδιάστατη και συνεπώς έχει περιορισμένο πεδίο εφαρμογής. Ούτε αυτό ισχύει αφού η γεωπολιτική έχει μεγάλη εξηγητική ικανότητα, αρκεί να μην ξεπέφτει στο επίπεδο του απλοϊκού γεωγραφικού ντετερμινισμού²⁷.

---

²⁷ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.202.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΣΤΟΝ ΜΑΧΙΑΒΕΛΛΙ

3.1. ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

Η Ελληνική φιλοσοφική σκέψη, ως γνωστόν, δέσποσε τους τελευταίους δέκα περίπου αιώνες π.Χ και έδωσε στην παγκόσμια ιστορία υψηλού επιπέδου δείγματα επιστημονικής και τεχνικής έρευνας και μελέτης, που οδήγησαν στην ανάπτυξη του δικαίου, της οικονομίας, των μαθηματικών, της ρητορικής και της φιλοσοφίας σαν «κορωνίδα των επιστημών»²⁸. Η έννοια της πολιτικής άρχισε να διαπλάθεται κατά το δεύτερο ήμισυ του 5ου π.Χ., στο πεδίο της φιλοσοφίας. Η πολιτική φιλοσοφία αρχίζει, βεβαίως, με το Σωκράτη και τους σοφιστές, οι οποίοι αφήνοντας την κοσμολογία των προσωκρατικών, έστρεψαν την προσοχή τους στον άνθρωπο και στην πολιτική συμβίωση της πόλης. Εκεί όμως που αναπτύχθηκε καθοριστικά, είναι η διδασκαλία του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, από όπου βασικές σκέψεις πέρασαν και στο δυτικό Μεσαίωνα.

Στην συνέχεια θα σκιαγραφηθούν εν συντομία οι βασικές γραμμές διδασκαλίας των δύο φιλοσόφων για την έννοια και την αντίληψη της πολιτικής, ώστε να καταστεί κατανοητή η τεράστια διαφορά που τη χωρίζει από εκείνη των νεότερων χρόνων. Ο Πλάτων είναι ο πρώτος φιλόσοφος που ασχολείται φιλοσοφικά με την πολιτική, διεισδύοντας στο ευρύτερο πλάτος της κορυφαίας έλλογης δράσης του ανθρώπου μέσα στην κοινότητα της πόλης. Η ολοκληρωμένη, όμως διερεύνηση και θεμελίωση της πολιτικής και η αντιμετώπισή της ως γνωστικό αντικείμενο αυτοτελούς τομέα θεωρητικής και πρακτικής ανήκει αναμφίβολα στον Αριστοτέλη.

3.1.1. Πλάτων

Ο Πλάτων (427 π.Χ. – 347 π.Χ.)²⁹ ήταν ο πιο γνωστός μαθητής του Σωκράτη και δάσκαλος του Αριστοτέλη. Το έργο του με τη μορφή φιλοσοφικών διαλόγων έχει σωθεί ολόκληρο και άσκησε τεράστια επιρροή στην αρχαία Ελληνική φιλοσοφία και γενικότερα στη δυτική φιλοσοφική παράδοση μέχρι και σήμερα. Ο Πλάτων διακρίνει τα πολιτικά ή τα της πόλεως (τις υποθέσεις της πόλης) και τα

²⁸ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 98.

²⁹ <https://el.wikipedia.org/wiki/Πλάτων>

κοινά (τις κοινωνικές υποθέσεις) από τα ίδια (τις υποθέσεις της ιδιωτικής ζωής) καθώς και τον «πολιτικόν», που ασχολείται με τα πολιτικά και με τα κοινά από τον ιδιώτη, που περιορίζεται στις ιδιωτικές του υποθέσεις και στα ιδιωτικά του συμφέροντα³⁰. Αυτός ο διαχωρισμός έχει ιδιαίτερη σημασία, διότι αναδεικνύει την αρχαία Ελληνική άποψη της «πόλεως» ως οργανωμένης πολιτικής κοινωνίας. Στο κυριότερο κατά πολλούς φιλοσοφικό του έργο, την *Πολιτεία*, σκιαγραφεί ένα ιδεατό πολίτευμα που σε πολλά σημεία κινείται έξω από τα όρια της πραγματικότητας. Για αυτό και ο Αθηναίος φιλόσοφος θεωρείται ο πατέρας της ουτοπίας. Αποστολή της πολιτείας είναι η ευδαιμονία και η κατασκευή μιας αρμονικής ζωής, απόψεις που θα επηρεάσουν σημαντικά τις επερχόμενες γενεές των πολιτικών και θα οδηγήσουν στην «αιώνια διαμάχη», όπως την έθεσε ο Albert Sorel, «ανάμεσα σε εκείνους που φαντάζονται τον κόσμο έτσι ώστε να ταιριάζει στην πολιτική τους και σε εκείνους που προσαρμόζουν την πολιτική τους ώστε να ταιριάζει με τις αλήθειες αυτού του κόσμου»³¹.

Στην Πλατωνική έννοια της πολιτικής διακρίνονται και αναδεικνύονται τέσσερα στοιχεία:

1°. Η κοινωνική δράση του ανθρώπου είναι επιστήμη ή τέχνη, οι οποίες δεν πηγάζουν μόνο από τις φυσικές καταβολές του κάθε ανθρώπου αλλά διαμορφώνονται και από την παιδεία η οποία για τον Πλάτωνα είναι μια από τις κυριότερες αποστολές της πολιτείας.

2°. Η πολιτική αποτελεί δράση που αφορά την πόλη ως σύνολο (καθολικά), ως σύστημα σχέσεων, δυνάμεων, ενεργειών και πράξεων που λειτουργεί τόσο εσωτερικά όσο και με τις άλλες πόλεις.

3°. Η πολιτική εμπεριέχει το ηθικό στοιχείο, το οποίο χαρακτήριζε ποιοτικά κάθε πολιτική πράξη και σκέψη και αποτελούσε σύνθεση των τεσσάρων Πλατωνικών αρετών της πόλης: της σοφίας, της ανδρείας, της σωφροσύνης και της δικαιοσύνης.

4°. Η αποστολή της πολιτικής διαμορφώνεται από τα τρία παραπάνω στοιχεία και αποβλέπει στο γενικό καλό της πόλης και την ευδαιμονία.

---

³⁰ Γεώργιος Κασσιμάτης, Η γέννηση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης, Μια συγκριτική θεώρηση μεταξύ κλασσικής ελληνικής αρχαιότητας και μεσαίωνα, www.kassimatisdimokratia.gr/

³¹ Edward H. Carr, Η εικοσαετής Κρίση 1919-1939, Εκδόσεις : Ποιότητα (2011), σελ 41.

Όσο αναφορά τον πολιτικό σύμφωνα με τον Πλάτωνα είναι ο υπηρέτης της πόλης και όχι ο κάτοχος της εξουσίας. Στο έργο του *Πολιτικός* αναδεικνύει την γνώση πέρα από το πραγματικό αντικείμενο της και την επεκτείνει στην πολιτική και ηθική υπόσταση της, δημιουργώντας την βάση για μια πολιτική φιλοσοφία και συγκαταλέγοντας τον πολιτικό μεταξύ των επιστημόνων. Ο δημόσιος άνδρας που αναδύεται στον Πολιτικό δεν είναι ο πολιτικός υπεράνθρωπος της Πολιτείας, αλλά ο πολιτικός ηγέτης της πόλης, ο πολιτικός άρχοντας που ασκεί την τέχνη της υφαντικής³², δηλαδή την τέχνη της διακυβέρνησης υπό τον έλεγχο και την καθοδήγηση του Νόμου³³.

3.1.2. Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης (384 π.Χ. - 322 π.Χ.)³⁴ σε ηλικία 17 ετών εισέρχεται στην Ακαδημία του Πλάτωνα, όπου παραμένει έως τα 37 του έτη. Εκεί συνδέεται τόσο με τον ίδιο τον Πλάτωνα όσο και με τον Εύδοξο, τον Ξενοκράτη και άλλους στοχαστές. Η σκέψη του Αριστοτέλη θεωρείται η πιο σημαντική από πλευράς επιρροής, ο οποίος εξέφρασε τις ιδέες του κυρίως στα *Πολιτικά*. Το έργο του στηρίζεται στην έρευνα που διεξήγαγε ο Αριστοτέλης και οι μαθητές του σε πολλές Ελληνικές πόλεις³⁵. Ο Αριστοτέλης αναπτύσσοντας τη διδασκαλία του για την πολιτική, την εντάσσει συστηματικά στην όλη φιλοσοφική και επιστημονική του σκέψη για τον άνθρωπο, την κοινωνία και την ηθική, δίδοντας της όμως για πρώτη φορά μια ολοκληρωμένη μορφή και περιεχόμενο αυτοτελούς επιστήμης, όπως έπραξε για όλους τους τομείς που εξερεύνησε.

Για τον Αριστοτέλη, όπως και για τον Πλάτωνα, η επιστήμη που σημαίνει γνώση και είναι ένα διανοητικό γνώρισμα των πρόσωπων που καταγίνονται με τη σκέψη. Ο Αριστοτέλης όμως πηγαίνει πιο μακριά από τον Πλάτωνα, χωρίζοντας

---

³² Πλατωνική μεταφορά για την Πολιτική Επιστήμη

³³ Σπύρος Μακρής, Πολιτική επιστήμη (κοινωνικός μετασχηματισμός και θεωρίες της δημοκρατίας), Εκδόσεις : Ι. Σιδέρης (2017), σελ. 69.

³⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki/Αριστοτέλης>

³⁵ Κουσκουβέλης Ηλίας, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 176.

την επιστήμη ή τη γνώση σε διαφορετικούς τρόπους ή διανοητικές προδιαθέσεις³⁶. Ο Αριστοτέλης στηρίζει τη θεωρία του για την πολιτική πάνω σε τέσσερις πυλώνες:

1^{ος}: Αφορά την φύση του ανθρώπου αφού για αυτόν ο άνθρωπος είναι «φύσει πολιτικόν ζώον» και η ανθρώπινη κοινωνία μετατρέπεται σε «φύσει πόλις». Αναδεικνύοντας την ουσιαστική διαφορά του ανθρώπου και της κοινωνίας από τα άλλα ζώα και τις φυσικές κοινωνίες αυτών. Οι δύο αυτές οντότητες (άνθρωπος και κοινωνία) δεν μπορούν να λειτουργήσουν ανεξάρτητα αφού η μια στηρίζεται στην άλλη.

2^{ος}: Αναφέρεται στον σκοπό της πολιτικής που είναι το «ευ ζήν» της πόλεως. Ξεφεύγει δηλαδή από τα αναγκαία αγαθά της επιβίωσης του ανθρώπου και επεκτείνεται σε αγαθά που παρέχουν μια ποιοτική ζωή σε σχέση με την απλή επιβίωση.

3^{ος}: Προσδιορίζει την γνωστική και την ηθική διάσταση της πολιτικής, θεωρώντας ότι η γνώση της πολιτικής δεν στηρίζεται στην απόλυτη τεκμηρίωση αλλά στην κοινωνική λογική, στην επαγωγή και στις πιθανότητες. Η Πολιτική ηθική είναι για τον Αριστοτέλη μια ευρεία έννοια που συμπεριλαμβάνει το ήθος του πολιτικού και τις ηθικές αρχές και κανόνες της κοινωνίας.

4^{ος}: Ο τέταρτος πυλώνας αναδεικνύει την δημοκρατική βάση της πολιτικής. Για τον Αριστοτέλη η δημοκρατία αποτελεί το καλύτερο πολίτευμα έναντι της βασιλείας και της αριστοκρατίας και η πολιτική στηρίζεται στο κοινό συμφέρον και τους ηθικούς κανόνες που αποδέχεται η κοινωνία.

Συμπερασματικά, ο Αριστοτέλης παρουσίασε το πρώτο προσχέδιο για μια μελλοντική θεωρία του κράτους. Η θεωρία του θα επηρεάσει όλα τα μετέπειτα συστήματα και θα αποτελέσει για όλα, χωρίς καμία εξαίρεση, ένα απαραίτητο σημείο αναφοράς. Πρέπει να σημειωθεί ότι τη στιγμή που ο Αριστοτέλης διατύπωνε τη θεωρία του σχετικά με την «πόλη», τον 4^ο αιώνα π.Χ., η πόλη είχε αρχίσει ήδη να εκλείπει ή είχε πάψει να παίζει έναν αληθινό πολιτικό ρόλο³⁷.

---

³⁶ Coleman Janet, Ιστορία της πολιτικής σκέψης (Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους), Εκδόσεις: Κριτική (2005), σελ.255.

³⁷ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 179.

3.2. ΥΨΗΛΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Η προσφορά του Θουκυδίδη (περ. 460 π.Χ. - περ. 399 π.Χ.)³⁸ στην εξέλιξη και την διαμόρφωση της στρατηγικής και πολιτικής σκέψης υπήρξε κεφαλαιώδους σημασίας στους αιώνες που ακολούθησαν και δικαίως συγκαταλέγεται στους μαζί με τον Sun Tzu και τον Clausewitz στους κορυφαίους στρατηγικούς αναλυτές όλων των εποχών³⁹. Με το έργο του για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο έχει, κατά γενική ομολογία, αναγορευτεί σε ιδρυτικό πατέρα του επιστημονικού κλάδου των Διεθνών Σχέσεων και του επιμέρους κλάδου των Στρατηγικών Σπουδών⁴⁰.

Πλέον των παραπάνω εισάγει κάποια στοιχεία τα οποία αποτελούν «καινοτομίες» για την εποχή του, αφού: παρέχει τεκμηρίωση στο έργο του, εστιάζει τα σημαντικά γεγονότα, αποφεύγει τις υπερβολές και την μυθοπλασία έχει σταθερή μεθοδολογία καταγράφοντας τα γεγονότα όπως τα άκουσε χρησιμοποιώντας στην τεχνική του τις δημηγορίες⁴¹, λειτουργεί επαγωγικά, αναζητώντας την επανάληψη χωρίς να παρουσιάζει γραμμική σκέψη, δεν αγνοεί την ηθική και έχει αίσθηση της σημασίας και της αποστολής του έργου αναφέροντας ότι γράφει το έργο ως «κτήμα της ανθρωπότητας».

Παρότι ο Θουκυδίδης δεν χρησιμοποιούσε σύγχρονη στρατηγική ορολογία, στο έργο του υπάρχει πληθώρα αναλύσεων για όλα τα επίπεδα της στρατηγικής (από το τακτικό έως αυτό της υψηλής στρατηγικής), ενώ ταυτόχρονα εμφανίζεται μεγάλος αριθμός σύγχρονων στρατηγικών εννοιών⁴². Είναι ο πρώτος που παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη θεωρία ορθολογικής επιλογής για κράτη που είτε βρίσκονται σε διαδικασία πολεμικής εμπλοκής είτε σε διαδικασία διαπραγματεύσεων, το αποτέλεσμα των οποίων θα καθορίσει την ειρηνική συνέχεια ή την εμπόλεμη κατάσταση στην καθημερινότητα των παραγόντων

---

³⁸ <https://el.wikipedia.org/wiki/Θουκυδίδης>

³⁹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.57.

⁴⁰ Σπύρος Μακρής, Πολιτικό Σύστημα και Διεθνείς Σχέσεις, Εκδόσεις : Παπαζήση (2007), σελ.439.

⁴¹ Στο έργο του υπάρχουν πάνω από 40 αντικρουόμενες δημηγορίες.

⁴² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.57

αυτών μέσα στο διεθνές σύστημα⁴³. Μέσα στο έργο του αναδεικνύονται έννοιες όπως της ενότητας διοίκησης, της διοικητικής μέριμνας, των ηθικών παραγόντων του πολέμου καθώς και του ελέγχου των θαλάσσιων επικοινωνιών αλλά και έννοιες υψηλής στρατηγικής όπως της εκμηδένισης, της εξουθένωσης, της διεθνούς νομιμοποίησης, του κέντρου βάρους και της άμεσης και έμμεσης προσέγγισης που απασχολούν τους στρατηγικούς αναλυτές μέχρι και σήμερα.

Αν εξετάσουμε τον Θουκυδίδη ως φιλοσοφικό ιστορικό θα συμφωνήσουμε με τον Perez Zagorin ότι ένας από τους όρους που έχουν ευρέως και με ακρίβεια χρησιμοποιηθεί για να χαρακτηρίσουν την φιλοσοφία του Θουκυδίδη είναι ο ρεαλισμός⁴⁴. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για τον πολιτικό ρεαλισμό στο εσωτερικό των θεωρήσεων των Διεθνών Σχέσεων. Η σημαντική συνεισφορά του Θουκυδίδη είναι έκδηλη στην πορεία των αιώνων μέσω του υψηλού επιπέδου επηρεασμού που ασκεί το έργο του σε σημαντικές προσωπικότητες της οικουμενικής διάνοησης⁴⁵.

Το μοντέλο που στηρίζει την θεωρία του είναι αυτό του ανταγωνισμού της ισχύος (των δύο υπερδυνάμεων της εποχής Αθήνας –Σπάρτης) χρησιμοποιώντας επίσης αναλόγως των σκοπών του διαφορετικές θεωρίες για την ερμηνεία των φαινομένων όπως της θεωρίας σύναψης – διατήρησης συμμαχιών και της θεωρίας λήψης απόφασης. Για τον Θουκυδίδη οι βασικοί δρώντες είναι τα κράτη –πόλεις και τα πρόσωπα –ηγέτες, οι οποίοι λειτουργούν πάντα με βάση το συμφέρον τελώντας σε μια κατάσταση ανταγωνισμού. Έχει την αίσθηση του διεθνούς περιβάλλοντος⁴⁶ το οποίο το θεωρεί άναρχο αλλά με κανόνες και ηγεμόνες χωρίς να αξιώνει τον ορθολογισμό των οντοτήτων⁴⁷ και εισάγοντας την έννοια του κόστους –οφέλους, αναφερόμενος στο υπέρτατο συμφέρον το οποίο το οριοθετεί

---

⁴³ Σπυριδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 221.

⁴⁴ Perez Zagorin, Θουκυδίδης- Μία πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες (Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κολιόπουλος), Εκδόσεις: Ποιότητα (2006), σελ.256.

⁴⁵ Σπυριδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 222.

⁴⁶ Παρουσιάζει την πόλωση σε δύο στρατόπεδα Αθήνα –Σπάρτη, δηλαδή ένα διπολικό σύστημα. Επιπλέον έχει αίσθηση του γεωγραφικού εύρους του συστήματος της εποχής του αναφερόμενος στην Περσία, την Καρχηδόνα και την Σικελία.

⁴⁷ Σε αντίθεση με τους κλασικούς-δομικούς ρεαλιστές δεν ισχυρίζεται ότι οποιαδήποτε απόφαση είναι ορθολογική δείχνοντας ενδιαφέρον για τον τρόπο που λαμβάνονται οι αποφάσεις μέσω της ερμηνείας των δημηγοριών.

ως την ασφάλεια –επιβίωση η οποία επιτυγχάνεται με αύξηση της ισχύος και ηγεμονία⁴⁸. Τα κράτη επιδιώκοντας να αυξήσουν την ισχύ τους (κυρίως την στρατιωτική) επιδίδονται σε ανταγωνισμό ισχύος που οδηγούν στο γνωστό «δίλημμα ασφάλειας» που για τον Θουκυδίδη αποτελεί και την αιτία του πολέμου. Οι δρώντες επιδιώκουν εσωτερική ενδυνάμωση⁴⁹, εξωτερική εξισορρόπηση (σύναψη συμμαχιών), ενίσχυση οικονομικής ισχύος και διατήρηση –ενίσχυση του κύρους καλλιεργώντας ταυτόχρονα την αρχή της αυτοβοήθειας.

Επιτομή στο έργο του Θουκυδίδη αποτελεί ο διάλογος των Μηλιών, όπου μέσα από τη σύγκρουση ηθικής και ισχύος (ορθολογικής και μη ορθολογικής συμπεριφοράς) προβάλλει τα κριτήρια για την λήψη απόφασης για την διεξαγωγή του πολέμου και τις βασικές αρχές των συμμαχιών, πιο συγκεκριμένα πριν ληφθεί μία απόφαση από την ηγεσία του κράτους θα πρέπει να σταθμιστούν τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της σχεδιαζόμενης ενέργειας και ο ηγέτης να κινηθεί με σύνεση και προσοχή, έχοντας υπόψη ότι κάθε πράξη στη διεθνή σκηνή έχει συνέπειες και οι δυνατότητα ελιγμών είναι περιορισμένη⁵⁰.

3.3. ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Εκτός όμως από τους παραπάνω υπήρξαν και άλλοι αξιοπρόσεκτοι σταθμοί στην διαμόρφωση της στρατηγικής και πολιτικής σκέψης στην αρχαία Ελλάδα και στην Ρωμαϊκή αυτοκρατορία . Η «πρώτη στρατιωτική σχολή» του Δυτικού κόσμου ήταν αυτή της αρχαίας Σπάρτης⁵¹. Η Σπαρτιατική στρατιωτική παράδοση έδινε έμφαση στην παραπλάνηση και τον αιφνιδιασμό του αντιπάλου συνηθίζοντας τους διοικητές να μην είναι μόνο «πολεμικοί» αλλά και «στρατηγικοί». Η υψηλή στρατηγική της Σπάρτης πέρασε από έξι φάσεις: της επέκτασης, της σταθεροποίησης, της πρόκλησης, της αυτοκρατορίας, της αφάνειας και της αναλαμπής⁵². Επιπλέον η Σπάρτη έχει να επιδείξει αξιοζήλευτες επιτυχίες στην

---

⁴⁸ Όσοι κατέχουν την ηγεμονία δεν την εγκαταλείπουν εύκολα εξαιτίας τιμής –φόβου-συμφέροντος. Ο Θουκυδίδης στο έργο του κάνει δύο ύμνους στην ισχύ με το Λόγο του Κλέωνα και τον Διάλογο των Μηλιών.

⁴⁹ Αύξηση στρατιωτικής ισχύος δηλαδή ναυτικής για την Αθήνα και χερσαίας για την Σπάρτη.

⁵⁰ Αλέξης Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ. 20.

⁵¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.67.

⁵² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.), Εκδόσεις: Ποιότητα (2001), σελ.612.

διεθνή πολιτική. Επί σειρά αιώνων ήταν σχεδόν αδιάκοπα το ισχυρότερο κράτος στον Ελλαδικό χώρο, ενώ ακόμη και κατά την περίοδο της παρακμής της κατόρθωσε όχι μόνο να διατηρήσει την ανεξαρτησία της αλλά και για ένα σύντομο διάστημα να ανακτήσει την πρωτοκαθεδρία στην Πελοπόννησο.

Αναφορές για την σημασία της συλλογής πληροφοριών, της έμμεσης προσέγγισης και της παραπλάνησης υπάρχουν στα έργα του Ξενοφώντος⁵³ καθώς και ενέργειες που πρέπει να αναλαμβάνονται ώστε να αντιμετωπίζονται αντίστοιχες εχθρικές δραστηριότητες. Οι επιτυχίες του Φιλίππου (382-336 π.Χ.) και του Αλεξάνδρου (356- 323 π.Χ.) αποτελούν σημεία αναφοράς διαχρονικών αρχών της στρατηγικής οι οποίες παραμένουν αναλλοίωτες στο χρόνο και αποτελούν αντικείμενο μελέτης μέχρι και σήμερα. Αναμφισβήτητα ο Αλέξανδρος υπήρξε ο μεγαλύτερος στρατηγός και ηγέτης στην παγκόσμια ιστορία και τα κατορθώματα του επηρέασαν πολλούς στρατιωτικούς και πολιτικούς αρχηγούς⁵⁴, αφού σε μια σύντομη ζωή άλλαξε της ροή της παγκόσμιας ιστορίας⁵⁵.

Όσο αναφορά την πολιτική σκέψη στην αρχαία Ελλάδα τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ακολούθησαν ο Ισοκράτης με την θεωρία της «πολιτικής παιδείας» δίδοντας νέα ώθηση στην πολιτική σκέψη. Επίσης ο Δημοσθένης με τους περίφημους λόγους του, παρείχε στοιχεία για την διαδικασία λήψης απόφασης που ακόμα και σήμερα έλκουν το ενδιαφέρον των πολιτικών ερευνητών⁵⁶.

Αναφορές για την αξία της στρατηγικής υπάρχουν στα έργα του Πολυβίου (2^{ος} π.Χ. αιώνας) και του Ιουλίου Καίσαρα (περίπου 100- 44 π.Χ) ενώ ο Ρωμαίος Βεγέτιος (4^{ος}-5^{ος} αιώνας μ.Χ) έχει πολύ σημαντική συνεισφορά και παρότι το έργο *Περί των Στρατιωτικών Πραγμάτων (De Re Militari)* γράφτηκε κατά την ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο αποτελεί εξαιρετική αντανάκλαση της παραδοσιακής Ρωμαϊκής στρατιωτικής οργάνωσης⁵⁷, εξυμνώντας την αρχαία Ρωμαϊκή πειθαρχία, εκπαίδευση και οργάνωση, τονίζοντας την σημασία της συλλογής πληροφοριών

---

⁵³ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.68.

⁵⁴ Partha Bose, Μέγας Αλέξανδρος, η τέχνη της στρατηγικής (διαχρονικά μαθήματα ηγεσίας από τον ιδρυτή της μεγαλύτερης αυτοκρατορίας), Εκδόσεις : Κριτική (2004), σελ.19.

⁵⁵ J.F.C Fuller, Η ιδιοφυής στρατηγική του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Εκδόσεις : Ποιότητα (2005)

⁵⁶ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 100.

⁵⁷ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.70.

και προάγοντας την έμμεση προσέγγιση του αντιπάλου, τον αιφνιδιασμό, την παραπλάνηση και τις ψυχολογικές επιχειρήσεις. Από αυτόν προέρχεται η περίφημη ρήση «αν θέλεις ειρήνη, προετοιμάσου για πόλεμο»(Si vis pacem, para bellum).

Η Ρώμη μέσα από συχνά βίαιες διαμάχες δημιούργησε ένα πολύ σύνθετο πολιτικό και νομικό σύστημα αλληλεξαρτημένων θεσμών, που ήταν η συνέλευση του λαού, η γερουσία και οι άρχοντες που εκλέγονταν συνήθως για ένα χρόνο⁵⁸, ενώ την εποχή της αυτοκρατορίας, ο αυτοκράτορας συγκεντρώνει στα χέρια του όλες τις εξουσίες εφ' όρου ζωής. Η εξουσία βρίσκεται κατ' εξοχήν στα χέρια των ανωτέρων αρχόντων και ονομάζεται *imperium*. Η Ρωμαϊκή πολιτική σκέψη παίρνοντας υπόψη την αντιδογματική τοποθέτηση των Ρωμαίων για το δίκαιο (σαν τέχνη του καλού και του ίσου)⁵⁹ μέσα από δύο επιφανείς προσωπικότητες τον Πολύβιο και τον Κικέρωνα, των οποίων το έργο ουσιαστικά εμμένει στην παράδοση της Ελληνικής πολιτικής σκέψης, που τοποθετεί στο επίκεντρο των επιστημών την πολιτική⁶⁰.

3.4. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΙΝΑ ΚΑΙ Ο SUN TZU

Η Κινέζικη φιλοσοφία γενικά και η Κινέζικη πολιτική φιλοσοφία ειδικότερα είναι το σημείο αναφοράς των πρώτων πολιτικών απόψεων και θεωριών. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Κίνα είναι η μόνη χώρα, που στο ίδιο περίπου χρονικό διάστημα με την Αρχαία Ελλάδα και σε τέτοιο εύρος ανέπτυξε τον πολιτικό στοχασμό με συγκεκριμένο τρόπο⁶¹. Μεγάλη συμβολή στην ανάπτυξη της πολιτικής σκέψης είχε η κοινωνική - πολιτική φιλοσοφία του Κομφούκιου και οι βασικές του πολιτικές του θέσεις, που συνίστανται σε ένα έκδηλο κήρυγμα ανθρωπισμού και σε μία προσπάθεια ηθικής τελειότητας με την εισαγωγή των θεωριών της αντιπροσώπευσης, της αντίστασης στην παράνομη εξουσία και στην

---

⁵⁸ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 179.

⁵⁹ «ars boni et aequi»

⁶⁰ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 100.

⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 96.

αναγκαιότητα σύμπτωσης θεωρίας και πράξης την οποία εφάρμοσε όχι μόνο στη διδασκαλία του αλλά και στην ίδια τη ζωή του⁶².

Ακολούθησαν σημαντικές προσωπικότητες που ίδρυσαν διαφορές σχολές και ανέδειξαν διάφορες απόψεις, σε αυτές μπορούν να συμπεριληφθούν: ο Mo Tseu και η Σχολή των Μοίστων ο οποίος εγκατέλειψε την κομφουκιανή διδασκαλία στρεφόμενος σε θειστικές και ιδεαλιστικές απόψεις, η Σχολή των Ταοισμού, με τους Lao Tseu και Tchouang Tseu που εισήγαγαν την διαλεκτική και την αρχή της αλληλεγγύης, ο Han Fei Tseu με τη Σχολή των Νομοθετικών Συμβούλων που απορρίπτει τις παλιές νομικές έννοιες και θέλει τον κυρίαρχο της εξουσίας να διαθέτει όλες τις ικανότητες και μεθόδους ώστε η κυβέρνηση του να είναι αλάθητη και τέλος ο Meng Tseu που θεωρείται ανακαινιστής της κομφουκιανής διδασκαλίας εισάγοντας την αρχή της ισότητας, την κυβερνητική λειτουργία και τη λαϊκή κυριαρχία, το τυπικό σύνταγμα και την ουσιαστική δημοκρατία. Φαίνεται λοιπόν και μόνο από τη μικρή και συνοπτική παράθεση αυτών των στοιχείων, ότι ο αρχαίος Κινέζικος πολιτισμός και πολιτική φιλοσοφία διέγραψε μια πολύ σημαντική πορεία στην ιστορία της παγκόσμιας πολιτικής σκέψης⁶³.

Βέβαια τα πρωτιά κατέχει ο Sun Tzu με το έργο του η *Τέχνη του Πολέμου* που είναι μια από τις κορυφαίες πραγματείες όλων των εποχών περί στρατηγικής⁶⁴, ο Sun Tzu σύμφωνα με την παράδοση έζησε στα τέλη του 6^{ου} και στις αρχές του 5^{ου} π.Χ. αιώνα και ήταν αξιωματούχος (στρατιωτικός σύμβουλος ή και διοικητής στρατευμάτων) του Κινέζικου κράτους. Μέσα από την ανάλυση του σχετικά με τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου ο Sun Tzu παρέχει ένα εγχειρίδιο σκέψης και δράσης για του ηγέτες της εποχής αναφορικά με τη μεθοδολογία επίτευξης των πολιτικών τους επιδιώξεων μέσω της σύγκρουσης⁶⁵.

Ο Sun Tzu υπήρξε οπαδός του Κομφουκιανισμού⁶⁶ και στο έργο του είναι ιδιαίτερα αντισυμβατικός και επαναστατικός για την εποχή του, αφού δίδει αξία στη

---

⁶² Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.97.

⁶³ Στο ίδιο, σελ. 98.

⁶⁴ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.73

⁶⁵ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 233.

⁶⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.75.

ανθρώπινη ζωή σε μια εποχή που αυτή δεν έχει καμία σημασία. Ο πόλεμος έχει ζωτική σημασία για την ασφάλεια και την επιβίωση του κράτους (ξεπερνά την δόξα του άρχοντα) και πρέπει να διεξάγεται όταν διακυβεύονται εθνικά συμφέροντα και όταν τα κέρδη υπερτερούν του κόστους. Αποτελεί εργαλείο επίτευξης αντικειμενικών στόχων και σκοπών και τίθεται το θέμα της εσωτερικής νομιμοποίησης για τα επιτυχή έκβαση του πολέμου, μέσω της αρμονίας μεταξύ της κοινωνίας και του ηγεμόνα. Αφού ο πόλεμος απορυθμίζει την κοινωνία και κοστίζει πάντα περισσότερο από αυτό που έχει προϋπολογιστεί.

Στο έργο του κάνει αρκετά εκτενείς αναφορές στη διπλωματική διάσταση της υψηλής στρατηγικής⁶⁷ η οποία αποτελεί σημαντικό εργαλείο κατά την διάρκεια του πολέμου, τόσο ως εργαλείο επίτευξης της ειρήνης όσο και ως μοχλός απομόνωσης του αντιπάλου, συνιστά την επιδίωξη γρήγορης νίκης και τάσσεται εναντίον του μακροχρόνιου πολέμου. Προβάλλει ως καλύτερη στρατηγική την επίθεση εναντίον της στρατηγικής του αντιπάλου και θεωρείται ο πατέρας της έμμεσης προσέγγισης. Ενώ υπάρχουν διάχυτες αναφορές για την αξία της κατασκοπείας, της παραπλάνησης και του αιφνιδιασμού.

Ο Sun Tzu κατέγραψε πέντε βασικές αρχές που ορίζουν και διέπουν την διεξαγωγή του πολέμου : τον ηθικό νόμο, τον ουρανό, τη γη, τον ηγέτη και την μέθοδο και πειθαρχία. Με βάση τις αρχές αυτές εξάγει κάποια βασικά συμπεράσματα που ακόμα και σήμερα συνεχίζουν να αποτελούν τον κύριο κορμό της εμπειρικής στρατηγικής. Η αξία του αιφνιδιασμού , η αναγκαιότητα αποφυγής της όποιας καθυστέρησης στην εκδήλωση μιας επίθεσης, οι γρήγορες αποφάσεις στο πεδίο της μάχης και η τροφοδοσία του στρατού από τις προμήθειες των αντιπάλων, όταν αυτό είναι δυνατό, είναι τα κυριότερα συμπεράσματα που επηρεάζουν βαθύτατα τη στρατηγική σκέψη στους αιώνες που θα ακολουθήσουν και οικοδομούν τις βάσεις για τη διεξαγωγή ενός ορθολογικού πολέμου⁶⁸ .

---

⁶⁷ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.78.

⁶⁸ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές , Εκδόσεις : Ποιότητα (2010), σελ 233.

3.5. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Η Βυζαντινή ή ορθότερα η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία έχει να επιδείξει μια αξιοζήλευτη πορεία στη διεθνή πολιτική⁶⁹. Η ιδιαιτερότητα της βυζαντινής περίπτωσης πηγάζει από τον συνδυασμό τριών στοιχείων. Πρώτον, το Βυζάντιο αντιμετώπιζε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του τουλάχιστον μια δύναμη στρατιωτικά ισχυρότερη του, και ενίοτε περισσότερες από μία. Δεύτερον, το βυζάντιο υπήρξε παρά ταύτα η μακροβιότερη πρωταγωνιστική δύναμη στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Τρίτον, κατόρθωσε να εξαπλώσει τον πολιτισμό του σε μεγάλες απολίτιστες και ημιβάρβαρες περιοχές του ευρύτερου περιβάλλοντος του με συνέπειες που συνεχίζουν σήμερα να επηρεάζουν τις πολιτισμικές παραδόσεις ενός σημαντικού μέρους της Ευρασιατικής ηπειρωτικής μάζας⁷⁰.

Ένα από τα εντυπωσιακότερα χαρακτηριστικά της Βυζαντινής υψηλής στρατηγικής ήταν ο συνδυασμός της μακροπρόθεσμης προσήλωσης στην οικουμενική τους ιδεολογία με τη βραχυπρόθεσμη πολιτική ευελιξία⁷¹ που θυμίζει τις πρακτικές της Realpolitik στην Ευρώπη του 18^{ου} αιώνα ή στην Ιταλία της εποχής του Machiavelli. Η Βυζαντινή υψηλή στρατηγική αποτελεί κλασική περίπτωση της «έμμεσης προσέγγισης» του Liddell Hart και της «στρατηγικής της εξουθένωσης» του Delbrück⁷², ενώ καίρια είναι η σημασία των πληροφοριών, της παραπλάνησης και του αιφνιδιασμού σε συνδυασμό με μέριμνα αποφυγής εχθρικής αιφνιδιαστικής επίθεσης καθώς και η προσαρμοστικότητα του στρατού ανάλογα με τον αντίπαλο⁷³.

Όσο αναφορά την πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας αυτή θεμελιώθηκε πάνω στο δόγμα του Βυζαντινού οικουμενισμού, που αποτέλεσε συνέχεια της Ρωμαϊκής ιδεολογίας. Σύμφωνα με αυτή τη βασική αρχή «η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ένωσε την οικουμένη, προκάλεσε υποταγή των βαρβάρων,

---

⁶⁹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.108.

⁷⁰ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική, 6^{ος} -11^{ος} αιώνας, Εκδόσεις: Ποιότητα (2000), σελ.292.

⁷¹ Στο ίδιο σελ. 293.

⁷² Στο ίδιο σελ. 294.

⁷³ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.113.

κατάργησε τα σύνορα των εθνών και σχημάτισε την κοιτίδα που γεννήθηκε ο θεάνθρωπος». Συνεπώς το βυζάντιο, που αποτέλεσε τον κληρονόμο της Ρώμης, όφειλε να χαράξει την πορεία του με βάση την ίδια αρχή⁷⁴. Η ιδέα αυτή που θα διατηρηθεί ακλόνητη και με κάποιες παραλλαγές θα επιβιώσει της άλωσης της πόλης, το 1453, πέρασε από τρεις φάσεις και διέγραψε τρία δόγματα εξωτερικής πολιτικής:

- Το δόγμα το Imperium Romanum, που χαρακτήριζε την εξωτερική πολιτική των πρώτων αυτοκρατόρων και ιδίως του Ιουστινιανού, ως τα τέλη του 6^{ου} αιώνα.
- Το δόγμα της βυζαντινής κοινοπολιτείας, μέσω ενός Βυζαντινοκεντρικού διεθνούς καθεστώτος νομιμοποίησης, που συνοδεύτηκε από την γέννηση του εθνικισμού και που χαρακτήρισε την εξωτερική πολιτική από τις αρχές του 7^{ου} αιώνα ως τα μέσα του 9^{ου}.
- Το δόγμα της περιορισμένης ιμπεριαλιστικής οικουμενικότητας και του οικουμενικού χριστιανισμού, που στιγμάτισε με ελάχιστες χρονικές εξαιρέσεις, τη λειτουργία της εξωτερικής πολιτικής από τα μέσα του 9^{ου} αιώνα ως τα μέσα του 11^{ου}.

Υπακούοντας στη βασική ιδεολογία που κληρονόμησε από την Ρώμη το Βυζάντιο προσέδωσε στον εαυτό του ρόλο οικουμενικό και σταυροφορικό και επιδίωξε να συγκροτήσει μια διεθνή τάξη με βάση τις εσωτερικές του αξίες. Μέσα από αιώνες παγκόσμιας πρωτοκαθεδρίας αντιμετώπισε το θεμελιώδη μετασχηματισμό από Ρωμαϊκή πολιτεία σε ελληνοχριστιανικό κράτος. Η ιμπεριαλιστική κατακτητική πολιτική της Ρώμης έδωσε την θέση της στην αφομοιωτική πολιτική μέσω της κατασκευής και εξάπλωσης ενός δικτύου επιρροής. Η μέθοδος προσέγγισης και μετάλλαξης που υιοθετήθηκε σε πρώτη φάση ήταν ο εκχριστιανισμός και σε δεύτερη ο εξελληνισμός. Στο πολυπρισματικό διεθνές σύστημα όμως της μεσαιωνικής εποχής, όπου κυριαρχούσαν τα στοιχεία της βίαιης ανατροπής και της πολιτιστικής αμφισβήτησης, η καλοσχεδιασμένη διπλωματική πρακτική της αυτοκρατορίας που διατηρούσε σταθερή την πολιτική της ιδεολογία στο χρόνο, παρήκμασε και αλλοιώθηκε. Οι εσωτερικοί φόβοι και το υπερβολικό και αδικαιολόγητο αίσθημα ασφαλείας προκάλεσαν εσωστρέφεια και

---

⁷⁴ Αριστείδης Μπότας, Τα δόγματα της Βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής, 2009 (Πρόσβαση 6/10/2018), <http://www.hellinon.net/ByzantiniPolitiki.htm>

εφησυχασμό, επιτρέποντας την σταδιακή παρείσφρηση ξένων στοιχείων. Η απώλεια ταυτότητας και πολιτικού προσανατολισμού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήταν αυτή που οδήγησε τελικά στην πτώση της⁷⁵.

3.6. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Μεσαίωνας ονομάζεται η χρονική περίοδος της Ευρωπαϊκής ιστορίας, από τον 5ο μέχρι το 15ο αιώνα μ.Χ. Ξεκίνησε με την κατάρρευση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους (476 μ.Χ.) ή κατ' άλλους με το θάνατο του Ιουστινιανού Α' (565 μ.Χ.), του αυτοκράτορα υπό τον οποίο αναβίωσε η παλαιά ισχύς και έκταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ο μεσαίωνας παραδοσιακά διαιρείται σε τρεις υποπεριόδους, τον Πρώιμο, τον Ώριμο ή Μέσο, και τον Ύστερο Μεσαίωνα⁷⁶. Ο μεσαίωνας προσπαθεί να πραγματώσει μια σύνθεση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορικής κληρονομιάς και της χριστιανικής πίστης⁷⁷, η σημαντικότερη εξέλιξη στις στρατιωτικές υποθέσεις κατά τον ύστερο μεσαίωνα ήταν η τελειοποίηση των πυροβόλων όπλων και πρωτίστως του κανονιού⁷⁸, με αποτέλεσμα να ανατραπεί το πανάρχαιο πλεονέκτημα που οι οχυρώσεις προσέδιδαν στην άμυνα⁷⁹. Η σημαντικότερη συνέπεια αυτής της εξέλιξης ήταν η ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας των βασιλέων εις βάρος των τοπικών φεουδαρχών, δηλαδή η απαρχή της δημιουργίας των σύγχρονων εθνικών κρατών.

Οι στρατοί ήταν σε γενικές γραμμές μισθοφορικοί, γεγονός που δημιούργησε μεγάλα προβλήματα αναξιοπιστίας και απειθαρχίας με αποκορύφωμα τον Τριακονταετή Πόλεμο (1618-1648), όπου η εκτεταμένη χρήση μισθοφορικών στρατευμάτων σε συνδυασμό με το έντονο θρησκευτικό μίσος μεταξύ των αντιμαχόμενων οδήγησε σε τρομακτικές καταστροφές⁸⁰. Η εμπειρία του Τριακονταετούς Πολέμου επέφερε βαθιές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό πολιτικό

---

⁷⁵ Αριστείδης Μπότας, Τα δόγματα της Βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής, 2009 (Πρόσβαση 6/10/2018), <http://www.hellinon.net/ByzantiniPolitiki.htm>

⁷⁶ <https://el.wikipedia.org/wiki/Μεσαίωνας>

⁷⁷ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 184.

⁷⁸ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.117.

⁷⁹ Όπως κατέδειξε με δραματικό τρόπο η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453.

⁸⁰ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.118.

σκηνικό, αλλαγές που μοιραία επηρέασαν και τις στρατιωτικές υποθέσεις. Οι θρησκευτικοί πόλεμοι τερματίστηκαν και η κρατική εξουσία εδραιώθηκε, αυτό οδήγησε σε αντικατάσταση των μισθοφορικών στρατών από επαγγελματικούς στρατούς, που ήταν συνδεδεμένοι με το κράτος που υπηρετούσαν, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ακόμα πλήρης κινητοποίηση της κοινωνίας για την εξυπηρέτηση της κρατικής πολιτικής.

Η στρατηγική σκέψη επηρεάστηκε ανάλογα⁸¹, με έντονη τάση να περιοριστούν οι πολεμικές επιχειρήσεις σε απλές μαθηματικές φόρμουλες χωρίς καμία αναφορά σε ηθικούς, πολιτικούς και άλλους παράγοντες. Από τους στρατηγικούς αναλυτές της περιόδου ξεχωρίζουν ο Μαυρίκιος της Σαξονίας και ο Φρειδερίκος Β΄ της Πρωσίας. Ο Μαυρίκιος της Σαξονίας (1696-1750) ήταν υπέρ του πολέμου των ελιγμών και υποστήριζε ότι η μάχη δίνεται μόνο όταν οι συνθήκες είναι πολύ ευνοϊκές, άπαξ όμως δοθεί μάχη ο ηττημένος εχθρός καταδιώκεται ανελέητα. Ο Μέγας Φρειδερίκος (1740-1786) ήταν ένθερμος οπαδός της επίθεσης και της στρατηγικής πρωτοβουλίας, έδινε έμφαση στην παραπλάνηση και στον αιφνιδιασμό και επιδίωκε την διεξαγωγή σύντομου πολέμου και την εξουθένωση του αντιπάλου.

Παράλληλα ο μεσαιωνικός πολιτικός στοχασμός αναπτύσσεται κατ' αρχάς υπό την σκιά των πραγματεύσεων του Αγίου Αυγουστίνου (354 -430 π.Χ.) για να απομακρυνθεί σταδιακά από εκείνη τη σκοτεινή ανθρωπολογία⁸². Ο Άγιος Αυγουστίνος με το έργο *Περί της Πολιτείας του Θεού* (*De Civitate Dei*), σε δύσκολες εποχές απομονώνει την πολιτική φιλοσοφία από τη θεολογική πραγματικότητα και προβαίνει σε έναν πλήρη διαχωρισμό της εγκόσμιας και ουράνιας ζωής, δίδοντας ουσιώδη στοιχεία πολιτικής πραγματικότητας⁸³. Η θεωρία του βρίσκεται στη βάση του πολιτικού συστήματος του μεσαίωνα, της οικουμενικής δυαρχίας της «Αγίας Ρωμαϊκής δημοκρατίας», της *santa respublica romana*⁸⁴. Η σημαντική ρήση του Αγίου Αυγουστίνου «Nulla potestas nisi a Deo»

---

⁸¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.120.

⁸² Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β΄ (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.27.

⁸³ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 101.

⁸⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 186.

(ουδεμία εξουσία ειμή μόνο του θεού), που δέσποσε στην θεολογική σκέψη αλλά επηρέασε σοβαρά και την πολιτική σκέψη μέχρι τον 10^ο μ.Χ. αιώνα, οδήγησε σε πολλές διχογνωμίες⁸⁵, όμως θα έβαζε χωρίς να σκοπεύει κάτι τέτοιο, τα ορόσημα για την πολύ μεταγενέστερη θεωρία του σύγχρονου κράτους⁸⁶. Παρά την πρόθεση του να απελευθερώσει κατά την δική του εποχή την εκκλησία από την εξάρτηση της από την κοσμική εξουσία, αυτή η απελευθέρωση θα έρθει αργότερα όταν τα μηνύματα που εμπεριέχονται στο έργο του θα υποστούν τροποποιήσεις κατά την διάρκεια του 12^{ου} έως κα τις αρχές του 16^{ου} αιώνα.

Οι πολλές βαρβαρικές επιδρομές που πισωγύρισαν την Ευρωπαϊκή ήπειρο κατά την διάρκεια του λεγόμενου «Κάτω Μεσαίωνα», επέφεραν μια κοινωνική, πολιτική και επιστημονική κατάπτωση και εξαθλίωση με κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα την άνθηση της φεουδαρχίας και τη στενή εξάρτηση εκκλησίας και κρατικής εξουσίας (κύρια στο Βυζάντιο)⁸⁷. Όμως γύρω στον 12^ο μ.Χ. αιώνα η πολιτική επιστήμη κάνει τα δειλά της βήματα μέσα από τα έργα κάποιων θεολογικής προέλευσης και άλλων ανεξάρτητων συγγραφέων, που βάζουν τις βάσεις για τον ουμανισμό και το διαφωτισμό και ουσιαστικά προετοίμασαν το έδαφος για τις μεταβολές που θα ακολουθούσαν.

Αρχικά ο Thomas Aquinatus (1225 -1274)⁸⁸ με την τεράστια επιρροή που δέχθηκε από το έργο του Αριστοτέλη⁸⁹, παρά την θεολογική του αντίληψη, αντιμετωπίζει το πολιτικό φαινόμενο με εξαιρετικά ευρεία κοινωνιολογική προοπτική, υποστηρίζει τα πρωτεία του πνευματικού, αναγνωρίζοντας ωστόσο στην κοσμική εξουσία μια κάποια λειτουργική αυτονομία και θέτοντας το πρόβλημα του δικαιώματος αντίστασης κατά σε μια κοσμική άδικη εξουσία⁹⁰. Στη συνέχεια έρχεται ο Ιωάννης των Παρισίων ο οποίος στήριξε το έργο του στην πιο διαβόητη

---

⁸⁵ Περικλής Ν. Λύτρας , Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 101.

⁸⁶ Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Α' (από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.646.

⁸⁷ Περικλής Ν. Λύτρας , Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 102.

⁸⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Thomas_van_Aquino

⁸⁹ Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β' (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.201.

⁹⁰ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 188.

σύγκρουση ανάμεσα στην εκκλησία και το κράτος⁹¹ και θεωρείται ένας από τους υπέρμαχους της βασιλικής θέσης, επηρεασμένος και αυτός από το έργο του Αριστοτέλη. Με την πραγματεία του θέλησε να θεμελιώσει δύο πράγματα: αφενός ότι οι λαϊκοί είναι ιδιοκτήτες και διαχειριστές της περιουσίας τους και αφετέρου ότι οι εκκλησιαστικές κοινότητες είναι οι διαχειριστές της περιουσίας που τους παραχωρείται⁹². Ακολουθεί ο Marsilius από την Πάδοβα (1275/80-1342/43), που στο έργο του *Defensor Pacis* (*Υπερασπιστής της Ειρήνης*) αντιμετωπίζει την ειρήνη σαν πρωταρχικό στοιχείο της εξουσίας και προσπαθεί μέσα από το μετριοπαθές ή νόμιμο πολίτευμα να δει την ενεργό συμμετοχή του λαού στις πολιτικές–εκλογικές διαδικασίες⁹³. Δικαίως θεωρείται πρόδρομος της εκλαΐκευσης της εξουσίας και των θεωριών της λαϊκής κυριαρχίας⁹⁴ και θα επηρεάσει τον Machiavelli, τον Λούθηρο και τους θεωρητικούς του σύγχρονου κράτους.

Την ίδια περίοδο ο Γουλιέλμος του Όκκαμ (1240-1349) ασχολήθηκε με ζητήματα που αφορούσαν την ανθρώπινη εξουσία καθώς τον ενδιέφερε πρώτα από όλα η θεολογική αλήθεια⁹⁵. Θεωρείται πρωτοπόρος του νομιναλισμού^{96,97}. Ακολουθεί ο Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός(1355-1452) με το έργο του *Οι Νόμοι*⁹⁸, το οποίο εμπεριέχει πληθώρα στοιχείων με πολιτικές θέσεις πάνω στην ιδιοκτησία, τη δημογραφία, τη φορολογία και την απόρριψη του αυταρχισμού και βασική συνεισφορά στην προσπάθεια φιλοσοφικο-επιστημονικής θεμελίωσης της

---

⁹¹ Μεταξύ του βασιλιά της Γαλλίας Φιλίππου Δ΄ του Ωραίου (1285-1314) και του πάπα Βονιφάτιου Η΄ (1294-1303)

⁹² Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β΄ (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.290.

⁹³ Περικλής Ν. Λύτρας , Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 102.

⁹⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 191

⁹⁵ Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β΄ (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.357.

⁹⁶ https://el.wikipedia.org/wiki/Γουλιέλμος_του_Όκκαμ

⁹⁷ Νομιναλισμός (Nominalismus) ή ονοματοκρατία αποκαλείται το φιλοσοφικό σύστημα σύμφωνα με το οποίο οι λέξεις και τα ονόματα τα οποία αποδίδουμε στα πράγματα, δεν αφορούν την ουσία, την αλήθεια ή την αντικειμενική πραγματικότητα των φαινομένων, αλλά την ύπαρξη και τις ιδιότητές τους. Στην ουσία ο νομιναλισμός, αποτελεί το αντίρροπο φιλοσοφικό σύστημα του ρεαλισμού (πραγματοκρατία).

⁹⁸ Μεγάλο μέρος καταστράφηκε μετά από εντολή του Πατριάρχη Γεννάδιου του Σχολάριου που μισούσε και δίωκε τον Πλατωνισμό

πολιτικής, μέσω από τις αρχές που διέπουν τους θεσμούς μιας κοινωνίας και κύρια τους πλέον πολιτικούς από αυτούς⁹⁹.

Η τεράστια άνθηση των αστικών κέντρων που έλαβε χώρα σε ολόκληρη την Ευρώπη μετά τον 11^ο αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία πολιτικά «αυτόνομων» πόλεων ως έκφανση μιας ευρύτερης εξέλιξης της αύξησης του πληθυσμού και του πλούτου που έδωσε με την σειρά της ώθηση στην ανάπτυξη των αστικών κέντρων και στα προϊόντα και τις υπηρεσίες που παρείχαν¹⁰⁰. Οι πόλεις όμως αυτές θεωρούνται γενικά σαν νησίδες που βρίσκονταν στην μέση μιας φεουδαρχικής θάλασσας αφού στην πράξη η ανεξαρτησία τους περιοριζονταν από τις γεωγραφικές και πολιτικές συνθήκες. Μόνο στη Βόρεια και στην Κεντρική Ιταλία κατόρθωσαν να αναδειχθούν αυτόνομες πολιτικές οντότητες. Πρόκειται για γεωγραφικά συμπαγείς πόλεις –κράτη που ήταν συγκριτικά ελεύθερες από τους συνεχείς περιορισμούς που επέβαλε η απασχολημένη σε άλλα μέτωπα Γερμανική Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην οποία ανήκαν¹⁰¹.

Σε μία τέτοια πόλη, την Φλωρεντία, γεννήθηκε και μεγάλωσε ο Machiavelli (1469-1527) που με το έργο του εγκαινιάζει τη νεώτερη πολιτική ανάλυση¹⁰² και επιπλέον κατέχει μοναδική θέση στο χώρο της στρατιωτικής σκέψης, επειδή οι ιδέες του βασίζονται στην αναγνώριση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στις αλλαγές που συνέβησαν στη στρατιωτική οργάνωση και στις επαναστατικές αλλαγές που σημειώθηκαν στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο¹⁰³. Το έργο για την πολιτική και στρατηγική σκέψη του Machiavelli αναλύεται στην αρχή του επόμενου κεφαλαίου.

---

⁹⁹ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 103.

¹⁰⁰ Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β' (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.413.

¹⁰¹ Στο ίδιο σελίδα 414.

¹⁰² Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 103.

¹⁰³ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις:Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.21.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΑΠΟ ΤΟΝ MACHIAVELLI ΣΤΟΝ CLAUSEWITZ

4.1. MACHIAVELLI

4.1.1.Γενικά

Ο Machiavelli, προσωπικότητα που απασχόλησε πολύ φιλοσόφους και ιστορικούς όλων των εποχών, με θετικές και αρνητικές απόψεις, είναι πολύ καλά ριζωμένος στην εποχή του, δεδομένου ότι έλαβε και ενεργό μέρος στην πολιτική ζωή της Φλωρεντίας¹⁰⁴. Η ουμανιστική¹⁰⁵ εκπαίδευση, σύμφωνη με τα κλασικά πρότυπα της εποχής και η σχέση του με Φλωρεντίνους ουμανιστές είχαν ως αποτέλεσμα να λάβει το 1498 το αξίωμα δεύτερου καγκελαρίου της Φλωρεντινής δημοκρατίας, δίδοντας του την δυνατότητα να ασχολείται με τη διοίκηση των περιοχών υπό τον έλεγχο της Φλωρεντίας. Επιπλέον ήταν ένας από τους έξι γραμματείς του πρώτου καγκελαρίου και μέλος του συμβουλίου των «Δέκα του Πολέμου», γεγονός που συνεπάγονταν τη συμμετοχή του σε διπλωματικές αποστολές, που τον έφεραν σε επαφή με αρκετές από τις ισχυρότερες πολιτικές προσωπικότητες της εποχής του στην Ευρώπη. Οι κρίσεις που διατύπωνε στις επιστολές προς τη Φλωρεντινή σινιορία για τα πρόσωπα που συνάντησε ως απεσταλμένος αποτέλεσαν την πρώτη ύλη για τα πορτραίτα τους, που σκιαγράφησε στο έργο του *Il principe (Ο Ηγεμών)*¹⁰⁶.

Μετά την πτώση της δημοκρατίας και την επάνοδο των Μεδίκων στην εξουσία με την βοήθεια των Ισπανών (1512), αποκλείεται από όλα τα αξιώματα¹⁰⁷. Λίγους μήνες αργότερα υπέστη βασανιστήρια και φυλακίστηκε για μικρό διάστημα, ως ύποπτος συμμετοχής σε συνωμοσία εναντίον των Μεδίκων. Όταν αφέθηκε

---

¹⁰⁴ Niccolò Machiavelli, Ο Ηγεμόνας (Μετάφραση: Μαρία Κασωτάκη), Εκδόσεις : Πατάκη (2018), σελ .7.

¹⁰⁵ Με τον όρο αναγεννησιακός Ουμανισμός («Ουμανισμός» σημαίνει «ανθρωπισμός», μεταφορά από το νεολατινικό Humanismus) αναφερόμαστε στην πνευματική κίνηση που εκδηλώθηκε στη δυτική Ευρώπη, κατά το τέλος του Ύστερου Μεσαίωνα, συγκεκριμένα από το 1400 έως και το 1650, με την αρχή της περιόδου της Αναγέννησης. Είναι ρεύμα πνευματικό, που στόχευε στην πολιτιστική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του θεοφοβικού μοντέλου που επικρατούσε ως τότε. Χαρακτηρίζεται από την επιστροφή στα αρχαία κείμενα, ως ένα μοντέλο ζωής, γραφής και σκέψης. Γενικότερα ο όρος Humanitas /Ανθρωπιστής νοείται ως ο πολιτισμός που ολοκληρώνοντας τις φυσικές ιδιότητες του ανθρώπου, τον κάνει άξιο του ονόματός του. Αυτή η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τα αρχαία κείμενα, και η προσπάθεια εξύψωσης του ανθρώπινου πνεύματος στην κριτική και ορθολογική του διάσταση με επιστροφή στις κλασικές πηγές της Ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας ξεκίνησε από τη Φλωρεντία και την Νάπολη.

¹⁰⁶ https://el.wikipedia.org/wiki/Νικολό_Μακιαβέλι

¹⁰⁷ Niccolò Machiavelli, Ο Ηγεμόνας (Μετάφραση: Μαρία Κασωτάκη), Εκδόσεις : Πατάκη (2018), σελ. 11.

ελεύθερος, αποσύρθηκε από την πολιτική σκηνή και το δεύτερο μισό του 1513 συνέγραψε τον *Ηγεμόνα*, σε μια αποτυχημένη προσπάθεια να αποκτήσει την εύνοια των Μεδίκων. Τα επόμενα χρόνια συνέγραψε μία κωμωδία, τον *Μανδραγόρα (1518)*, την *Τέχνη του Πολέμου (1521)* και τις Διατριβές για τα πρώτα δέκα βιβλία της Ιστορίας του Τίτου Λίβιου. Λίγο μετά την ολοκλήρωση των Διατριβών, ο Μακιαβέλι κατάφερε να επιστρέψει στη Φλωρεντία και το 1520 του ανατέθηκε η συγγραφή της ιστορίας της Φλωρεντίας. Το καθεστώς των Μεδίκων, όμως, ανατράπηκε το Μάιο του 1527, η δημοκρατία παλινорθώθηκε και ο Machiavelli έχασε τη θέση του. Απογοητευμένος πέθανε λίγο αργότερα στη Φλωρεντία από πάθηση του στομάχου.

Μετά το θάνατο το και για τους επόμενους αιώνες, το έργο του είχε μια αμφίβολη αντιμετώπιση. Το 1559 όλα τα έργα του κατατάχτηκαν στον κατάλογο των απαγορευμένων βιβλίων. Στη συνέχεια οι απόψεις ποίκιλλαν ανάμεσα στην εικόνα του διαβολικού πολιτικού και του θεωρητικού της μοντέρνας απολυταρχίας. Η εικόνα του αποκαταστάθηκε από τους ιστοριογράφους του 19^{ου} αιώνα¹⁰⁸. Από τα βιογραφικά στοιχεία του Machiavelli προκύπτουν δύο βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του: Το πρώτο είναι ότι ήταν άνθρωπος της πράξης της κρατικής λειτουργίας και το συγγραφικό του έργο ήταν προϊόν αυτής της πράξης και της αντίδρασής του για τη στέρησή της που του επέβαλαν. Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι, όπως προκύπτει από τις θέσεις που υπηρέτησε, η σταδιοδρομία του περιορίστηκε στο διοικητικό επίπεδο εκτέλεσης της πολιτικής εξουσίας, φθάνοντας μέχρι τις παρυφές της πολιτικής ηγεσίας, χωρίς, όμως, ποτέ να περάσει το κατώφλι της. Αυτό, ασφαλώς, τον βοήθησε να δει ψυχρότερα και να κατανοήσει βαθύτερα το παρασκήνιο της πολιτικής εξουσίας, από το προσκήνιο, του οποίου η λάμψη θαμπώνει τη γνώση. Τον βοήθησε να κατανοήσει το μηχανισμό άσκησης της πολιτικής εξουσίας και να συγκεντρώσει τη μεγάλη εμπειρία της πολιτικής πράξης που αναδίδει το έργο του¹⁰⁹.

---

¹⁰⁸ Niccolò Machiavelli, *Ο Ηγεμόνας* (Μετάφραση: Μαρία Κασωτάκη), Εκδόσεις : Πατάκη (2018), σελ. 13.

¹⁰⁹ Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλη, *Πολιτικοί Στοχαστές των Νεότερων Χρόνων*, Εκδόσεις: Γνώση (2007), σελ. 43.

4.1.2. Η Πολιτική Θεωρία του Machiavelli

Ο Machiavelli δεν ανέπτυξε μια ολοκληρωμένη πολιτική θεωρία κράτους, αλλά μια διδασκαλία πρακτικών, που περιλαμβάνονται τόσο στο καθαρά εμπειρικό και παραινετικό συγγραφικό του έργο, όσο και στις έγγραφες εκθέσεις του από τις θέσεις που υπηρετούσε ως δημόσιος λειτουργός της Φλωρεντίας. Η πολιτική θεωρία του Machiavelli αναδεικνύεται στην τελική της μορφή στα έργα του *Ηγεμόνας* και *Διατριβές για τον Τίτο Λίβυο*¹¹⁰, προσπαθώντας να απαντήσει στο πρόβλημα πως μπορεί κανείς να κατακτήσει, να ασκήσει και να διατηρήσει την εξουσία, θέτει τις βάσεις για την θεμελίωση της Πολιτικής Επιστήμης ως αυτόνομης επιστήμης, δίδοντας το αντικείμενο της. Από το όνομα του πλουτίστηκε με έναν ακόμα όρο το πολιτικό λεξιλόγιο. Πρόκειται για τον «μακιαβελισμό» που δηλώνει την επιδίωξη ενός σκοπού με οποιοδήποτε μέσο, χωρίς ηθικές δεσμεύσεις και φραγμούς¹¹¹. Τα έργα του παρουσιάζουν δυο διαφορετικές θεωρήσεις για την διακυβέρνηση και το «stato», την μια ηγεμονική και την άλλη δημοκρατική.

Με βάση τα παραπάνω, ο Machiavelli διέπλασε και τη βασική έννοια της διδασκαλίας του, τη *virtù* (αρετή), η οποία διαφέρει από την παραδοσιακή έννοια της αρετής. Χρησιμοποιώντας την ιστορία ως πηγή από την οποία αντλούσε παραδείγματα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι επιτυχημένοι άνδρες ακολουθούσαν τις συμβατικές ηθικές αρετές, όταν αυτό ήταν εφικτό, πάντοτε όμως χρησιμοποιούσαν την ισχύ όταν αυτό ήταν αναγκαίο¹¹². Η *virtù* αναφέρεται στην δεξιότητα, την ικανότητα και κυρίως στην αποτελεσματικότητα του ηγεμόνα, η οποία όμως πρέπει να προσαρμόζεται στην τύχη (*fortuna*), με το σύνολο δηλαδή των ανεξέλεγκτων δυνάμεων, τις οποίες μπορεί μόνο να προβλέψει και να προσπαθήσει να αποτρέψει, αν κατέχει την αρετή¹¹³.

---

¹¹⁰ Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β' (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.488.

¹¹¹ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 197-198.

¹¹² Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β' (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.489.

¹¹³ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 197-198.

Ο Machiavelli στην πολιτική του θεωρία διακρίνει δυο βασικές κατηγορίες ατόμων με βάση την πολιτική δύναμη που κατέχουν. Η πρώτη κατηγορία είναι οι ηγεμόνες, οι οποίοι περαιτέρω υποδιαιρούνται στους ήδη ηγεμόνες και στους πιθανούς ηγεμόνες και η άλλη κατηγορία είναι οι *vulgari* (χυδαίοι, άξεστοι, άτιμοι), όπως χαρακτηριστικά τους αποκαλεί εννοώντας τους λαϊκούς. Το πολιτικό παιχνίδι «παίζεται» μεταξύ των ηγεμόνων, ενώ οι «λαϊκοί» ενδιαφέρονται για το χρήμα, το εμπόριο, τη διασκέδαση. Έτσι οι ηγεμόνες αγωνίζονται για την απόκτηση δύναμης, με απώτερο σκοπό την απόκτηση της εξουσίας, που είναι ο σκοπός της πολιτικής¹¹⁴. Εξάλλου ο ίδιος θεωρεί ότι η φύση του ανθρώπου δεν αλλάζει και παραμένει σταθερή, αλλά η φύση διαφέρει από τον ανθρώπινο χαρακτήρα ο οποίος διαμορφώνεται με βάση τις ατομικές και συλλογικές εμπειρίες τα οποία δεν είναι απλά και τυχαία γεγονότα και για αυτό και οι χαρακτήρες των επιμέρους ανθρώπων είναι διαφορετικοί και κάποιοι είναι ποιο κατάλληλοι να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των καιρών εξαιτίας της προετοιμασίας τους.

Τα έργα του παρουσιάζουν δύο διαφορετικές θεωρήσεις για τη διακυβέρνηση και το «*stato*», τη μια ηγεμονική και την άλλη δημοκρατική¹¹⁵, οι οποίες αντίστοιχα διαμορφώνουν την ηγεμονική *virtù*, η οποία δεν μπορεί να συνάδει πάντοτε με τις χριστιανικές ή τις αστικές αρχές του ουμανισμού, μολοντί δεν εισηγείται την εγκατάλειψη των ηθικών αρχών εν γένει ενώ οι ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά της διαμορφώνονται κάθε φορά κατά πως κρίνει σκόπιμο ο ηγεμόνας προκειμένου να διατηρήσει το καθεστώς του και να μεγαλοουργήσει καθώς και την συλλογική *virtù* του σώματος των πολιτών σε μια δημοκρατία που εξυπηρετεί τους ίδιους σκοπούς την διατήρηση του πολιτεύματος, προκειμένου να επιβιώσει και να επιτύχει τους στόχους του¹¹⁶. Υφίσταται όμως μια κύρια διαφορά στον τρόπο με τον οποίο κυβερνούν και επιτυγχάνουν τους στόχους οι ηγεμόνες και οι δημοκράτες, ο μεν ηγεμόνας χρησιμοποιεί θεσμούς που εξαλείφουν την σύγκρουση, ενώ η δημοκρατία εγκαθιδρύει θεσμούς που τη διατηρούν.

---

¹¹⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.200.

¹¹⁵ Janet Coleman, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β' (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006), σελ.488.

¹¹⁶ Στο ίδιο σελ.489.

Η εξασφάλιση την εξουσίας έρχεται άμεσα ή έμμεσα μέσω της ισχύος. Η ισχύς όπως ισχυρίζεται ο Machiavelli είναι δυνατό να χρησιμοποιείται χωρίς ηθικούς φραγμούς, δεν ενδιαφέρονται οι ηγεμόνες για τα μέσα παρά μόνο για το αποτέλεσμα. Το είδος της ισχύος που περιγράφει ο Machiavelli είναι η στρατιωτική, χωρίς να αγνοείται η οικονομική ισχύ, που χρησιμοποιείται έμμεσα για την μετατροπή του χρήματος σε στρατό, εξοπλισμό και εφόδια. Επιπρόσθετα ο Machiavelli προσεγγίζει τη θεωρία ισορροπίας της ισχύος μέσω συμμαχιών, περιγράφοντας παράλληλα τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος. Έτσι όταν ένας ηγεμόνας απειλείται από την δύναμη κάποιου άλλου ηγεμόνα, συνήθως καταφεύγει σε συμμαχία με κάποιον άλλον ηγεμόνα προκειμένου να αντιμετωπίσουν από κοινού αυτή την απειλή¹¹⁷. Ο Machiavelli εκφράζει την άποψη ότι ένα από τα πιο επείγοντα και θεμελιώδη αιτήματα του καιρού του είναι η δημιουργία νέων στρατιωτικών θεσμών και νέων πολεμικών διαδικασιών, την οποία επαναλαμβάνει συχνά στα κείμενα του και αναλύει ιδιαίτερα στο έργο του *Η τέχνη του Πολέμου*¹¹⁸.

4.1.3. Η Στρατηγική Σκέψη του Machiavelli

Ο Machiavelli κατέχει μοναδική θέση στο χώρο της στρατιωτικής σκέψης, επειδή η ιδέες του βασίζονται στην αναγνώριση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στις αλλαγές που συνέβησαν στην στρατιωτική οργάνωση και στις επαναστατικές αλλαγές που σημειώθηκαν στον κοινωνικό και πολιτικό χώρο. Το πλέον ενδιαφέρον στοιχείο, στο έργο του *Η τέχνη του Πολέμου*, είναι η οξυδερκής παρατήρηση του ότι η ανακάλυψη της πυρίτιδας και η εφεύρεση των πυροβόλων όπλων και του πυροβολικού μπορεί να μεταβάλλει στο σύνολο του τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου¹¹⁹. Από την αρχή κίολας του έργου του, παρουσιάζει ένα ενδιαφέροντα προβληματισμό, αν και κατά πόσο είναι ασύμβατοι ο στρατιωτικός και πολιτικός βίος. Ο Machiavelli αναγνωρίζει ότι πολλοί πιστεύουν σε αυτό το ασυμβίβαστο. Ωστόσο υποστηρίζει ότι αν μελετήσουμε τους αρχαίους θεσμούς, θα

---

¹¹⁷ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 197-198.

¹¹⁸ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.21.

¹¹⁹ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 238.

αντιληφθούμε πως στην πραγματικότητα οι δυο αυτές μορφές βίου είναι πολύ συμβατές και η περιφρονητική στάση των ανθρώπων για το στρατιωτικό οφείλεται στη σήψη των αντίστοιχων θεσμών που παρατηρεί στην εποχή του, οι οποίοι δεν έχουν καμία σχέση με αυτούς των αρχαίων χρόνων. Γι' αυτό ο Machiavelli, στο συγκεκριμένο έργο, επιχειρεί να επανασυνδέσει την καταρρακωμένη εικόνα του στρατού της εποχής του με τα αρχαία πολεμικά ήθη¹²⁰.

Αυτή η πιθανότητα της ανασύστασης του Ρωμαϊκού στρατιωτικού συστήματος δικαιολογεί μια λεπτομερή καταγραφή των όσων εφήρμοξε ο Ρωμαϊκός στρατός, χωρίς ωστόσο να αγνοεί την δυνατότητα εφαρμογής αυτών στην εποχή του. Έτσι θέτει πρώτος τις θεωρητικές βάσεις για την αναγκαιότητα δημιουργίας ενός αμιγώς εθνικοκρατικού στρατού σε μια περίοδο που το φεουδαρχικό διοικητικοστρατιωτικό σύστημα ήταν ακόμα κραταιό ως έννοια και ως αντίληψη. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζει την ανάγκη οι Ιταλικές πόλεις-κράτη να αναπτύξουν στρατιωτικές δυνάμεις μέσα από τον κοινωνικό τους κορμό και να εγκαταλείψουν την μέθοδο ενοικίασης μισθοφορικών στρατευμάτων, που η απόδοση τους κατά την διάρκεια μιας μάχης ήταν τις περισσότερες φορές αμφίβολη¹²¹.

Για τον Machiavelli ο σκοπός του πολέμου είναι η αντιμετώπιση ενός εχθρού στο πεδίο της μάχης και η κατανίκηση του και αυτό αποτελεί τον μόνο τρόπο να φθάσει «σε αίσιο πέρας ένας πόλεμος»¹²². Στο έργο του ο πόλεμος εμφανίζεται ως μια αναπόφευκτη, μεγαλειώδης και τρομακτική δύναμη. Τα κράτη και οι άνθρωποι μόνο αν γίνουν όσο πιο ισχυρά μπορούν, θα είναι σε θέση να αντιστέκονται και να μην γίνονται παίγνια στα χέρια της τύχης. Είναι επομένως φυσικό για τα κράτη και τους ηγεμόνες τους να θέλουν αν εξαπλώνονται και να κατακτούν. Ο πόλεμος είναι η πιο ουσιώδης δραστηριότητα της πολιτικής ζωής¹²³.

Όμως η επίδραση του Machiavelli στη στρατηγική σκέψη προχώρησε πολύ πιο πέρα από το τεχνικό - στρατιωτικό πεδίο, όπως αναφέρθηκε, ο Machiavelli

---

¹²⁰ Niccollo Machiavelli, Η Τέχνη του Πολέμου (Μετάφραση Κονδύλης Τάκης), Εκδόσεις: Κάλβος (1984), σελ.31-32.

¹²¹ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 240.

¹²² Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.33.

¹²³ Στο ίδιο σελ. 36.

θεωρούσε ότι η υπεράσπιση ενός κράτους δεν ήταν καθήκον μιας συγκεκριμένης προνομιούχου ομάδας, αλλά χρέος όσον ζούσαν στην ίδια κοινωνία¹²⁴. Επιπλέον εκείνο που έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία είναι ότι ο Machiavelli είχε καταλάβει το διεθνές σύστημα της εποχής του, αφού τα κράτη μεγάλωναν και επεκτείνονταν συνεχώς και βρισκονταν μονίμως σε πόλεμο είτε για να αυξήσουν την δύναμη τους είτε για να εξασφαλίζουν την ύπαρξη τους. Έτσι δικαίως μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι ο Machiavelli είχε συλλάβει την ανταγωνιστική φύση του σύγχρονου συστήματος των κρατών καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη ενός κράτους εξαρτάται από την πολεμική του δεινότητα. Για αυτό και οι πολιτικοί θεσμοί πρέπει να είναι οργανωμένοι με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούν ευνοϊκές προϋποθέσεις για την λειτουργία της στρατιωτικής οργάνωσης.

4.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 18^{ου} ΑΙΩΝΑ

Στη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα τα κράτη που συστάθηκαν κατά τον προηγούμενο αιώνα προσπαθούν να ενισχύσουν την αρχή της κυριαρχίας. Προσανατολίζονται έτσι στο σύστημα που ονομάζουμε απολυταρχισμό προς μια εξουσία, η οποία δεν υπόκειται σε κανένα περιορισμό τουλάχιστον ανθρώπινο¹²⁵. Η Απολυταρχία ¹²⁶ ως θεωρία εμφανίζεται στη Γαλλία στο πρώτο μισό του 17ου αιώνα και έφτασε υπό τον Λουδοβίκο ΙΔ' στο ζενίθ της, περιορίζοντας πολύ όλες τις άλλες εξουσίες στο Γαλλικό κράτος. Σε όλα σχεδόν τα κράτη που είχαν απολυταρχία, αυτή συνοδεύτηκε από πολλές μεταρρυθμίσεις στην οικονομία, την διοίκηση και την δικαιοσύνη. Ο στόχος ήταν να δυναμώσει το κράτος και να γίνει πολύ ισχυρό¹²⁷.

---

¹²⁴ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.41.

¹²⁵ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 204.

¹²⁶ Με τον όρο απολυταρχία εννοείται το πολίτευμα, στο οποίο ένας κυρίαρχος - κυρίως ένας βασιλιάς, ένας δικτάτορας ή ένας αυτοκράτορας - κατέχει απεριόριστη δύναμη και μπορεί και την ασκεί στην χώρα του. Σε αυτό το πολίτευμα δεν υπάρχει χωρισμός των εξουσιών. Ο μονάρχης του κράτους ελέγχει και τις τρεις εξουσίες: την νομοθετική, την εκτελεστική και την δικαστική. Σε αντίθεση με την δικτατορία, ο μονάρχης κατέχει την εξουσία νόμιμα μέσω διαδοχής, κυρίως από πατέρα σε γιο.

¹²⁷ <https://el.wikipedia.org/wiki/Απολυταρχία>

Ο Jean Bodin (1529-1596)¹²⁸ υπήρξε ο πρώτος μεγάλος θεωρητικός του απολυταρχισμού¹²⁹, έχει δει στην πράξη το «εθνικό κράτος» που οραματίζονταν ο Machiavelli και το κυρίαρχο πρόβλημα που ήταν η εσωτερική γαλήνη εξαιτίας του ανταγωνισμού των κοινωνικών τάξεων. Διατυπώνει στο έργο του *Έξι βιβλία περί κράτους* (*Six Livres De la Republique*) μια πολύ σημαντική θεωρία, αυτή «της ιδέας της κρατικής κυριαρχίας», για την αντιμετώπιση των αντιπαραθέσεων των κοινωνικών τάξεων που δρουν ανταγωνιστικά¹³⁰.

Ο Hugo de Groot (Grotius 1583-1645) συντάχθηκε με την θέση του Bodin και ισχυρίστηκε ότι ο ηγεμόνας οφείλει να τηρεί το θείο νόμο, το φυσικό δίκαιο καθώς και το διεθνές δίκαιο¹³¹. Το κύριο έργο του, που αποτελεί πραγματικό Σύστημα Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, βαθύτατα επηρεασμένο από τους αρχαίους συγγραφείς, είναι το *Δίκαιο του Πολέμου και της Ειρήνης* (*De jure belli ac pacis-1625*)¹³². Θεωρείται πατέρας του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου και στην θεωρία του, η οποία στηρίζεται στην φύση του ανθρώπου, θα ισχυριστεί ότι υπάρχει ένα φυσικό ένστικτο που ωθεί τον άνθρωπο να δημιουργήσει με τους όμοιους του μια ειρηνική και νομαρχούμενη κοινότητα. Βάση της κοινωνικής ζωής αποτελεί το συμβόλαιο, όταν ο άνθρωπος δεσμεύεται με αυτό, δέχεται να υποταχθεί σε κάποιους κανόνες με αντάλλαγμα κάποια προνόμια. Η κοινότητα αυτή μπορεί να υπάρξει και μεταξύ των κρατών, με την προϋπόθεση ότι στηρίζεται σε νόμους, τους νόμους του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου¹³³.

Ο Thomas Hobbes (1588-1679)¹³⁴ που τα κυριότερα έργα του είναι δυο μεγάλες πραγματείες: *Η πραγματεία του Πολίτη* (*De Cive*) και *Λεβιάθαν* (*Leviathan*), συνέβαλλε σε μεγάλο βαθμό στην κατανόηση του σύγχρονου κράτους και των θεσμών του, στην εκμηδένιση της φεουδαρχίας καθώς και στη δημιουργία

---

¹²⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Bodin

¹²⁹ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 205.

¹³⁰ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 103-104.

¹³¹ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 211.

¹³² https://el.wikipedia.org/wiki/Ούγκο_Γκρότιους

¹³³ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 209-211.

¹³⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hobbes

μιας ισχυρής μοναρχικής εξουσίας με αστικό υπόβαθρό¹³⁵. Ο Hobbes υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος δεν έχει αγαθή φύση, αλλά είναι εκ φύσεως εγωιστής και ηδονιστής. Ανεξέλεγκτοι οι άνθρωποι, και καθοδηγούμενοι από την εσωτερική δυναμική, το πιθανότατο είναι πως θα αλληλοκαταστραφούν. Για να διατηρηθεί η κοινωνική ειρήνη, ο Hobbes δημιουργεί κάποιο τέχνασμα, τον Λεβιάθαν, το Κράτος, είτε με τη μορφή της απόλυτης μοναρχίας είτε της κοινοβουλευτικής δημοκρατία, το οποίο έχει το μονοπώλιο της βίας και της απόλυτης εξουσίας. Ως ανταπόδοση προς τον άνθρωπο το Κράτος ασκεί αυτήν την απόλυτη εξουσία μόνον υπέρ της διατήρησης της κοινωνικής ειρήνης. Ο Λεβιάθαν λοιπόν αναλαμβάνει την προστασία των πολιτών από εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες, μέσω του στρατού και της αστυνομίας. Άλλο σημαντικό καθήκον είναι επίσης η προστασία των πολιτών από τον ίδιο τον Λεβιάθαν. Από αυτήν την ιδέα πηγάζει το Σύνταγμα ως αυτοπεριορισμός της εξουσίας¹³⁶. Ο Hobbes ουσιαστικά μας παρουσιάζει ένα ολοκληρωτικό σύστημα. Το σύστημα αυτό δεν ξεκινά από μια φιλοσοφική βάση, όπως η πλειοψηφία των άλλων συστημάτων, ούτε από μια ιστορική κατάσταση, όπως κάνει για παράδειγμα ο Machiavelli, αλλά από μια μηχανική αντίληψη της εξουσίας, θα αναλύσει το μηχανισμό της πολιτικής εξουσίας εντοπίζοντας τα στοιχεία της¹³⁷. Η πολιτική του φιλοσοφία δέχθηκε ποικίλες επικρίσεις, αλλά παράλληλα βοήθησε σημαντικά στην ερμηνεία του πολιτικού φαινομένου.

Ο Bento de Spinoza (1632 –1677)¹³⁸ που ήταν Ολλανδός φιλόσοφος, εβραϊκής καταγωγής συνέβαλε και αυτός στην διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης της εποχής. Το εύρος και η σημασία του έργου του όμως δεν έγιναν πλήρως κατανοητά παρά μόνο αρκετά χρόνια μετά τον θάνατό του. Θέτοντας τα θεμέλια για τον Διαφωτισμό του 18^{ου} αιώνα και τη σύγχρονη κριτική της Αγίας Γραφής, περιλαμβανομένων των σύγχρονων αντιλήψεων για το άτομο και, αναμφίβολα, το σύμπαν, θεωρείται ένας από τους μεγάλους ορθολογιστές της φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα. Το αριστούργημά του, *Μεταθανάτια Ηθική (Ethica)*, με το οποίο αντιτάχθηκε

---

¹³⁵ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 105

¹³⁶ https://el.wikipedia.org/wiki/Τόμας_Χομπς

¹³⁷ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 212.

¹³⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Baruch_Spinoza

στο δυϊσμό πνεύματος-σώματος του Καρτέσιου, του χάρισε την αναγνώριση ως ενός από τους σημαντικότερους διανοητές της Δυτικής φιλοσοφίας. Με την *Ηθική*, ο Spinoza έγραψε το τελευταίο αδιαμφισβήτητο αριστούργημα στα Λατινικά, στο οποίο οι εκλεπτυσμένες αντιλήψεις της μεσαιωνικής φιλοσοφίας στρέφονται τελικά ενάντια στον εαυτό τους και καταστρέφονται εντελώς¹³⁹. Ο Spinoza βλέπει στη δημοκρατία το ιδεώδες πολίτευμα για την ανθρώπινη κοινωνία που οδηγεί στην ατομική (ηθική και πνευματική) ολοκλήρωση¹⁴⁰.

Ο Samuel von Puffendorf (1632-1677) υπήρξε μεγάλος Γερμανός νομομαθής που το έργο του *De jure naturae et gentium* εμπεριέχει σημαντικές ριζοσπαστικές ιδέες για την εποχή του¹⁴¹, με τεράστια συνεισφορά στα μεγάλα προβλήματα της σύστασης της νομικής μορφής του νεωτερικού κράτους και στην πολιτική φιλοσοφία του διαφωτισμού¹⁴², διότι ήταν εκείνος που διαφοροποίησε την έννοια αυτή του Hobbes δημιουργώντας περισσότερους τύπους φυσικής κατάστασης. Η εξέταση αυτή θα αναδείξει τις καταβολές μιας έννοιας «φυσικής κοινωνικότητας» και θα καταδείξει μια ορισμένα αρχιτεκτονικά προβλήματα της κατασκευής αυτής, η οποία κατόπιν προσλήφθηκε θετικά ή αρνητικά, από ορισμένους καίριους θεωρητικούς της νεωτερικότητας, όπως ο John Locke, ο Jean-Jacques Rousseau και ο Adam Smith.

Οι παραπάνω θεωρείται ότι ανήκουν στην Σχολή του Φυσικού Δικαίου¹⁴³, η οποία έχει σαν κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα την στροφή στη φιλοσοφία του ατομισμού, που μπορεί να συνοψιστεί στο αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στο

---

¹³⁹ https://el.wikipedia.org/wiki/Μπαρούχ_Σπινόζα

¹⁴⁰ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 105

¹⁴¹ Στο ίδιο σελ. 105.

¹⁴² Φρέντυ Σταινχάουερ, *Η παράδοση της θεωρίας του φυσικού δικαίου και ο Samuel von Puffendorf* <https://www.academia.edu/>

¹⁴³ Η Σχολή περί του φυσικού δικαίου στη σύγχρονη αντίληψη άρχισε να εμφανίζεται μετά τον Grotius. Οι οπαδοί της Σχολής αυτής απέκλεισαν κάθε προσέγγιση στο Θετικό Δίκαιο, αποδεχόμενοι μόνο το φυσικό. Οι εκπρόσωποι αυτής της Σχολής υποστηρίζουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει θετικό διεθνές Δίκαιο, επειδή κάτι τέτοιο προϋποθέτει νομοθετική βούληση υπεράνω των κρατών. Επειδή όμως τέτοια βούληση δεν υφίσταται, κατά συνέπεια δεν υφίσταται και ο παραπάνω όρος και ότι όλα τα κράτη θα πρέπει να εμφορούνται από την «αρχή της αλληλεγγύης» και της «αλληλοβοήθειας». Σοβαρό μειονέκτημα της σχολής του φυσικού δικαίου είναι ότι επειδή βασίζεται κυρίως σε αφηρημένες έννοιες (όπως ακριβώς τις αντιμετώπιζαν οι Έλληνες Σοφιστές στην αρχαιότητα), παραγνωρίζει την διαρκώς εξελισσόμενη πραγματικότητα (σύγχρονα γεγονότα) με συνέπεια να απέχει πολύ, κάθε φορά, στη πράξη.

ατομικό εγώ και στην κρατική εξουσία¹⁴⁴. Στην ίδια σχολή ανήκουν και ο Johannes Althusius καθώς και ο John Locke, οι οποίοι όμως εκφράστηκαν υπέρ του περιορισμού του απολυταρχισμού και για αυτό εξετάζονται παρακάτω μαζί με άλλους στοχαστές που είχαν αντίστοιχες απόψεις και ουσιαστικά προβάλλουν ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο στηρίζονταν στη λαϊκή αντιπροσώπευση και στον αυστηρό καθορισμό των εξουσιών¹⁴⁵.

Ο Η Johannes Althusius (1557-1638)¹⁴⁶ κινείται στο ίδιο πλαίσιο και στο έργο του *Politica Methodicae Digesta* αντιλαμβάνεται την πολιτική σαν τέχνη της συνυπάρξεως και συνεργασίας των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και οργανώσεων στους κόλπου μιας ευρύτερης, φεντεραλιστικής¹⁴⁷ συνολικής κοινωνίας επί των βάσεων κοινωνικής αλληλεγγύης. Κατά τον Althusius κάθε ομάδα ανθρώπων στηρίζεται στην τάση για κοινωνική συμβίωση. Όλες οι κοινότητες έχουν νόμους που ρυθμίζουν τις σχέσεις των μελών μεταξύ τους και νόμους που δημιουργούν και περιορίζουν την εξουσία στο εσωτερικό της ομάδας. Έτσι δημιουργείται ένα συμβόλαιο σε δύο επίπεδα: οριζόντια μεταξύ των μελών της κάθε κοινότητας και κάθετα, μεταξύ των μελών (των κοινοτήτων) και της εξουσίας¹⁴⁸. Η κυριαρχία ανήκει στην κοινότητα στο σύνολο της και ο ηγεμόνας είναι απλά ο διαχειριστής της. Η επιρροή του Althusius δεν υπήρξε μεγάλη εκείνη την εποχή, ενδιαφέρον άρχισε να προξενεί κατά το 19^ο αιώνα, ωστόσο επηρέασε τον Locke με τη θεωρία του ελέγχου των εξουσιών και την έννοια του διπλού συμβολαίου.

Ο John Locke (1632-1704) θεωρείται ένας από τους πλέον σημαίνοντες στοχαστές του Διαφωτισμού και είναι ευρύτερα γνωστός ως ο πατέρας του Κλασικού Φιλελευθερισμού¹⁴⁹, αφού στο έργο του *Δοκίμιο Περί της Πολιτικής Κυβέρνησης* (*An Essay on Civil Government*) επιχειρεί προσπάθεια θεμελίωσης του

¹⁴⁴ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 104

¹⁴⁵ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 218.

¹⁴⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Althusius

¹⁴⁷ Η πολιτική θεωρία που υποστηρίζει την ομοσπονδιοποίηση της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης μιας χώρας. Για το λόγο αυτό ο Johannes Althusius θεωρείται με τον Fichte από τους πατέρες της ομοσπονδιακής ιδέας.

¹⁴⁸ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 218.

¹⁴⁹ https://el.wikipedia.org/wiki/Τζων_Λοκ

φιλελεύθερου κράτους και διατύπωση της διάκρισης των εξουσιών¹⁵⁰. Για τον Locke ο άνθρωπος ορίζεται ως νοήμον και έλλογο όν, για αυτόν υπάρχει ένα «άγραφο φυσικό δίκαιο», το οποίο προσπαθεί να συμβιβάσει με τον εμπειρισμό του¹⁵¹, θεωρώντας ότι οι άνθρωποι σε φυσική κατάσταση δεν ήταν τόσο επιθετικοί, αλλά κυρίως κοινωνικοί, δημιουργικοί, λογικοί και σώφρονες. Ενδιαφέρονταν έτσι να συγκροτήσουν πολιτισμένες κοινωνίες. Η ελευθερία και η ισότητα κατασκευάζονται ως αξίες θεμελιωμένες στο φυσικό δίκαιο και η πολιτεία που συγκροτείται είναι πολιτεία δικαίου ώστε να υλοποιηθούν οι αξίες αυτές. Στη βάση αυτή οι άνθρωποι συνάπτουν το κοινωνικό συμβόλαιο και μεταβαίνουν σε οργανωμένη μορφή κοινωνίας, με απόφαση του κοινωνικού συνόλου. Συμβαλλόμενοι στο κοινωνικό συμβόλαιο είναι ο λαός και η εξουσία. Με το συμβόλαιο επέρχεται η διασφάλιση από το κράτος των βασικών δικαιωμάτων της ζωής και της ιδιοκτησίας, ενώ η εξουσία είναι μια εντολή και οι κυβερνήτες εντολοδόχοι, αν ο ασκών την εξουσία παραβιάσει τους όρους του συμβολαίου, τότε χάνει την νομιμοποίησή του και εγκαταλείπει την εξουσία ή αποπέμπεται βίαια¹⁵² από αυτή, επιπλέον η ασκούμενη πολιτική συνεπάγεται την ανεξιθρησκία των πολιτών¹⁵³. Ο Locke επηρέασε σημαντικά τον Montesquieu και τον Rousseau που θα ακολουθήσουν λίγο αργότερα.

Ο Charles Montesquieu (1689-1755) το 1748 δημοσιεύει το αριστούργημά του, το *Πνεύμα των Νόμων*, που γνώρισε τεράστια επιτυχία θέτοντας τις θεμελιώδεις αρχές των Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών και συγκεντρώνει όλη την ουσία της φιλελεύθερης σκέψης. Γνώρισε, όμως, και μεγάλη κριτική και αποδοκιμασία, και γι' αυτό το αναγκάστηκε να γράψει και να εκδώσει το 1750 την

---

¹⁵⁰ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 105.

¹⁵¹ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 218.

¹⁵² Η πολιτική του φιλοσοφία του Locke ότι ο λαός έχει το δικαίωμα της αντίστασης επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την Αμερικανική Επανάσταση, το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών, την Γαλλική Επανάσταση καθώς και το πρώτο Σύνταγμα της Γαλλίας, και με αυτόν τον τρόπο τα Σύνταγματα των περισσότερων φιλελευθέρων κρατών

¹⁵³ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 221-223.

*Υπεράσπιση του Πνεύματος των Νόμων*¹⁵⁴. Στο έργο του προβαίνει σε σημαντικότερες αναλύσεις για το πολιτικό φαινόμενο, όπως¹⁵⁵:

- Την αναγκαιότητα χρήσης στην πολιτική της ψυχολογικής παρατήρησης, της ιστορίας και της ανθρωπολογίας.
- Τη διάκριση της νομικής από την πολιτική και της έννοιας του «πολιτικού κράτους».
- Τη διάκριση ανάμεσα στο πολιτικό κράτος και στην πολιτική κυβέρνηση σε αντίθεση με το «δεσποτικό κράτος» και τη «δεσποτική κυβέρνηση»¹⁵⁶.
- Την εισαγωγή των γεωγραφικών, κλιματολογικών και ψυχολογικών επιδράσεων στην πολιτική, που καθιστούν το έργο του από τα πλέον βασικά στη σύγχρονη εξέλιξη της πολιτικής σκέψης.

Ακολουθεί ο David Hume (1711-1776)¹⁵⁷, με τα έργα του *Περί της ανθρώπινης φύσης* και των *Ηθικών και Πολιτικών Δοκιμιών* επηρέασε την ανάπτυξη δύο σχολών φιλοσοφίας, του σκεπτικισμού και του εμπειρισμού, αφού στο έργο του καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια αναγωγής της πολιτικής σαν επιστήμη μέσα από τη ψυχολογία και την ιστορία¹⁵⁸. Ενώ ο Jeremy Bentham(1748-1832)¹⁵⁹ που θεωρείται ο ιδρυτής του σύγχρονου ωφελιμισμού¹⁶⁰ και πνευματικός ηγέτης του ριζοσπαστικού κινήματος στην Αγγλία με τα έργα του *Εισαγωγή στις Αρχές της Ηθικής και της Νομοθεσίας* και *Απόσπασμα περί Κυβερνήσεως*, επιχειρεί την οικοδόμηση της κοινωνίας με βάση τις έννοιες της

---

¹⁵⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki/Μοντεσκιέ>

¹⁵⁵ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 106.

¹⁵⁶ Αρνήθηκε ότι υπάρχει μία τέλεια μορφή πολιτεύματος, κατάλληλη για όλους τους λαούς κάτω από όλες τις συνθήκες και αναγνώρισε τρεις τύπους πολιτεύματος: την μοναρχία, τη δημοκρατία και τον δεσποτισμό. Διακήρυξε ότι ο δεσποτισμός είναι περισσότερο κατάλληλος για χώρες απέραντες σε έκταση, η συνταγματική μοναρχία για μέτριας έκτασης χώρα, ενώ η δημοκρατία για μικρές χώρες.

¹⁵⁷ https://el.wikipedia.org/wiki/Ντέιβιντ_Χιουμ

¹⁵⁸ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 106.

¹⁵⁹ https://el.wikipedia.org/wiki/Τζέρεμι_Μπένθαμ

¹⁶⁰ Ο ωφελιμισμός είναι κανονιστική ηθική θεωρία σύμφωνα με την οποία σκοπός των πράξεών μας πρέπει να είναι η μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ατόμων. Και λέγοντας «ωφέλεια» οι περισσότεροι από αυτούς τους φιλοσόφους εννοούν την ευτυχία ή έστω την ικανοποίηση αυτών που θα καρπωθούν τα αποτελέσματα των πράξεών μας.

«ευτυχίας» και της «ωφέλειας», με κύριο γνώμονα το συμφέρον της ολότητας και με στόχο της αντιπροσωπευτική δημοκρατία¹⁶¹.

Στην συνέχεια Jean- Jacques Rousseau, (1712- 1778) με μια πληθώρα έργων μεταξύ των οποίων και το *Κοινωνικό Συμβόλαιο (Du Contract Social)* θα εκφράσει τις πολιτικές ιδέες του, που επηρέασαν την ανάπτυξη της κομμουνιστικής και σοσιαλιστικής θεωρίας, και την ιδεολογία του εθνικισμού¹⁶². Ο Rousseau ήταν υπέρμαχος της ελευθερίας που πηγάζει από την ανθρώπινη φύση, αυτός είναι και ο λόγος που αντιμετώπισε ως κάτι αρνητικό την επερχόμενη εμπορευματοποίηση της κοινωνίας στην εποχή του, πίστευε ότι ο άνθρωπος γεννήθηκε για να είναι ελεύθερος. Είναι αυτός που εισάγει, για πρώτη φορά, την έννοια της πολιτικής κοινότητας και της προσωπικότητας των ατόμων που συμμετέχουν σε αυτή¹⁶³. Η παιδεία είναι σημαντικός παράγων που βοηθάει στην μετεξέλιξη της φυσικής κατάστασης στην οργανωμένη μορφή κοινωνίας, το κράτος. Αυτό το κράτος όμως μπορεί να οργανωθεί μέσα από μια σύμβαση, ένα συμβόλαιο, το Κοινωνικό Συμβόλαιο.

Ο Rousseau αντιμετωπίζοντας την δημιουργία της νέας κοινωνίας ως ένα αναπόφευκτο κακό, τοποθετεί με τη σειρά του τους όρους του κοινωνικού συμβολαίου. Κάνει χρήση του όρου «γενική βούληση» για να περιγράψει την τάση του ανθρώπου να γίνει μέλος της κοινότητας, ενώ παράλληλα θα μπορεί μέσα από αυτή τη σχέση να προστατεύει τον εαυτό του και την περιουσία του. Εκφραστής και εγγυητής των όρων της συνένωσης είναι ο ίδιος ο άνθρωπος, που για τον Rousseau είναι και φορέας του φυσικού νόμου. Επομένως η κυριαρχία παραμένει στον ίδιο το λαό, ο οποίος εκχωρεί την άσκηση της εξουσίας στους κυβερνώντες¹⁶⁴. Οριοθετεί έτσι πέρα από την γενική θεωρία της πολιτικής και την πρακτική άποψη ενός πολιτικού κινήματος που ωριμάζει, για να καταλήξει στη μεγάλη και ιστορικής σημασίας Γαλλική Επανάσταση του 1789¹⁶⁵.

---

¹⁶¹ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 106.

¹⁶² https://el.wikipedia.org/wiki/Ζαν-Ζακ_Ρουσσώ

¹⁶³ Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 233-234.

¹⁶⁴ Στο ίδιο σελ. 237.

¹⁶⁵ Περικλής Ν. Λύτρας, *Αρχές Πολιτικής Επιστήμης*, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ. 106.

4.3. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ CLAUSEWITZ

4.3.1. Η Στρατιωτική Επανάσταση του 17^{ου} Αιώνα και η Μεταμόρφωση του Πολέμου

Έχει γίνει αποδεκτή απ' όλους η άποψη πως τον 17^ο αιώνα έλαβε χώρα στην Ευρώπη μια «στρατιωτική επανάσταση». Υφίσταται μια διάσταση απόψεων ως προς το χρόνο που συνέβη αυτό, οι ιστορικοί θεωρούν πως ο στρατός το Κάρολου Η΄ που επιτέθηκε κατά της Ιταλίας το 1496 ήταν ο πρώτος σύγχρονος στρατός, κάποιοι άλλοι ισχυρίζονται ότι σημαντικό ρόλο έπαιζε το πεζικό, τα πυροβόλα και οι οχυρώσεις που είχαν εμφανιστεί από τον 15^ο αιώνα. Ενώ υπάρχουν και κάποιοι που ισχυρίζονται πως το σημαντικό στοιχείο αυτής της επανάστασης είναι η εμφάνιση των μόνιμων επαγγελματικών στρατών που συνέβη μεταξύ του 1560 και του 1660¹⁶⁶.

Κατά τα τέλη του 13^{ου} αιώνα ήταν πλέον ορατό ότι τα νέα όπλα μπορούσαν να καταστήσουν δυνατή μια μορφή επιχειρήσεων περισσότερο αποφασιστική. Οι πόλεμοι διαρκούσαν πολλοί και ήταν ατελείωτοι¹⁶⁷. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να απαιτούνται μεγάλα χρηματικά ποσά για την συγκρότηση και διατήρηση των στρατευμάτων. Το μεγαλύτερο όμως εμπόδιο στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων ήταν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των στρατευμάτων. Οι μισθοφόροι ήταν αρκετά αποτελεσματικοί στη μάχη, ταυτόχρονα όμως αναξιόπιστοι και συχνά επικίνδυνοι για τους εργοδότες τους¹⁶⁸. Έτσι σύντομα έγινε ορατή η ανάγκη για την συγκρότηση ενός αποτελεσματικού στρατού, ως όργανο της κρατικής πολιτικής του οποίου βασικό στοιχείο θα ήταν η πειθαρχία, καθώς οι περισσότεροι θεωρούσαν πως τα στρατεύματα που ήταν συγκροτημένα από ντόπιους ήταν πολύ ανώτερα και αξιόπιστα από τα μισθοφορικά. Ωστόσο οι ηγεμόνες δίσταζαν να εξοπλίσουν τους υπηκόους τους, διότι πίστευαν πως μόνο οι έμπειροι

---

¹⁶⁶ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.44.

¹⁶⁷ Andre Beaufre, Εισαγωγή στη Στρατηγική, Εκδόσεις: ΔΕΚ/ΓΕΣ(1987), σελ. 43.

¹⁶⁸ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.46.

μισθοφόροι μπορούσαν αν χειριστούν σωστά τα σύγχρονα όπλα και την τακτική, αλλά και επειδή φοβόντουσαν την εκδήλωση εξεγέρσεων εναντίον τους¹⁶⁹.

Πολύ σημαντική στην διαμόρφωση της στρατηγικής σκέψης υπήρξε η συνεισφορά του Justus Lipsius (1547-1606)¹⁷⁰, ο οποίος υποστήριζε ότι ο πόλεμος δεν ήταν μια πράξη ανεξέλικτης βίας αλλά μια μεθοδική εφαρμογή δύναμης την οποία κατεύθυνε προς το συμφέρον του κράτους μια ικανή και νόμιμη αρχή. Ο Lipsius επηρέασε άμεσα τον Maurits van Oranje (1567 – 1625) γνωστό και ως Μαυρίκιο του Νασσάου¹⁷¹, ο οποίος συνέβαλε στην οργάνωση του Ολλανδικού στρατού, με αποτέλεσμα να επιτύχει σημαντικές νίκες εναντίον των Ισπανών και τελικά την ανεξαρτησία των Ενωμένων Κάτω Χωρών¹⁷². Παρόλο που υπήρξε ένας διακεκριμένος αρχιστράτηγος και δεξιοτέχνης στον πολιορκητικό πόλεμο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ένας μεγάλος σχεδιαστής της στρατηγικής, διότι πάντα υφίστατο τον ουσιαστικό έλεγχο της πολιτείας¹⁷³. Οι επιτυχίες των Ολλανδών τράβηξαν την προσοχή και οι μεταρρυθμίσεις έγιναν αποδεκτές και από άλλα κράτη. Στην Σουηδία ο βασιλιάς Gustav II Adolf (1594-1632)¹⁷⁴ υιοθέτησε τις απόψεις τους και τις εφάρμοσε, με κάποιες τροποποιήσεις, αυξάνοντας τις επιθετικές δυνατότητες του στρατού, αντιλαμβανόμενος πρώτος την αξία του συνδυασμού κρούσης και πυρός¹⁷⁵. Ωστόσο παρά τους νεωτερισμούς που εισήγαγε στην τακτική και τη διοίκηση, οι στρατηγικές του αντιλήψεις δεν

---

¹⁶⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.47.

¹⁷⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Justus_Lipsius

¹⁷¹ https://el.wikipedia.org/wiki/Μαυρίκιος_της_Οράγγης

¹⁷² Οι Κάτω Χώρες είναι μια παράκτια περιοχή στη δυτική Ευρώπη, που αποτελείται κυρίως από τα κράτη Ολλανδία και Βέλγιο, όπως και το χαμηλού υψόμετρου δέλτα των ποταμών Ρήνου, Μείση, Σκάλδη και όπου το μεγαλύτερο μέρος της γης βρίσκεται κάτω από το επίπεδο της θάλασσας. Σηματοδότησαν την αφύπνιση της Ευρώπης στο 12ο αιώνα. Σε αυτή την περίοδο, συναγωνίζονταν με τη βόρεια Ιταλία για την πιο πυκνοκατοικημένη περιοχή της Ευρώπης. Οι περισσότερες από τις πόλεις διοικούνταν από συντεχνίες και συμβούλια μαζί με ένα θεσμικό παρά ουσιαστικό άρχοντα, όπου η αλληλεπίδραση με τον άρχοντα διέπονταν από ένα αυστηρό σύνολο κανόνων που περιγράφουν αυτό που ο τελευταίος θα μπορούσε ή δε θα μπορούσε να αναμένει από αυτούς. Όλες οι περιοχές εξαρτώνταν κυρίως από το εμπόριο, την κατασκευή και την ενθάρρυνση της ελεύθερης ροής αγαθών και βιοτεχνών.

¹⁷³ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.51.

¹⁷⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Gustavus_Adolphus_of_Sweden

¹⁷⁵ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.61.

μπόρεσαν να υπερβούν τους περιορισμούς της εποχής. Παρόλα αυτά το Σουηδικό πρότυπο το μιμήθηκαν όλοι οι αρχιστράτηγοι του επόμενου αιώνα.

Ο Raimondo Montecucoli (1609 – 1680)¹⁷⁶ που ακολούθησε αποτέλεσε την απαρχή της μετάβασης του πολέμου στην σύγχρονη εποχή, από τη διαδικασία των τακτικών κινήσεων ελάσσονος κλίμακας στην επιστημονική του εκδοχή¹⁷⁷. Ο Montecucoli στο έργο του *Tratto della Guerra* επιδιώκει για πρώτη φορά να προβεί σε μια τυπολογία πολέμου, διαχωρίζοντας τον πόλεμο σε εξωτερικό και εμφύλιο, σε επιθετικό και αμυντικό, σε εχθροπραξίες που διεξάγονται εμμέσως μεταξύ των αντίπαλων κρατών. Η πλέον σημαντική του όμως συνεισφορά στη θεωρητική διάσταση της στρατηγικής και στην ανάλυση του πολέμου, είναι η διαπίστωση ότι ο στρατός κατά τη διάρκεια του πολέμου ταυτίζεται πλήρως και εκπροσωπεί το ίδιο το κράτος που διεξάγει τον πόλεμο¹⁷⁸. Αυτό αποτελεί τον προάγγελο για την συγκρότηση αμιγώς εθνικών στρατών, που υπερασπίζονται τα εθνικά συμφέροντα καθώς και την σύνδεση του πολέμου με την πολιτική¹⁷⁹. Τα θεμέλια της πολιτικής διακυβέρνησης του στρατού τα έθεσε πρώτος ο Richelieu (1585-1642) ο οποίος προκειμένου να ελέγχει το στρατό δημιούργησε τους στρατιωτικούς εφόρους¹⁸⁰(intendants d' armee) και τους κομισάριους (commissaires) και αργότερα την σημαντική θέση του υπουργού Στρατιωτικών¹⁸¹.

Εκτός όμως από τις μεταρρυθμίσεις και τον εκσυγχρονισμό του στρατού, συντελέστηκαν την ίδια περίοδο σημαντικές αλλαγές και σε άλλους τομείς και στις επιστήμες. Η δυναμική εξέλιξη των επιστήμων ήταν αναμενόμενο να επηρεάσει τα στρατιωτικά ζητήματα με πολύ άμεσα αποτελέσματα. Εκείνη την περίοδο γράφτηκαν πολλά βιβλία που ασχολούνταν με την στρατιωτική τεχνολογία από τα

---

¹⁷⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Raimondo_Montecucoli

¹⁷⁷ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 241.

¹⁷⁸ Στο ίδιο σελ.242-243.

¹⁷⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις:Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.82.

¹⁸⁰ Οι στρατιωτικοί έφοροι ήταν συνήθως επαρχιακοί έφοροι επιλεγμένοι να εκτελούν σε καιρό πολέμου ορισμένα καθήκοντα στα διάφορα τμήματα του στρατού. Υπευθυνοι για τους εφόρους ήταν οι κομισάριοι οι οποίοι φρόντιζαν για την πληρωμή των στρατιωτών, την αποθήκευση των υλικών και άλλης παρόμοιας φύσης αντικείμενα.

¹⁸¹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις:Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.86.

οποία ξεχωρίζουν εκείνα του Sébastien Le Prestre de Vauban (1633 – 1707)¹⁸², που υπήρξε μεγάλος στρατιωτικός μηχανικός της εποχής του και ένας από τους επίμονους μεταρρυθμιστές του αιώνα. Είναι ελάχιστες οι πλευρές της στρατιωτικής ζωής ή τα φλέγοντα προβλήματα της στρατιωτικής οργάνωσης και τεχνολογίας στα οποία ο Vauban δεν παίρνει θέση κάνοντας γόνιμες υποδείξεις ή προτείνοντας σχέδια για συνολική αναδιοργάνωση¹⁸³. Η στρατιωτική τεχνολογία επηρέασε άμεσα την έκβαση των πολέμων και υπήρξε παράγοντας που έκτοτε λαμβάνονταν υπόψη για την διαμόρφωση της πολιτικής και της στρατηγική σκέψης.

Κατά την περίοδο 1740-1815, η οποία αρχίζει με την ανάρρηση του Friedrich II (1712- 1786) στο θρόνο της Πρωσίας¹⁸⁴ και τελειώνει με την εκθρόνιση του Napoléon Bonaparte (1769 — 1821)¹⁸⁵ ως αυτοκράτορα της Γαλλίας, συντελέστηκε η τελειοποίηση της παλαιότερης μορφής του πολέμου και σημειώθηκε η έναρξη μιας νεότερης μορφής την οποία σε πολλούς κύριους τομείς συνεχίζουμε να την ακολουθούμε μέχρι σήμερα¹⁸⁶. Η μετάβαση από την δυναστική μορφή του κράτους στο έθνος – κράτος, είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει και η μορφή του πολέμου, αφού πλέον ο στρατός ήταν μια αντανάκλαση του κράτους. Η μετάβαση αυτή είναι ολοφάνερη στο έργο του Friedrich II¹⁸⁷, ο οποίος ενσωμάτωσε το μέγιστο των στρατιωτικών επιτευγμάτων που ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν στην Ευρώπη πριν από τη Γαλλική Επανάσταση. Ο Friedrich τάσσεται υπέρ του σύντομου πολέμου, ο οποίος όμως κρίνεται από μάχες, οι οποίες οδηγούν στον τερματισμό του πολέμου, άποψη που θα εκφράσει αργότερα και ο Clausewitz¹⁸⁸. Το 1782 ο Comte de Guibert (1743 – 1790)¹⁸⁹ διακήρυξε την ανάγκη για έναν νέο στρατό, έναν λαϊκό στρατό ο οποίος θα ήταν ανώτερος από τους τυπικούς στρατούς της εποχής, που θα ήταν πιο ευκίνητος και πιο

---

¹⁸² https://en.wikipedia.org/wiki/Sébastien_Le_Prestre_de_Vauban

¹⁸³ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.99.

¹⁸⁴ https://el.wikipedia.org/wiki/Φρειδερίκος_Β΄_της_Πρωσίας

¹⁸⁵ https://el.wikipedia.org/wiki/Ναπολέον_Α΄

¹⁸⁶ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.115.

¹⁸⁷ Στο ίδιο σελ.120.

¹⁸⁸ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.122-126.

¹⁸⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Antoine_Hippolyte,_Comte_de_Guibert

ευέλικτος¹⁹⁰. Με έναν τέτοιο στρατό, ο παλιάς μορφής πόλεμος θέσεων θα υποχωρούσε και θα παραχωρούσε την θέση του σε έναν πόλεμο κινήσεων¹⁹¹, ο οποίος θα είχε άμεση σχέση με την δομή διακυβέρνησης¹⁹². Οι προτάσεις του Guibert αποδείχθηκαν προφητικές αφού προδιέγραψαν το στρατιωτικό σύστημα που θα εφάρμοζε η Γαλλική Επανάσταση και μετέπειτα ο Ναπολέον¹⁹³.

4.3.2. Η Παρακαταθήκη του Ναπολέων στην Στρατηγική Σκέψη

Η Γαλλική Επανάσταση βρήκε τον Ναπολέον Bonaparte κατώτερο αξιωματικό του πυροβολικού. Από το 1793 κι έπειτα η ανέλιξη του ήταν ταχύτατη. Άφησε τεράστιο όγκο γραπτών, όπου μπορεί κάποιος να βρει σκόρπιες και όχι συστηματοποιημένες, πολλές σκέψεις του περί του πολέμου και της στρατηγικής¹⁹⁴, τα οποία πολλές φορές περιέχουν αυταπόδεικτες αλήθειες. Για αυτό και το έργο της ερμηνείας των επιτυχιών του, αφέθηκε στους μεταγενέστερους αναλυτές, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατέχουν ο Jomini και ο Clausewitz.

Η Γαλλική Επανάσταση συνέπεσε με την επανάσταση στον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου, πολύ σύντομα οι δυο τους συγχωνευτήκαν και η Επανάσταση υιοθέτησε και ανέπτυξε διάφορες βαθιές αλλαγές στους στρατιωτικούς θεσμούς και τη στρατιωτική πρακτική¹⁹⁵. Η πιο βασική καινοτομία από αυτές ήταν η υιοθέτηση μιας πολιτικής, η οποία θεωρητικά τουλάχιστον, προσέγγιζε την καθολική στρατιωτική θητεία. Ο Ναπολέον χρησιμοποίησε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ιδέα του «έθνους υπό τα όπλα» και δημιούργησε νέες δυνατότητες¹⁹⁶, ώστε να εφαρμόσει ένα νέο σύστημα επιχειρήσεων, διεξάγοντας επιχειρήσεις σε διασπορά με την δυνατότητα της έγκαιρης και έγκυρης

---

¹⁹⁰ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.127.

¹⁹¹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.138.

¹⁹² Στο ίδιο σελ.140.

¹⁹³ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.127.

¹⁹⁴ Στο ίδιο σελ.129.

¹⁹⁵ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.138.

¹⁹⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.127.

συγκέντρωσης δυνάμεων στον κατάλληλο τρόπο και χρόνο εναντίον ενός αντιπάλου που εφάρμοζε ακόμα την τακτική της συγκέντρωσης. Οι δυνατότητες της ταχείας εμπλοκής ή απαγκίστρωσης και της αμοιβαίας υποστήριξης του στρατεύματος τον οδήγησαν σε μια επιχειρησιακή στρατηγική με συνεχείς νίκες¹⁹⁷.

Οι επιτυχίες του Ναπολέον αλλά και οι αδιάκοποι πόλεμοι από το 1792 και μετά ανάγκασαν τις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες να εκσυγχρονίσουν τους στρατιωτικούς τους θεσμούς¹⁹⁸. Ενώ όμως ο εκσυγχρονισμός σε θέματα διοίκησης και τακτικής υιοθετήθηκε πολύ γρήγορα, οι αλλαγές στην στρατηγική αντίληψη έγιναν με πολύ βραδύτερο ρυθμό. Ωστόσο σε στρατηγικό επίπεδο η συνένωση της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας στο πρόσωπο του Ναπολέον, ο οποίος είχε την τάση για γιγαντισμό με την διεξαγωγή μειζόνων πολέμων, που ήταν συνδεδεμένοι με την Γαλλική στρατιωτική ισχύ, οδήγησαν σε αδιέξοδο και σε αλληπάλληλες ήττες στα τελευταία του χρόνια, που δεν μείωσαν όμως την αίγλη του¹⁹⁹.

4.3.3.Ζομινί, ο Πατέρας των Αρχών του Πολέμου

Ο Antoine-Henri, Baron Jomini (1779 – 1869)²⁰⁰ υπηρέτησε στο στρατό του Ναπολέον φτάνοντας στο βαθμό του ταξιάρχου. Το 1813 εντάχθηκε στο Ρωσικό στρατό, όπου έφθασε στο βαθμό του υποστρατήγου. Το βασικότερο έργο του είναι το *Precis se l' art de la guerre (Επιτομή της τέχνης του πολέμου)* στο οποίο προσπάθησε να δώσει μια ερμηνεία των επιτυχιών του Ναπολέον. Για αυτό και προέβη σε μια ορθολογική προσέγγιση του πολέμου, απορρίπτοντας τόσο τις ακρότητες των συγγραφέων του 18^{ου} αιώνα, αλλά και τις απόψεις του Clausewitz περί παντελούς έλλειψης αρχών και κανόνων στον πόλεμο²⁰¹.

Σύμφωνα με τον Jomini υπάρχει ένας μικρός αριθμός αρχών, αναλλοίωτων από αρχαιότατων χρόνων, οι οποίες πάντα οδηγούν σε επιτυχία έναν πόλεμο. Οι αρχές αυτές θεωρείται ότι ακόμα και σήμερα εφαρμόζονται σε όλα τα επίπεδα του

---

¹⁹⁷ Andre Beaufre, Εισαγωγή στη Στρατηγική, Εκδόσεις: ΔΕΚ/ΓΕΣ(1987), σελ.43-44.

¹⁹⁸ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.168.

¹⁹⁹ Στο ίδιο σελ. 172.

²⁰⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Antoine-Henri_Jomini

²⁰¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.133.

πολέμου, ενώ ο Jomini περιόριζε την εφαρμογή τους μόνο στο επίπεδο της στρατηγικής²⁰². Ο Jomini αντιλαμβάνεται το διαχωρισμό της τακτικής από την στρατηγική. Θεωρεί ότι η Στρατηγική είναι η τέχνη του να κάνεις πόλεμο επί χάρτου και τοποθετεί τη στρατηγική στο ανώτερο δυνατό επίπεδο της τέχνης του πολέμου και αυτό τον οδηγεί να προτείνει την υποταγή των πολιτικών αντικειμενικών σκοπών του πολέμου σ' αυτήν, με την έννοια του ότι θα πρέπει στην εκλογή τους, να λαμβάνονται υπόψη οι θεμελιώδεις αρχές της τέχνης²⁰³. Την τακτική την διακρίνει σε υψηλή τακτική και τακτική δευτερευούσης Σημασίας. Υψηλή τακτική κατά τον Jomini είναι να τοποθετεί τα στρατεύματα σου ανάλογα με το με τη μορφολογία του εδάφους .

Στο έργο του είναι εμφανής η παρουσία των αρχών της συγκέντρωσης, της επίθεσης, της οικονομίας δυνάμεων, του ελιγμού και του αιφνιδιασμού και της ασφαλείας²⁰⁴, οι οποίες σύμφωνα με αυτόν ήταν και εξακολουθούν να παραμένουν ακόμα και σήμερα, στις ποικίλες σύγχρονες εκδοχές τους, οδηγίες για στρατηγικές επιλογές. Η στρατηγική μπορούσε να εφαρμοστεί σε όλα τα επίπεδα της στρατιωτικής δράσης κάτω από το επίπεδο της πολιτικής απόφασης για την κήρυξη του πολέμου εναντίον κάποιου συγκεκριμένου εχθρού²⁰⁵, τονίζοντας ως ένα από τα πιο λεπτά σημεία της πολιτικής διακυβερνήσεως, την επιλογή των στρατηγών στους οποίους ανατίθεται η διοίκηση των στρατών²⁰⁶.

Η θεωρία του Jomini υπήρξε αρκετά δημοφιλής μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, φτάνοντας στο αποκορύφωμα της δημοτικότητας της κατά τον Αμερικάνικό Εμφύλιο Πόλεμο²⁰⁷. Αφού στηρίζονταν στην άποψη ότι η ισχυρότερη δύναμη που άλλαξε τον σύγχρονο κόσμο και διαμόρφωσε τη λειτουργία του, ήταν η ύπαρξη νόμων και αρχών που γίνονταν κατανοητές και αποδεκτές. Ως εκ τούτου και ο

---

²⁰² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.134.

²⁰³ Antoine-Henri Jomini, Η τέχνη του πολέμου, (Μετάφραση: Ανδρέας Ματζάκος), Εκδόσεις: ΓΕΕΘΑ(2015), σελ. xiii.

²⁰⁴ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.135.

²⁰⁵ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.207.

²⁰⁶ Antoine-Henri Jomini, Η τέχνη του πολέμου, (Μετάφραση: Ανδρέας Ματζάκος), Εκδόσεις: ΓΕΕΘΑ(2015), σελ. xv.

²⁰⁷ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.136.

πόλεμος δεν μπορούσε να μην υπόκειται σε ρυθμιστικούς νόμους και αρχές²⁰⁸. Όμως με την πάροδο του χρόνου το έργο του κατέστη απαρχαιωμένο, αφού ο προοδευτικός ολοκληρωτισμός του πολέμου κατέστρεψε το κύρος των γεωγραφικών εκστρατειών και έκανε τον περιορισμένο πόλεμο αδύνατο²⁰⁹, έτσι σταδιακά επισκιάστηκε από την προσέγγιση του Clausewitz.

4.4. CLAUSEWITZ

4.4.1.Γενικά

Ο Carl Philipp von Clausewitz (1780-1831)²¹⁰είναι μαζί με τον Θουκυδίδη και τον Sun Tzu, ένας από τους κορυφαίους στρατηγικούς αναλυτές όλων των εποχών. Ήταν αξιωματικός του Πρωσικού στρατού και πολέμησε στους πολέμους της Γαλλικής Επανάστασης και του Ναπολέοντα. Έφτασε στο βαθμό του υποστρατήγου, ενώ υπήρξε και διευθυντής της Πρωσικής Σχολής Πολέμου. Ωστόσο παρότι ο ίδιος ήθελε πολύ να ασκήσει διοίκηση μεγάλου σχηματισμού, άσκησε κυρίως επιτελικά καθήκοντα κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του²¹¹.

Το σημαντικότερο του έργο είναι το *Von Kriege (Περί του πολέμου)*²¹², το οποίο εξέδωσε η σύζυγος του το 1832, μετά τον θάνατο του. Το έργο του δεν είναι απλώς και μόνον ένα θεωρητικό σύγγραμμα στρατηγικής σκέψης, αλλά η πλέον σοβαρή και αξιόπιστη προσπάθεια ανάλυσης και κατανόησης του φαινομένου του πολέμου μετά τον Θουκυδίδη. Παραμένει πάντοτε επίκαιρο, γιατί ο πυρήνας του δεν αφορά απλώς και μόνον μια ιστορική περιδίνηση ή το άθροισμα των εμπειριών του συγγραφέα από το πεδίο της μάχης ως στρατιωτικού διοικητή. Αλλά αποτελεί ένα απαραίτητο εργαλείο ανάλυσης για την αποκρυπτογράφηση του

---

²⁰⁸ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.226-227.

²⁰⁹ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.123.

²¹⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Carl_von_Clausewitz

²¹¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.139.

²¹² Carl Von Clausewitz, Περί του πολέμου (Μετάφραση: Νατάσα Ξεπούλια), Εκδόσεις: Βάνιας(1999).

πολεμικού γρίφου και την λειτουργική εφαρμογή του πολέμου ως μέσου ορθολογικής υλοποίησης των πολιτικών σκοπών του κάθε κράτους²¹³.

4.4.2. Η Νέα Φύση του Πολέμου

Ο Clausewitz διαχωρίζει τον πόλεμο σε δύο μέρη, στον πόλεμο που διεξάγεται στην πρωτόγονη φάση και στον πόλεμο που διεξάγεται στην πολιτισμένη φάση του πολιτισμού αντιστοίχως, προσπαθώντας να διερευνήσει τα όρια της πολεμικής δράσης και τους περιορισμούς που ο ίδιος ο άνθρωπος θέτει άμεσα ή έμμεσα πάνω σε αυτόν²¹⁴. Έτσι ο πόλεμος από την πρωτόγονη φάση όπου υπάρχει ταύτιση του κράτους και της ένοπλης δύναμης, όπου ο πολιτικός ηγέτης ταυτίζεται με τον στρατιωτικό ηγέτη και το αποτέλεσμα του πολέμου κρίνεται σε μία μόνο μάχη, μεταβαίνει στην πολιτισμένη φάση, όπου λόγω του διαχωρισμών των εξουσιών σε στρατιωτική και πολιτική αρχή χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό της πολεμικής δράσης σε μεμονωμένες ενέργειες.

Μέσα από αυτό το διαχωρισμό επιτυγχάνει να παράξει δύο μεθοδολογικά επίπεδα διεξαγωγής πολέμου: του αμιγούς πολέμου, που αποσκοπεί στην ολοκληρωτική καταστροφή του εχθρού μέσω μιας αποφασιστικής μάχης και του πραγματικού πολέμου, που διενεργείται με βάση τον κατακερματισμό των προσπαθειών εξ' αιτίας των αρχών του πολιτισμού αλλά και του πεπερασμένου χαρακτήρα του ανθρώπινου πνεύματος και του φόβου που τον διαπερνά²¹⁵. Οι δύο ιδέες του απόλυτου και του περιορισμένου πολέμου συνθέτουν τη διττή φύση του πολέμου. Ο πόλεμος δεν είναι ποτέ μια μεμονωμένη πράξη, αλλά αποτέλεσμα και άλλων δυνάμεων οι οποίες μπορούν να τον επηρεάσουν ή και να μετριάσουν ακόμα τη βιαιότητα του. Ούτε, όμως αποτελείται από μία αποφασιστική πράξη ή μια σειρά ταυτόχρονων πράξεων. Στην πραγματικότητα, ο πόλεμος είναι μια μακροχρόνια ή βραχυχρόνια διαδοχή βίαιων πράξεων η οποία απαιτεί το σχεδιασμό, τη συγκέντρωση των προσπαθειών, την ανάκτηση της ενεργητικότητας και από του δύο ή περισσότερους ανταγωνιστές που αλληλεπιδρούν²¹⁶.

---

²¹³ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010),σελ.244.

²¹⁴ Στο ίδιο σελ.244.

²¹⁵ Στο ίδιο σελ.246.

²¹⁶ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις:Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.245.

Μπορούμε να επισκοπήσουμε ολόκληρο το φάσμα των πνευματικών και ψυχικών δυνάμεων οι οποίες εκδιπλώνονται μέσα στον πόλεμο μεταξύ «πολιτισμένων λαών» σε τρία στοιχεία: μίσος και εχθρότητα, κατόπιν το μεσαίο πεδίο της «ελεύθερης ψυχικής δραστηριότητας», όπου αναμιγνύονται οι γνωστές μας εξιδανικευμένες μεταμορφώσεις της εχθρότητας με ιδιότητες όπως το θάρρος και η τύχη και τέλος η διάνοια²¹⁷. Ο Clausewitz ονομάζει αυτό το σύνολο σε «ιδιόρρυθμη τριάδα» και αποδίδει το πρώτο στοιχείο περισσότερο στο λαό, καθόσον η βία αποτελεί στοιχείο ενδιαφέροντος της συλλογικότητας²¹⁸, το δεύτερο στον αρχιστράτηγο και το στρατό αφού εμπεριέχεται το τυχαίο και το πιθανό²¹⁹ και το τρίτο την κυβέρνηση αφού τον ορίζει ως εργαλείο της πολιτικής που τον καθιστά υποκείμενο της λογικής διεργασίας και εφαρμογής.

Μέσα από την παραπάνω τριάδα αναδεικνύονται όλες οι μεταβλητές που δρουν σε κάθε πόλεμο καθώς και η μη γραμμικότητα του πολέμου, ο οποίος δεν εξελίσσεται μέσα από μαθηματικές διαδικασίες και υπολογισμούς, αλλά από μεταβλητές ακαθόριστες που εξαρτώνται κυρίως από τον άνθρωπο, τις κυβερνήσεις και το ίδιο το διεθνές σύστημα. Αυτό στερεί την δυνατότητα στους πολιτικούς ηγέτες να δημιουργούν ένα αποτελεσματικό σχέδιο, αφού μέσα στο πολεμικό φαινόμενο εμπεριέχονται η αβεβαιότητα, τα λάθη, τα ατυχήματα και οι τεχνικές δυσκολίες²²⁰.

4.4.3. Πόλεμος και Πολιτική

Ο πόλεμος έγραψε ο Clausewitz «φαινόμενο κοινωνικό, δεν αποτελεί τίποτε άλλο από την συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα» και καθορίζει τα μέσα και την χρησιμοποίησή τους για την εφαρμογή μιας ορισμένης πολιτικής με βίαιο τρόπο μέχρι των ανωτάτων δυνατών ορίων. Ουσιαστικά αποτελεί το βίαιο μέσο στα χέρια

---

²¹⁷ Παναγιώτης Κονδύλης, Θεωρία πολέμου, Εκδόσεις: Θεμέλιο (2017), σελ.38.

²¹⁸ Η αρχέγονη βία προέρχεται από την ανθρωπολογική υπόσταση ενώ το μίσος συνδέεται με την τιμή και το εθνικό συμφέρον και η εχθρότητα αναφέρεται απέναντι στις παράγοντες που βρίσκονται ενάντια στον εθνικό στρατό αλλά και ενάντια σε βασικούς παράγοντες όπως η ελευθερία.

²¹⁹ Το αποτέλεσμα του απρόβλεπτου, της μοίρας και των πιθανοτήτων διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στο φαινόμενο του πολέμου τόσο στη στρατηγική όσο και στην τακτική και αφορά άμεσα την ηγεσία του στρατού

²²⁰ Σπυριδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ.250-253.

της πολιτικής για την επίτευξη καθορισμένων αντικειμενικών σκοπών²²¹. Εφόσον ο πόλεμος πάντοτε διεξάγεται για την επίτευξη συγκεκριμένων πολιτικών αντικειμενικών σκοπών, ο καθορισμός τους θα πρέπει να είναι το εναρκτήριο σημείο του στρατηγικού σχεδιασμού και της στρατηγικής ανάλυσης. Η πολιτική ηγεσία θα πρέπει να γνωρίζει σαφώς τι επιδιώκει μέσω του πολέμου και να έχει μια γενική ιδέα πως θα το πετύχει θέτοντας το γενικό πλαίσιο του πολέμου²²².

Ο Clausewitz λέγοντας ότι ο πόλεμος είναι φαινόμενο κοινωνικό αναδεικνύει τον κοινωνικό του χαρακτήρα. Ο οποίος αναφέρεται στις προσπάθειες του συνόλου της κοινωνίας που λαμβάνει μέρος σε αυτόν με διάφορους τρόπους και όχι μόνο στην πολιτική ή στη στρατιωτική ηγεσία που τοποθετείται στην προμετωπίδα αυτής της προσπάθειας. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο πόλεμος μετατρέπεται σε μίσος και εκδίκηση, αλλά ότι με την ανάδειξη του ρόλου της πολιτικής σε φορέα προάσπισης των εθνικών συμφερόντων²²³. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο συνάπτεται ένα κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνώμενων, που αφορά την επιβίωση του κράτους στη διεθνή σκακιέρα τοποθετώντας τον πόλεμο ως μέσο επίτευξης του στόχου αυτού. Υπό την ερμηνεία αυτή ο πόλεμος αναδεικνύεται σε ένα πραγματικό όργανο πολιτικής με συγκεκριμένους στόχους και σκοπούς, που μπορεί να ελεγχθεί από την βασική κοινωνική απαίτηση για ασφάλεια, απαραίτητο συστατικό της κοινωνικής ευμάρειας²²⁴.

Η βασική αυτή αντίληψη έχει σημαντική επίδραση στην θεωρία του πολέμου. Συμφιλιώνει κατά κάποιο τρόπο τον απόλυτο με τον πραγματικό πόλεμο. Η πολιτική του κράτους είναι «η μήτρα εντός της οποίας ο πόλεμος αναπτύσσεται» και αυτή συνεπώς καθορίζει τις κύριες γραμμές κατά μήκος των οποίων θα κινηθεί ο πόλεμος. Αυτή είναι η ορθή τάξη των πραγμάτων, αρκεί η

---

²²¹ Luis Bertel, Από τον Κλαουζεβιτς μέχρι του ψυχρού πολέμου, Εκδόσεις : Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.17.

²²² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.145.

²²³ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές , Εκδόσεις : Ποιότητα (2010),σελ.246-247.

²²⁴ Στο ίδιο σελ.248.

πολιτική να μη ζητεί κάτι το οποίο είναι εναντίον της φύσεως του πολέμου²²⁵, υπονοώντας ότι η πολιτική ηγεσία έχει νομικό δικαίωμα να επεμβαίνει στον πόλεμο αλλά και υποχρέωση να παράσχει πολιτική καθοδήγηση στον πόλεμο²²⁶, η οποία δεν πρέπει να υπερβαίνει τα υπάρχοντα μέσα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο Clausewitz προσεγγίζει τον πόλεμο ως μια διαδικασία που οφείλει να βρίσκεται υπό τον έλεγχο του φορέα που τον χειρίζεται.

4.4.4. Το Απόγειο της Στρατηγικής Σκέψης

Είναι μάλλον δύσκολο να διατυπώσουμε, με δίκαιο και περιεκτικό τρόπο, μια σύνοψη του στρατηγικού δόγματος του Clausewitz, αφού αυτό παρουσιάζεται χωρίς συνοχή. Από μία επιφανειακή ανάγνωση, θα μπορούσε δίκαια να προκύψει η υπόθεση ότι το ενδιαφέρον του Clausewitz για τα συνολικά προβλήματα στρατηγικής δεν ήταν ζωηρά σε σύγκριση με το σχεδόν έντονο ενδιαφέρον του γι' αυτό που θεωρούσε ως το βασικό στρατηγικό όργανο – τη συμπλοκή και ιδιαίτερα την κύρια μάχη²²⁷. Η μοναδικότητα του έργου του Clausewitz βρίσκεται στη διαχρονικότητά του. Περιλαμβάνει όλα όσα πραγματεύτηκαν τα προηγούμενα έργα και προδιαγράφει τα όσα ακολούθησαν. Διακρίνει τη στρατηγική από την τακτική και την ορίζει ως τη χρήση των συμπλοκών για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου, ενώ αντίστοιχα την τακτική ως την χρήση των ενόπλων δυνάμεων στη συμπλοκή²²⁸, προβαίνοντας σε μια σειρά από εύστοχες επισημάνσεις για τις σχέσεις μεταξύ τους:

- Στην στρατηγική δεν υπάρχει νίκη, η στρατηγική συνίσταται στην προετοιμασία της τακτικής νίκης και στην μετέπειτα εκμετάλλευση της.
- Η αριθμητική υπεροχή είναι το συνηθέστερο στοιχείο της νίκης τόσο στη στρατηγική όσο και στην τακτική.

---

²²⁵ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις: Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.141.

²²⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.148.

²²⁷ Michael Howard, Κλαουζεβιτς (Όσα πρέπει να γνωρίζεις), Εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα (2006), σελ.54.

²²⁸ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.165-168.

- Η καλύτερη στρατηγική είναι να είσαι πολύ ισχυρός πρώτα γενικά και μετέπειτα στο αποφασιστικό σημείο. Θεωρώντας ότι η εφεδρείες σε τακτικό επίπεδο παίζουν καθοριστικό ρόλο ενώ στο στρατηγικό επίπεδο η διατήρηση τους συνιστά σπατάλη πόρων.
- Η επίτευξη του αιφνιδιασμού είναι πολύ δύσκολη στο στρατηγικό επίπεδο ενώ στο τακτικό επίπεδο είναι ευκολότερο να επιτευχθεί λόγω του περιορισμένου χώρου και χρόνου.
- Η παραπλάνηση μπορεί να φανεί χρήσιμη μόνο όταν η παραπλανητική δράση ορισμένων δυνάμεων μας δεσμεύει υπέρτερες εχθρικές δυνάμεις.
- Οποιαδήποτε αλλαγή στην φύση της τακτικής εξαιτίας της τεχνολογίας είναι μοιραίο να επηρεάσει και τη στρατηγική.

Έχοντας αυτά υπόψη του ο Clausewitz, ισχυρίζεται ότι η πολεμική προσπάθεια θα πρέπει να στρέφεται εναντίον του Κέντρου Βάρους²²⁹, δηλαδή το χαρακτηριστικό (ά) , ικανότητα (ές) ή τοποθεσία (ες) στα οποία ένα Έθνος ή μια συμμαχία ή στρατιωτική δύναμη στηρίζει την ελευθερία ενεργείας, την ισχύ και τη θέληση να πολεμήσει. Στο στρατηγικό επίπεδο είναι συχνά αφηρημένο και μη απτό, για παράδειγμα η γνώμη που έχει ο λαός για τους ηγέτες του, απεναντίας σε επιχειρησιακό επίπεδο είναι δυνατόν να είναι συγκεκριμένο ώστε να μπορεί να εξουδετερωθεί (αδρανοποιηθεί, αποδυναμωθεί, καταστραφεί) με μέσα στρατιωτικής ισχύος. Τα στρατηγικά κέντρα βάρους παρέχουν την ισχύ, την θέληση ή την ελευθερία δράσης για να επιτευχθούν οι στρατηγικοί αντικειμενικοί σκοποί, οι οποίοι είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με τους πολιτικούς στόχους και σκοπούς²³⁰. Για αυτό εφόσον θέλουμε αποφασιστικά αποτελέσματα η άμεση προσέγγιση είναι μονόδρομος²³¹. Οι έννοιες της άμεσης προσέγγισης και της στρατηγικής της εκμηδένισης θα μείνουν για πάντα συνδεδεμένες με τον Clausewitz . Η άμεση προσέγγιση αναφέρεται γενικά στο πλήγμα του ισχυρότερου

---

²²⁹ Το Κέντρο Βάρους υφίσταται σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο (στρατηγικό, επιχειρησιακό και τακτικό)

²³⁰ Διακλαδικός Κανονισμός Επιχειρησιακής Σχεδίασης Ενόπλων Δυνάμεων (ΔΚ 2-1), Εκδόσεις : ΤΥΕΣ (2007) σελ.19.

²³¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.227.

σημείου ή του ισχυρότερου αντιπάλου και είναι έννοια ευρύτερη από την στρατηγική της εκμηδένισης που αναφέρεται εξειδικευμένα στην καταστροφή των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων μέσω αποφασιστικής μάχης ή στην έμφαση στη στρατιωτική στρατηγική²³².

Ο Clausewitz για πρώτη φορά προάγει την άμυνα έναντι της επίθεσης, αφού θεωρεί ότι ο επιτιθέμενος δεν απολαμβάνει πάντοτε όλων των πλεονεκτημάτων της πρωτοβουλίας και δεν επιβάλλει πάντα τον νόμο της δράσης, ισχυριζόμενος ωστόσο ότι μια ταχεία και ρωμαλέα ανάληψη επίθεσης είναι το λαμπρότερο σημείο της άμυνας. Τα σημεία που τονίζει υπέρ της άμυνας αναφέρονται στην τακτική την στρατηγική και την πολιτική. Η επίθεση απολαμβάνει της πολιτικής συμπάθειας και των ηθικών πλεονεκτημάτων τα οποία προέρχονται από το γεγονός της υπεράσπισης της χώρας. Ωστόσο η άμυνα είναι ισχυρότερη μορφή αγώνα εξαιτίας της φύσης της, αφού «το να διατηρήσει κανείς είναι ευκολότερο από το να αποκτήσει», δίδοντας έτσι πολλές πιθανότητες στον ασθενέστερο να αντισταθεί κατά πολύ ισχυρότερου αντιπάλου²³³.

---

²³² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ. 51-52.

²³³ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίτλερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.146-147.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ MACKINDER

5.1. ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα αποτελούν την βάση κάθε συλλογισμού σχετικά με την εξουσία²³⁴, η Γαλλική Επανάσταση εμπνευσμένη από φιλελεύθερες και ριζοσπαστικές ιδέες, άλλαξε ριζικά την πορεία της σύγχρονης ιστορίας, προκαλώντας παγκοσμίως μείωση των απόλυτων μοναρχιών και αντικατάστασή τους από δημοκρατίες²³⁵. Τα αίτια που οδήγησαν στην επανάσταση πρέπει να αναζητηθούν στα ιδεολογικά ρεύματα που είχαν δημιουργηθεί με τις διδασκαλίες των φιλοσόφων, στο κίνημα του Διαφωτισμού και στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, όπου η Γαλλική κοινωνία εξακολουθούσε να είναι αριστοκρατική και φεουδαρχική παρά την εμφάνιση και ανάπτυξη της αστικής τάξης, καθώς και στις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν από την υψηλή φορολογία που μάστιζε την τρίτη τάξη²³⁶, ενώ οι δύο άλλες τάξεις, ευγενείς και κληρικοί, διατηρούσαν τα προνόμια τους χωρίς να συνεισφέρουν φορολογικά.

Η Πολιτική Ιδεολογία στην Ευρώπη διαμορφώθηκε κυρίως με την επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης. Τον 19^ο αιώνα η Βρετανία αποτέλεσε πρότυπο για την οικονομία μέσω της Βιομηχανικής Επανάστασης και η Γαλλία για την πολιτική ιδεολογία και τη σημασία σε έννοιες και θέματα όπως: φιλελεύθερη και ριζοσπαστική δημοκρατική πολιτική, εθνικισμός, νομικοί κώδικες, πρότυπο της επιστημονικής και τεχνικής κατάρτισης. Η επανάσταση είχε ως αποτέλεσμα την ολοκληρωτική κατάλυση ενός συστήματος διακυβέρνησης μαζί με τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά του θεμέλια²³⁷. Ο μαζικός κοινωνικός χαρακτήρας, η οικονομική διάσταση και ο μεγάλος πληθυσμός της χώρας συνέβαλαν ώστε οι συνέπειες να είναι βαθιές και μακροχρόνιες, ενώ η ίδια η επανάσταση αποτέλεσε ορόσημο για όλους τους Ευρωπαϊκούς λαούς.

---

²³⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.242.

²³⁵ https://el.wikipedia.org/wiki/Γαλλική_Επανάσταση

²³⁶ Η Τρίτη τάξη ήταν ανομοιογενής και αποτελούνταν από αστούς, εμπόρους, τραπεζίτες, βιομήχανους, ελευθέρους επαγγελματίες, αγρότες, υπηρέτες και τον φτωχό λαό και αποτελούσε το 98% του Γαλλικού πληθυσμού.

²³⁷ Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση – Μέρος Α' (06 /12/2014), Πρόσβαση 22/10/2018, <http://greekworldhistory.blogspot.com/2014/12/1789.html>

Η Γαλλική Επανάσταση, ως ιδεώδες για τους άλλους λαούς σήμαινε απελευθέρωση από τα φεουδαρχικά δεσμά, την κατάκτηση των δικαιωμάτων της τρίτης τάξης και, γενικότερα, την οικουμενικότητα του συνθήματος «Ελευθερία – Ισότητα – Αδελφότητα». Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Πολίτη τον Αύγουστο 1789 και το Σύνταγμα του 1791 θα γίνουν για έναν αιώνα σημεία αναφοράς για τα δημοκρατικά και αντιμοναρχικά κινήματα. Κυρίαρχη μορφή συλλογικής οργάνωσης της κοινωνίας είναι το «έθνος-κράτος», που είχε σαφή επίδραση στην διαμόρφωση της πολιτικής και στρατηγικής σκέψης, αφού πλέον έχουμε μετάβαση από τον ασαφές κατακερματισμό της φεουδαρχικής περιόδου στο σαφές της κρατικής κυριαρχίας. Πλέον οι κύριες καινοτομίες του σύγχρονου συστήματος κρατών που περιλαμβάνουν την εδαφικότητα, τον έλεγχο των μέσων της βίας, την απρόσωπη δομή της εξουσίας και την νομιμότητα, δεν μπορούν να τις αφήσουν ανεπηρέαστες²³⁸.

5.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΣΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ

5.2.1. Πολιτικός Ορθολογισμός

Στο πεδίο της επιστήμης και της εθνικής παιδείας η Γαλλική επανάσταση εμπνέεται στα πρώτα της βήματα από την πολιτική φιλοσοφία της εποχής του διαφωτισμού²³⁹. Η Συνεισφορά του Nicolas de Condorcet (1743-1794)²⁴⁰ υπήρξε σημαντική στην διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης, το κυριότερο του έργο με τίτλο, *Διάγραμμα ενός πίνακα προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, έχει ως αφετηρία τον επιστημονικό ορθολογισμό²⁴¹, δηλαδή η πίστη στο δημιουργικό ρόλο της επιστήμης. Για αυτό και η επιστημονική του προοπτική είναι ταυτόχρονα ιστορική και ανιχνευτική, θετική – επιστημονική και ευρύτερα φιλοσοφική. Ο θετικισμός της επαναστάσεως δεν είναι τυπολογικός νομικισμός, αλλά επιστημονικός ρεαλισμός κατά την ακριβή επιστημολογική έννοια του όρου²⁴².

---

²³⁸ Stuart Hall and Bram Gieben, Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας (Μετάφραση: Θανάσης και Βίκτωρ Τσακίρης), Εκδόσεις: Σαββάλας (2003), σελ 137-138.

²³⁹ Γ. Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.17.

²⁴⁰ https://fr.wikipedia.org/wiki/Nicolas_de_Condorcet

²⁴¹ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.107.

²⁴² Γ.Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.131.

Εκείνο στο οποίο αποβλέπει ο Condorcet είναι κάτι το ενιαίο, είναι ένας ευρύτερος επιστημονικός και παιδαγωγικός προγραμματισμός που περιλαμβάνει τόσο την επιστημονική καλλιέργεια και εκπαίδευση, αλλά και τη γνώση του πρακτικού δέοντος. Οι ιδέες του Condorcet ενέπνευσαν την ίδρυση των κεντρικών Παιδαγωγικών Σχολών (Ecoles Centales) στην Γαλλία, των οποίων η διδασκαλία της νομοθεσίας και ιδιαίτερα του δημοσίου δικαίου όφειλε να αντικαταστήσει την θρησκευτική διδασκαλία. Από αυτή την αναμορφωτική κίνηση θα ξεκινήσουν σύντομα πρωτοβουλίες που θα εκδηλωθούν σε διάφορα μέρη της επαναστατημένης Ευρώπης²⁴³.

5.2.2. Γερμανικός Ιδεαλισμός

Μετά την τομή της Γαλλικής Επανάστασης, συνεχίζουν να δρουν κάποιες προηγούμενες θεωρίες, οι οποίες βρίσκουν είτε πιστούς είτε αντιπάλους. Από την άλλη πλευρά παρακολουθούμε την γένεση νέων ιδεολογιών. Μια τέτοια ιδεολογία υπήρξε ο Γερμανικός ιδεαλισμός²⁴⁴, που υπήρξε φιλοσοφικό κίνημα που σημάδεψε τη φιλοσοφία στη Γερμανία στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα²⁴⁵. Τις βάσεις του Γερμανικού Ιδεαλισμού έθεσε ο Immanuel Kant (1724 – 1804)²⁴⁶ που υπήρξε ο εκπρόσωπος της Γαλλικής Επανάστασης στην Γερμανία και προσέφερε πολλά στη μελέτη του πολιτικού φαινομένου, με την εισαγωγή μαθηματικών, στατιστικών, εθνογραφικών και λαογραφικών στοιχείων, τονίζοντας τη σημασία της ψυχολογίας στην άσκηση της διεθνούς πολιτικής και των Διεθνών Σχέσεων, καθώς και την έννοια της ομοσπονδοποίησης των λαών στα πλαίσια της ειρηνικής συνύπαρξης²⁴⁷.

Η συμβολή του Johann –Cottlieb Fichte (1762 – 1814)²⁴⁸ στον πολιτικό τομέα, είναι ασφαλώς περισσότερο σημαντική από εκείνη του Kant. Προικισμένος με έντονο πολιτικό πάθος ασκεί από τα πρώτα νεανικά του δοκίμια δριμεία κριτική

---

²⁴³ Γ.Κ. Βλάχος, Πολιτική , Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ. 17-18.

²⁴⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 243.

²⁴⁵ https://el.wikipedia.org/wiki/Γερμανικός_ιδεαλισμός

²⁴⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant

²⁴⁷ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.107.

²⁴⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottlieb_Fichte

κατά του προεπαναστατικού (φεουδαρχικού ή ημιφεουδαρχικού) καθεστώτος της Ευρώπης. Αν και υιοθετεί την αισιοδοξία της φιλοσοφίας του διαφωτισμού, όπως ο Kant, διακρίνει ωστόσο της αντινομίες του φιλελευθερισμού και αντιμετωπίζει με θάρρος το πρόβλημα της ουσιαστικής ισότητας, επάνω στο οποίο προσέκρουσε και απέτυχε η πρώτη Γαλλική Δημοκρατία. Παρά τις περιορισμένες εμπειρίες της εποχής, κατανοεί την σημασία της τεχνικό- οικονομικής αναπτύξεως και το ρόλο του προγραμματισμού και της οργανώσεως. Τοποθετείται έτσι στον αντίποδα του ουτοπικού σοσιαλισμού και προετοιμάζει ως ένα σημείο τις μεταγενέστερες σοσιαλιστικές εμπειρίες²⁴⁹.

Ακολουθεί η φιλοσοφική θεώρηση του Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 –1831)²⁵⁰, που είναι γνωστή από την κριτική που άσκησε ο Karl Marx σε αυτή²⁵¹. Η πρωτοτυπία του τρίτου αυτού μεγάλου εκπροσώπου του Γερμανικού Ιδεαλισμού έγκειται στην αφομοιωτική δύναμη που έδειξε απέναντι στα αντιφατικά πνευματικά ρεύματα της εποχής, από την σύνθεση των οποίων απέληξε σε μια καινούρια φιλοσοφία του πνεύματος. Έτσι στον τομέα της πολιτικής, ο Hegel δεν κάνει τίποτε άλλο από να συστηματοποιεί τις ιδέες του αστικού φιλελευθερισμού στα πλαίσια της μοναρχικής ιδέας, όπως της είχε περίπου προδιαγράψει ο Kant. Καταλήγει έτσι να θεωρεί την Πρωσική μοναρχία, σαν ένα ιδανικό πρότυπο μέσα στο οποίο πραγματοποιεί τους σκοπούς του το «παγκόσμιο πνεύμα» (Weltgeist)²⁵².

5.2.3. Συντηρητισμός

Υπάρχει ένα ισχυρό κίνημα αντίδρασης εμπνευσμένο από τις αντιδράσεις στην Γαλλική Επανάσταση, το οποίο επιχειρεί την παλινόρθωση του παλαιού καθεστώτος και θα εμποδίσει την εξέλιξη προς την δημοκρατία, πρόκειται για τον συντηρητισμό²⁵³. Ο συντηρητισμός ή κονσερβατισμός ως φιλοσοφική στάση, συνδέεται με ρομαντικές και μη ντετερμινιστικές αντιλήψεις για την κοινωνία και την

---

²⁴⁹ Γ.Κ. Βλάχος, Πολιτική , Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.133.

²⁵⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Wilhelm_Friedrich_Hegel

²⁵¹ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.107.

²⁵² Γ.Κ. Βλάχος, Πολιτική , Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.134.

²⁵³ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 243.

πολιτική. Δεν αντιτίθεται κατ' ανάγκη στις αλλαγές στον τρόπο διακυβέρνησης και στους θεσμούς, αλλά πάντως υπερασπίζεται τη σταδιακή και ομαλή αλλαγή²⁵⁴.

Ένας από του σημαντικότερους εκφραστές του συντηρητισμού υπήρξε ο Edmund Burke (1729-1797)²⁵⁵, ο οποίος απεχθάνεται τις αφηρημένες ιδέες και διακρίνεται από έντονη εχθρότητα απέναντι στον ορθολογισμό των φιλοσόφων της εποχής του διαφωτισμού. Οι βιαιότητες της Γαλλικής Επανάστασης τον επηρέασαν αρνητικά, με αποτέλεσμα να υιοθετεί την ιδέα μιας ανθρώπινης φύσης η οποία έχει διαμορφωθεί ως αποτέλεσμα μιας μακράς ιστορικής εμπειρίας. Για αυτό και πλέκει το εγκώμιο του «προ-κρινόμενου» και της «προ-κατάληψης» που δημιουργείται από τις προηγούμενες εμπειρίες μας²⁵⁶.

Πολύ περισσότερες και έντονες συγκρούσεις σημειώθηκαν όμως στην Γαλλία. Ο Joseph-Marie de Maistre (1776-1849)²⁵⁷ υπήρξε ο βασικός εκπρόσωπος αυτής της τάσης εκφράζοντας μια ακραία θέση, που θα μπορούσαμε να την ονομάσουμε «αντιδραστική», αφού υπερασπίζεται πλήρως το Παλαιό Καθεστώς και τον απολυταρχισμό. Επιπλέον εκτός από την κοσμική απόλυτη εξουσία του βασιλιά, υπερασπίζεται την απόλυτη πνευματική εξουσία του Πάπα, τον οποίο θεωρεί αλάνθαστο. Το πολιτικό του σύστημα στηρίζεται στην έννοια του θείου δικαίου και εμπεριέχει ένα πραγματικό μίσος για ότι είναι καινούριο, δημοκρατικό και αφορά την ισότητα²⁵⁸.

5.2.4. Φιλελευθερισμός και Δημοκρατία

Οι προσπάθειες για τον περιορισμό της εξουσίας θα συνεχιστούν και θα αποτελέσουν το σημείο εκκίνησης του φιλελευθερισμού. Ωστόσο οι πολιτικές καινοτομίες που εμφανίζονται αρχικά με την μορφή του φιλελευθερισμού²⁵⁹, θα συγχωνευτούν με τις δημοκρατικές τάσεις που στηρίζονται στην κυριαρχία του

---

²⁵⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki/Συντηρητισμός>

²⁵⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Edmund_Burke

²⁵⁶ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 244.

²⁵⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_de_Maistre

²⁵⁸ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 245-247.

²⁵⁹ Το Βρετανικό καθεστώς και η χάρτα του παραχωρήθηκε υπό το καθεστώς παλινόρθωσης στη Γαλλία αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα του φιλελευθερισμού.

λαού και θα προκύψει το καθεστώς της φιλελεύθερης δημοκρατίας, το καθεστώς που περιγράφουμε ως «δημοκρατία»²⁶⁰.

Η πρώτη εμφάνιση αυτού του πολιτικού συστήματος ανάγεται στον 18^ο αιώνα και είναι το Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών του 1787, το οποίο θα επηρεάσει τις πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη. Για τις συνθήκες εκείνης της εποχής, το Σύνταγμα ήταν ένα επαναστατικό και φιλελεύθερο έγγραφο. Εγκαθίδρυσε ένα δημοκρατικό πολίτευμα με ξεκάθαρο διαχωρισμό μεταξύ της εκτελεστικής, της νομοθετικής και της δικαστικής εξουσίας²⁶¹. Ωστόσο ο κλασικός φιλελευθερισμός ωρίμασε πριν και μετά τη Γαλλική Επανάσταση στη Βρετανία και την Γαλλία και ήταν βασισμένος στις ακόλουθες βασικές αρχές: κλασικά οικονομικά, ελεύθερο εμπόριο, κυβέρνηση με ελάχιστες δυνατές παρεμβάσεις (*laissez-faire*), ελάχιστη δυνατή φορολόγηση και ισοσκελισμένος προϋπολογισμός. Η φιλοσοφία αυτή εμφανίστηκε ως απάντηση στη βιομηχανική επανάσταση και την αστικοποίηση του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και τις Η.Π.Α. Οι κλασικοί φιλελεύθεροι ήταν αφοσιωμένοι στον ατομικισμό, την ελευθερία και τα ίσα δικαιώματα.

Το ριζοσπαστικό φιλελεύθερο κίνημα ξεκίνησε τη δεκαετία του 1790 στην Αγγλία και επικεντρώθηκε στην κοινοβουλευτική και εκλογική μεταρρύθμιση, δίνοντας έμφαση στα φυσικά δικαιώματα και τη λαϊκή κυριαρχία. Οι Ριζοσπάστες ενθάρρυναν την μαζική υποστήριξη των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων σε συνδυασμό με την απόρριψη της μοναρχίας, της αριστοκρατίας, καθώς και κάθε μορφής προνομίων. Η Αγγλία είναι η πρώτη χώρα που έχει αληθινά πολιτικά κόμματα. Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα εμφανίζονται δύο αντίθετες ομάδες οι «Whigs» και οι «Tories» οι οποίοι κατά το 1830 θα ονομαστούν φιλελεύθερο και συντηρητικό κόμμα αντίστοιχα. Στην Αγγλία θα εμφανιστεί το φιλελεύθερο θεωρητικό ρεύμα του ωφελιμισμού²⁶², με δύο μεγάλους εκπρόσωπους τον Jeremy Bentham(1748-1832) που προαναφέρθηκε και τον John Stewart Mill (1806-

---

²⁶⁰ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 248-249.

²⁶¹ <https://el.wikipedia.org/wiki/Φιλελευθερισμός>

²⁶² Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 250.

1873)²⁶³. Ο Αγγλικός φιλελευθερισμός παίζει ένα σημαντικότερο ρόλο στην βελτίωση της εκπαίδευσης. Οι νόμοι περί υποχρεωτικής φοίτησης και άλλες μεταρρυθμίσεις ψηφίστηκαν μεταξύ 1870 και 1880, από τον φιλελεύθερο Gladstone²⁶⁴. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα θα δημιουργηθεί το εργατικό κόμμα μετά από απόσχιση από το φιλελεύθερο, μειώνοντας σταδιακά το ρόλο του τελευταίου²⁶⁵.

Στη Γαλλία θα εμφανισθεί κατά τα θορυβώδη χρόνια που προηγήθηκαν και επακολούθησαν το επαναστατικό κίνημα του 1848, μια άλλη ενδιαφέρουσα επιστημονική φυσιογνωμία, απομακρυσμένη και αυτή από το μονομερώς συντηρητικό ή επαναστατικό στυλ του αιώνα, αλλά ιδιαίτερος γόνιμη και πρωτότυπη²⁶⁶. Πρόκειται για τον Alexis de Tocqueville (1805 – 1859)²⁶⁷, τον πιο μεγάλο θεωρητικό του φιλελευθερισμού στη Γαλλία²⁶⁸, ο οποίος επηρεασμένος από την ισότητα των συνθηκών που επικρατούσε στις Η.Π.Α καταλήγει στο συμπέρασμα ότι υπάρχει αναπόφευκτη σχέση ανάμεσα στην ισότητα και την ελευθερία. Δίχως ισότητα δεν υπάρχει πραγματική ελευθερία και η ισότητα συνεπάγεται την κυριαρχία του λαού²⁶⁹. Με αυτές τις επιρροές η φιλελεύθερη Γαλλική κοινή γνώμη, μετά το 1870, θα οργανωθεί σε ένα κόμμα που αργότερα θα ονομασθεί ριζοσπαστικό, το οποίο αντιτίθεται στην αποκατάσταση της μοναρχίας και είναι οπαδός ενός αυστηρού περιορισμού της εξουσίας.

Αντίθετα στην Γερμανία και την Ιταλία, εξαιτίας τόσο των διαφορετικών πολιτικών καταστάσεων όπου υφίσταται κατακερματισμός και επιβιώνουν ακόμη αρκετά απολυταρχικά κράτη και φεουδαρχικά στοιχεία αλλά και της καθυστέρησης

---

²⁶³ https://en.wikipedia.org/wiki/John_Stuart_Mill

²⁶⁴ Οι Φιλελεύθεροι έβγαλαν έναν από τους μεγαλύτερους Βρετανούς πρωθυπουργούς, τον, William Ewart Gladstone, ο οποίος ήταν επίσης γνωστός ως «Grand Old Man» και ήταν η κορυφαία πολιτική φυσιογνωμία του φιλελευθερισμού του 19ου αιώνα. Υπό την πρωθυπουργία του οι Φιλελεύθεροι προχώρησαν τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, την αποσύνδεση από την Εκκλησία της Ιρλανδίας και εισήγαγαν τη μυστική ψηφοφορία για τις τοπικές και βουλευτικές εκλογές.

²⁶⁵ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 250.

²⁶⁶ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ. 140.

²⁶⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Alexis_de_Tocqueville

²⁶⁸ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 255-256.

²⁶⁹ Στο ίδιο σελ. 257

έναρξης της βιομηχανικής επανάστασης, ο φιλελευθερισμός θα πάρει μια άλλη μορφή σε έναν νομικίστικο προσανατολισμό, εκτιμώντας ότι η ελευθερία του ατόμου διασφαλίζεται από την υπάρχουσα νομοθεσία και θα αναπτύξει δεσμούς με τον εθνικισμό²⁷⁰.

Ωστόσο ο φιλελευθερισμός δεν παρέμεινε βέβαια σταθερός. Κατά τη διάρκεια ιδίως του 19^{ου} αιώνα ο χαρακτήρας του αλλοιώθηκε σημαντικά. Ενώ είχε ξεκινήσει ως θεωρία πολιτικής ηθικής που έδινε έμφαση στις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας, το πλούσιο αυτό περιεχόμενό του άρχισε σιγά σιγά να συρρικνώνεται και ο ίδιος να παίρνει τη μορφή οικονομικής και πολιτικής – κομματικής ιδεολογίας. Το αποτέλεσμα αυτό προέκυψε βαθμιαία, καθώς από όλες τις αρχές του φιλελευθερισμού άρχισε να δίνεται περισσότερη έμφαση στην ελευθερία του κάθε ανθρώπου να διαμορφώνει τη ζωή του όπως του αρέσει και ιδίως στην ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα του ατόμου και στον περιορισμό των κρατικών επεμβάσεων σε κοινωνία και οικονομία. Η μεταβολή αυτή σήμαινε όχι μόνο μείωση της σημασίας της ισότητας αλλά και αλλοίωση της έννοιας της ελευθερίας: ενώ αρχικά η ελευθερία γινόταν αντιληπτή ως αυτονομία, ως ατομικός και συλλογικός αυτοκαθορισμός που εκδηλωνόταν ιδίως ως θέσπιση γενικών νόμων, οι νόμοι από καθορισμοί της ελευθερίας άρχισαν να θεωρούνται περιορισμοί της. Η συρρικνωμένη αυτή μορφή φιλελευθερισμού, εμπιστεύθηκε λιγότερο στην πολιτεία και στους νόμους της και περισσότερο στην κοινωνία και στην αγορά²⁷¹.

5.2.5. Ιδιότυπες Συνθέσεις

Κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα εμφανίζονται διάφορες ιδεολογίες, οι οποίες δεν είναι απαραίτητα πολιτικές ως προς τις αρχές που προβάλλουν, αλλά σε συνδυασμό με τις καθαρά πολιτικές θεωρίες, πρόκειται να αποτελέσουν ιδιότυπες συνθέσεις²⁷², σε αυτές συγκαταλέγονται:

---

²⁷⁰ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.259-261.

²⁷¹ Πάυλος Κ. Σκούρας, Τι είναι τελικά ο Φιλελευθερισμός;, (24/11/2008), Πρόσβαση 23/10/2018, <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/ti-einai-telika-o-fileleytherismos/>

²⁷² Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 263.

- **Ο θετικισμός:** Πρόκειται για ένα επιστημονικό φιλοσοφικό δόγμα το οποίο υποστηρίζει πως μία πρόταση ή ένας φυσικός νόμος είναι αληθής μόνο όταν είναι λογικά επαληθεύσιμος. Η επαλήθευση θα πρέπει να είναι κατ' ανάγκην έμμεση, δηλαδή μία πρόταση είναι αληθής μόνο όταν συνδυάζεται με κάποια άλλη αληθή πρόταση. Απορρίπτει καθετί υπερβατικό, απόκρυφες δυνάμεις που θεωρεί ανύπαρκτες και ασύλληπτες από τη νόηση²⁷³. Ιδρυτής του θεωρείται ο Auguste Comte (1798 – 1857) ο οποίος επιδίωξε τη μελέτη της κοινωνίας μέσα από τα γεγονότα μόνο της εμπειρίας και μέσα από τους πραγματικούς φυσικούς νόμους²⁷⁴. Εμπνευσμένος θεμελιωδώς από τον Condorcet, αλλά στηριζόμενος επίσης στην άμεση αντίληψη και γνώση των εννοιών και της μεθόδου των θετικών επιστημών, έθεσε με ασφάλεια την πραγματική διάκριση μεταξύ θεωρητικής και εφαρμοσμένης πολιτικής²⁷⁵.

- **Οι θεωρίες της εξέλιξης:** Οι οποίες εμπειρεύουν την έννοια της εξέλιξης ως την προοδευτική ανάπτυξη του φυσικού κόσμου, των βιολογικών οργανισμών, του ανθρώπινου μυαλού, του ανθρώπινου πολιτισμού και των κοινωνιών, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος προοδεύει σταθερά προς το καλύτερο. Ιδρυτής των θεωριών της εξέλιξης είναι ο Herbert Spencer (1820 – 1903)²⁷⁶, οι ιδέες του οποίου επηρέασαν την ανάπτυξη της οικονομίας, της πολιτικής επιστήμης, της βιολογίας και της φιλοσοφίας. Εμπνεόμενος από την Καταγωγή των Ειδών του Charles Robert Darwin (1809 – 1882)²⁷⁷, υποστήριξε την έννοια της επιβίωσης του ικανότερου στον κοινωνικό κόσμο, προσέγγιση η οποία ονομάστηκε κοινωνικός δαρβινισμός. Σύμφωνα με αυτή, το κράτος δεν πρέπει να παρεμβαίνει στις φυσικές διεργασίες της κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο θα επιβιώσουν οι ισχυρότεροι άνθρωποι αφήνοντας τους ανίσχυρους να χαθούν και έτσι θα φτάσουν σε όλο και υψηλότερα επίπεδα ιστορικής εξέλιξης.

---

²⁷³ <https://el.wikipedia.org/wiki/Θετικισμός>

²⁷⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 265.

²⁷⁵ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ. 137.

²⁷⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Spencer

²⁷⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Darwin

- **Ο ελιτισμός:** Σύμφωνα με τον οποίο η εξουσία ανήκει στις ισχυρές προσωπικότητες, στους μεγάλους άνδρες, στις ιδιοφυίες και αυτό σχεδόν ανεξάρτητα από τη θεωρία τους²⁷⁸. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Thomas Carlyle (1795-1881)²⁷⁹, ο οποίος απορρίπτει την ιδέα της ισότητας των ανθρώπων και ισχυρίζεται ότι η εξουσία ανήκει σε μια ελίτ, που οφείλει να την ασκήσει με απολυταρχικό τρόπο καθώς και ο Friedrich Nietzsche (1844-1900)²⁸⁰, ο οποίος ανέπτυξε την θεωρία του υπεράνθρωπου που έχει την δικιά του ιδιαίτερη ηθική.

- **Ο ρατσισμός :** Ο οποίος θεωρείται κάτι περισσότερο από τη φυλετική προκατάληψη (race prejudice)²⁸¹, έχει τις ρίζες της στο πολυθρύλητο έργο του Zoseph Arthur De Gobineau (1816-1855)²⁸² *Essai sur l' inégalité des races humaines*(*Δοκίμιο επί της ανισότητας των ανθρωπίνων φυλών*), που δημοσιεύτηκε το 1853 και κυριολεκτικά αποτέλεσε τη θεωρητική κάλυψη και «ευλογία» των αποικιοκρατών. Ο Hippolyte Taine (1829-1893)²⁸³, στη Γαλλία με τα έργα του, εξηγεί την ιστορία του πολιτισμού μέσα από έναν πολλαπλό ντεντερνισμό και κατά την άποψη του ο ρατσισμός αποτελεί ένα από τα στοιχεία που επιτρέπουν τον καθορισμό των ομάδων που πρόκειται να κυριαρχήσουν²⁸⁴. Ο πλέον εξέχων σύγχρονος υποστηρικτής του δόγματος αυτού, θεωρείται ο Houston Stewart Chamberlain (1855-1927)²⁸⁵, κατά τον οποίο όλα τα μεγάλα πολιτιστικά επιτεύγματα, η φιλοσοφία, η πολιτική, η οικονομία, η τέχνη οφείλονται στους Γερμανικούς λαούς και ιδιαίτερα στους Γερμανούς. Ο Chamberlain θα επηρεάσει τον Γερμανικό Εθνικισμό του 20^{ου} αιώνα, τον πανγερμανισμό και στην συνέχεια τον εθνικοσοσιαλισμό²⁸⁶.

---

²⁷⁸ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 268.

²⁷⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Carlyle

²⁸⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche

²⁸¹ <https://el.wikipedia.org/wiki/Ρατσισμός>

²⁸² https://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_de_Gobineau

²⁸³ https://en.wikipedia.org/wiki/Hippolyte_Taine

²⁸⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 270.

²⁸⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Houston_Stewart_Chamberlain

²⁸⁶ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 271.

- **Ο εθνικισμός:** Η ιδέα του εθνικισμού γεννήθηκε στην περίοδο της Γαλλικής επανάστασης και επηρεάστηκε σε δημοκρατική κατεύθυνση, από τον Rousseau . Υπήρξε αρχικά, ένα πολιτικό δόγμα επαναστατικό και δημοκρατικό που αντανάκλούσε την αντίληψη της γέννησης του Γαλλικού έθνους-κράτους και την ιδέα πως οι υπήκοοι του στέμματος έπρεπε να γίνουν πολίτες της Γαλλίας²⁸⁷. Από πολιτική άποψη, ο εθνικισμός αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο η γέννηση του οποίου εντοπίζεται κυρίως κατά το 18^ο αιώνα. Τότε ο εθνικισμός αναγνώριζε και αποδεχόταν τις εθνικές διαφορές και ιδιομορφίες ως βάση για τη σύσταση και λειτουργία των πολιτικών κοινοτήτων. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα όμως, το κίνημα του εθνικισμού άρχισε να χάνει το φιλελεύθερο και διεθνιστικό του χαρακτήρα, και να γίνεται συντηρητικότερο, ακόμη και αντιδραστικό²⁸⁸. Οι κυριότερες πολιτικές εκφάνσεις του εθνικισμού είναι: φιλελεύθερος εθνικισμός, ο συντηρητικός εθνικισμός, επεκτατικός εθνικισμός και ο πολιτειακός εθνικισμός ²⁸⁹ και μπορεί να εμφανισθεί είτε σε μετριοπαθή μορφή, όπως είναι ο πατριωτισμός και η εθνική αλληλεγγύη είτε σε ριζοσπαστική μορφή, όπως είναι ο φανατισμός, η απώλεια της προσωπικότητας και ο ολοκληρωτισμός²⁹⁰.

5.2.6. Σοσιαλισμός

Ο σοσιαλισμός είναι ένα κοινωνικό και οικονομικό σύστημα, που χαρακτηρίζεται από την κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και συνεταιριστική διαχείριση της οικονομίας, όπου η κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής αντικαθιστά σταδιακά την ατομική ιδιοκτησία. Η πρώτη προσπάθεια σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της αναδυόμενης αστικής κοινωνίας, σημειώθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον Άγγλο βιομήχανο Robert Owen(1771-1858)²⁹¹. Αν και παρατηρήθηκαν σημαντικά μεμονωμένα αποτελέσματα, το πείραμά του²⁹²

---

²⁸⁷ Andrew Heywood , Πολιτικές ιδεολογίες (Μετάφραση: Χαρίδημος Κούτρης) , Εκδόσεις: Επίκεντρο(2007), σελ.285-286.

²⁸⁸ Εθνικισμός (<http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>)

²⁸⁹ Andrew Heywood, Εισαγωγή στη Πολιτική (μετάφραση : Χρήστος Καράμπελας), Εκδόσεις Πόλις (2011), σελ. 164-174.

²⁹⁰ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 274.

²⁹¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Owen

²⁹² Το πείραμα αφορούσε τους 2.500 εργάτες που απασχολούσε ο ίδιος στην επιχείρησή του στο New Lanark όπου εισήγαγε προς όφελος των εργατών του κοινωνικά μέτρα, μέτρα υγιεινής καθώς και εκπαιδευτικά μέτρα.

μακροπρόθεσμα απέτυχε. Η απόπειρα αυτή για πολλούς απέδειξε την αδυναμία της ειρηνικής εγκαθίδρυσης σοσιαλιστικών νησίδων σε ένα καπιταλιστικό ωκεανό²⁹³.

Οι σοσιαλιστικές θεωρίες άρχισαν να διατυπώνονται περί τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, κάτω από την επίδραση της βιομηχανικής επανάστασης και αρχικά παίρνουν μια ουτοπική μορφή²⁹⁴. Ένας από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους των σοσιαλιστικών ιδανικών είναι ο Claude –Henri de Saint Simon (1760-1825)²⁹⁵, ο οποίος εμπνευσμένος από την ιδέα της επιστημονικής τεχνικής εξέλιξης της βιομηχανικής επανάστασης, διατυπώνει την αντίληψη ότι η πολιτική οφείλει να γίνει ακριβής επιστήμη για να χρησιμεύει σε μια νέα καθαρά επιστημονική οργάνωση της κοινωνίας κατά την έννοια της «διοικήσεως των πραγμάτων» αντί της «διακυβερνήσεως των ανθρώπων»²⁹⁶. Ο Simon επιθυμεί μια κοινωνία που θα στηρίζεται στην παραγωγή όλων και επομένως στην εργασία όλων, υποστηρίζοντας ότι για να διορθωθεί η αδικία οι αληθινοί παραγωγοί (εργάτες) προκειμένου να λαμβάνουν το μικρότερο μερίδιο, θα πρέπει να γίνουν «μέτοχοι-εταίροι» στο συνολικό προϊόν της κοινωνίας²⁹⁷.

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και ο Charles Fourier (1772-1832)²⁹⁸, που αποκήρυξε τα υπάρχοντα συστήματα αναπτύσσοντας μια μορφή ουτοπικού σοσιαλισμού. Το πιστεύω του ήταν ότι τα ένστικτα του ανθρώπου σωστά διοχετευμένα, θα οδηγούσαν στην κοινωνική αρμονία. Για να επιτευχθεί αυτό, έπρεπε να καταστραφούν αρκετοί από τους πλασματικούς περιορισμούς του πολιτισμού. Ο Fourier κατέστρωσε ένα λεπτομερές πρόγραμμα κοινοβιακής ζωής μέσα στα πλαίσια αυτόνομων θεσμών που το ονόμασε Phalanstete και στους οποίους επιτρέπονται διαφοροποιημένες δραστηριότητες παραγωγής, στο

---

²⁹³ <https://el.wikipedia.org/wiki/Σοσιαλισμός>

²⁹⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 276.

²⁹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Henri_de_Saint-Simon

²⁹⁶ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ 139.

²⁹⁷ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 277.

²⁹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Fourier

σύστημα αυτό η κυβέρνηση είναι ουσιαστικά άχρηστη αφού ο καθένας μπορεί να κάνει ότι θέλει και να δρα σύμφωνα με την διάθεση του²⁹⁹.

Η κατοπινή εμφάνιση του Karl Marx, αλλά και των φιλελεύθερων καταβολών αναρχοατομικισμού, βοήθησε στον οριστικό σχηματισμό του σοσιαλισμού ως συγκεκριμένου, νεωτερικού πολιτικού χώρου, που απέρριπτε τόσο τον συντηρητισμό της Δεξιάς της εποχής, όσο και τον αστικό φιλελευθερισμό. Η ανάλυση του Marx για την πάλη των τάξεων και για τη μεθοδολογία του ιστορικού υλισμού, που στόχευε στην επιστημονική μελέτη της ιστορίας, είναι καθοριστική για την πορεία του σοσιαλισμού, ο οποίος υιοθετεί πιο ριζοσπαστική και επαναστατική προσέγγιση. Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα ο σοσιαλισμός βοηθά στην ανάδυση του εργατικού κινήματος και του συνδικαλισμού, αποτελώντας συνήθως το ιδεολογικό τους υπόβαθρο.

5.2.7. Μαρξισμός

Ο Karl Marx (1818 – 1883)³⁰⁰ και ο Friedrich Engels(1820 – 1895)³⁰¹, συνεπαρμένοι από τα επαναστατικά γεγονότα και τις λαϊκές εξεγέρσεις του 1848 που είχαν σαν αποτέλεσμα την Παρισινή Κομμούνα το 1871. Οδήγησαν την πολιτική σκέψη πέρα από μια απλή θεώρηση των πραγμάτων και έφθασαν σε μια κοσμοθεωρία. Όπου για πρώτη φορά στην ιστορία εξέλιξης της κοινωνικής σκέψης, η ανθρωπότητα αντιμετωπίζεται στο σύνολο της σαν θεμελιακή ενότητα και όχι σαν απλό μέρος διάφορων κατηγοριών και επιπέδων έρευνας³⁰².

Το βασικό αντικείμενο του έργου του Marx είναι να εντοπίσει την ουσιαστική και πολλαπλή επιρροή των οικονομικών γεγονότων πάνω στη νομική και πολιτική τάξη, πάνω στις κυρίαρχες έννοιες του δικαίου και της κοινωνικής ηθικής. Τα οικονομικά γεγονότα αποτελούν την πραγματική μηχανή της ιστορικής διαδικασίας³⁰³. Ως κυριότερες ιδεολογικές πηγές του μαρξισμού θεωρούνται ο γαλλικός ουτοπικός σοσιαλισμός, ο γερμανικός ιδεαλισμός και η κλασική αγγλική

---

²⁹⁹ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 279.

³⁰⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Marx

³⁰¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Engels

³⁰² Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.108.

³⁰³ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 280.

πολιτική οικονομία. Ωστόσο ο Marx επιχείρησε συνειδητά να «αναποδογυρίσει» τον ιδεαλισμό του Hegel, διατηρώντας όμως τη διαλεκτική μέθοδό του, και να τον αντικαταστήσει με έναν αυστηρό υλισμό πιο συμβατό με τον θετικισμό της εποχής του³⁰⁴.

Η οικονομία και η πάλη των τάξεων αποτελούν για τον μαρξισμό, την πραγματική μηχανή της ιστορικής διαδικασίας (ιστορικός υλισμός), η οποία καθορίζει άμεσα ή έμμεσα την εξέλιξη των κοινωνιών. Σημαντική φιλοσοφική αφετηρία του Marx είναι επίσης η θεώρηση του ανθρώπου, όχι ως μεμονωμένου ατόμου με προκαθορισμένες ελευθερίες (κατά το ατομικιστικό πρότυπο του φιλελευθερισμού), αλλά ως κοινωνικού ατόμου. Αυτή η αντίληψη είναι συνήθης ευρύτερη στον σοσιαλισμό. Ο Marx εντοπίζει πέντε στάδια στη εξελικτική πορεία της ανθρωπότητας, τα οποία δεν είναι απαραίτητα ιστορικά ούτε αντιστοιχούν σε καθορισμένες χρονολογικά περιόδους για κάθε κοινωνία. Πρόκειται για τον πρωτόγονο κομμουνισμό, την φεουδαρχία, τον καπιταλισμό, τον σοσιαλισμό (δικτατορία του προλεταριάτου) και τον κομμουνισμό (αταξική κοινωνία του κομμουνισμού)³⁰⁵.

Ο τρόπος που περιγράφει Lenin την προσφορά του Marx στην πολιτική σκέψη είναι χαρακτηριστικός: «Η ιστορία της φιλοσοφίας και η ιστορία της κοινωνικής επιστήμης δείχνουν πεντακάθαρα ότι στο μαρξισμό δεν υπάρχει τίποτα που να μοιάζει με αίρεση, με την έννοια κάποιας κλειστής, αποστεωμένης διδασκαλίας που εμφανίστηκε έξω από τη λεωφόρο της εξέλιξης του παγκόσμιου πολιτισμού. Αντίθετα, όλη η μεγαλοφυΐα του Marx βρίσκεται ακριβώς στο ότι έδωσε απαντήσεις σε ερωτήματα που είχε ήδη θέσει η πρωτοπόρα σκέψη της ανθρωπότητας³⁰⁶».

---

³⁰⁴ <https://el.wikipedia.org/wiki/Μαρξισμός>

³⁰⁵ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 281-287.

³⁰⁶ Vladimir Lenin, Για τον Μαρξ και το μαρξισμό, «Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού», Εκδόσεις: Σύγχρονη Εποχή (2002), σελ. 9-10.

5.2.8. Πολιτικά Ρεύματα στις Ηνωμένες Πολιτείες

Κατά το δεύτερο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, η πολιτική κοινωνία των Η.Π.Α εμφανίζει στοιχεία δημοκρατίας των μαζών, τα οποία παρατήρησε ο Tocqueville και των οποίων η απλή διαπίστωση θα αρκούσε για να τεθούν υπό αμφισβήτηση μερικές από τις βασικές έννοιες του δογματικού δημοσίου δικαίου και του φιλελευθερισμού³⁰⁷. Το πρωταρχικό για την αντικειμενική καλλιέργεια της πολιτικής επιστήμης κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα είναι ο νομικισμός³⁰⁸. Σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της πολιτικής σκέψης διαδραμάτισαν ο John Burgess (1844 – 1931)³⁰⁹ και ο Woodrow Wilson (1856 – 1924)³¹⁰, που με τα έργα τους, ο μεν πρώτος επιχειρεί τη διάκριση ανάμεσα στην πολιτική και το Συνταγματικό Δίκαιο και ο δεύτερος απέδειξε ότι η θεωρία της εξισορρόπησης των τριών εξουσιών, είχε ουσιαστικά εναποτεθεί στα χέρια των βουλευτικών επιτροπών, δίνοντας την εικόνα ενός «κρυφού κοινοβουλευτισμού» που απέναντι του η κυβέρνηση είναι εξαρτημένη³¹¹.

Επίσης μεταξύ των συγγραφέων που συνέβαλαν στην μελέτη των πολιτικών φαινομένων στις Η.Π.Α αλλά και διεθνώς συγκαταλέγεται ο John Bryce (1833 – 1913)³¹², ο οποίος άσκησε κριτική στις Γερμανικές και μεταφυσικές ή νομικιστικές αντιλήψεις. Στα έργα του ο Bryce διατηρεί σαν κεντρικό πόλο έλξης της πολιτικής το δίκαιο και τη νομική επιστήμη, προσπαθώντας να συνδέσει το νομικό υπόβαθρο της πολιτικής ζωής με τις πραγματικές κοινωνικές και ψυχολογικές δυνάμεις που υποστηρίζουν, χρησιμοποιούν ή τροποποιούν αυτό το οικοδόμημα³¹³. Τέλος ο Emile Durkheim (1858-1917)³¹⁴, που θεωρείται ιδρυτής της Σχολής της Θετικής Κοινωνιολογίας, υποστήριξε ότι η πολιτική είναι τμήμα των ηθικών και νομικών κλάδων και η νέα πολιτική κοινωνιολογία θεωρείται πλέον

---

³⁰⁷ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ 150.

³⁰⁸ Στο ίδιο σελ 151.

³⁰⁹ [https://en.wikipedia.org/wiki/John_Burgess_\(political_scientist\)](https://en.wikipedia.org/wiki/John_Burgess_(political_scientist))

³¹⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Woodrow_Wilson

³¹¹ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.109.

³¹² https://en.wikipedia.org/wiki/John_Bryce

³¹³ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ 152-153.

³¹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Émile_Durkheim

επιστήμη³¹⁵, προσφέροντας ουσιαστικές συμβουλές για την θεωρητική επεξεργασία του εμπειρικού υλικού που ενδιαφέρει την πολιτική, ιδιαίτερα καθόσον αφορά στις πρωτόγονες εκδηλώσεις του πολιτικού φαινομένου³¹⁶.

5.3. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΜΕΤΑ ΤΟΝ CLAUSEWITZ

Ο γνωστότερος από τους στρατηγικούς αναλυτές της εποχής που εξετάζουμε θεωρείται ο Πρώσος στρατάρχης Helmuth Karl Bernhard Graf von Moltke (1800-1891)³¹⁷, ο οποίος στα πολυάριθμα γραπτά του σε μεγάλο βαθμό επαναλαμβάνει και προσαρμόζει τις διδαχές του Clausewitz. Ωστόσο υπάρχουν και σημεία που έχει ανεξάρτητη συνεισφορά, όπως η έμφαση που δίνει στην διαίρεση των στρατευμάτων και την συγκέντρωση τους την κατάλληλη στιγμή, καθώς και η προθυμία του να επιτρέψει στους επιτόπου διοικητές ακόμα και παρεκκλίσεις από τα επιχειρησιακά του σχέδια, αν μπορούσαν να σημειώσουν σημαντικές επιτυχίες, υποτάσσοντας κατά κάποιο τρόπο τη στρατηγική στην τακτική³¹⁸.

Αντίθετα ο Alfred Graf von Schlieffen (1833 – 1913)³¹⁹, εκπροσωπούσε μια καινούρια γενιά επαγγελματιών στρατιωτικών ηγετών οι οποίοι συνδύαζαν άριστες διοικητικές ικανότητες και στερεή μόρφωση. Ο Schlieffen αφιέρωσε μεγάλο μέρος των προσπαθειών του στο να κάνει πιο αποτελεσματικές τις υπάρχουσες δυνάμεις, με την πρόθεση να καταστήσουν εφικτή μια μάχη αποφασιστικής σημασίας. Για αυτόν το σχέδιο για να ολοκληρωθεί επιτυχώς απαιτούσε συνολική ακολουθία ενεργειών από την ώρα της κινητοποίησης ως την κρίσιμη μάχη, περιλαμβανομένης της αυστηρής προσήλωσης στα σχεδιαγράμματα και στο σύνολο των επιχειρησιακών αντικειμενικών σκοπών³²⁰.

---

³¹⁵ Περικλής Ν. Λύτρας, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986), σελ.109.

³¹⁶ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α'), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ. 157.

³¹⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Helmuth_von_Moltke_the_Elder

³¹⁸ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.171-172.

³¹⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_von_Schlieffen

³²⁰ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις:Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.372-377.

Ο Ardant du Picq (1821 – 1870)³²¹ έδωσε έμφαση στον ανθρώπινο παράγοντα και ανέλυσε την σημασία του ηθικού στην διεξαγωγή του πολέμου. Παρότι στο έργο του υπάρχουν ορισμένες εύστοχες επισημάνσεις που ισχύουν μέχρι σήμερα, σε γενικές γραμμές μπορεί να ειπωθεί ότι είχε υπερεκτιμήσει την αξία του ηθικού παράγοντα, ο ρόλος του οποίου υπήρξε ιδιαίτερος στην κλασική εποχή όπου η μάχες γίνονταν σώμα με σώμα, ωστόσο η εμφάνιση νέων όπλων από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και μετά έχει καταστήσει την προσέγγιση αυτή παρωχημένη³²².

Το βιβλίο του Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz (1843 – 1916)³²³ *Das Volk in Waffen*(*Το Έθνος στα όπλα*), θεωρείται ως επιτομή του μιλιταριστικού πνεύματος, καθώς πρέσβευε την ολοκληρωτική κινητοποίηση του έθνους με στόχο την επίτευξη της στρατιωτικής νίκης ασχέτως κόστους και πολιτικών σκοπών. Ωστόσο επειδή δεν μπορούσε να αγνοήσει τον Clausewitz, αναγνώριζε ότι η πολιτική είναι αυτή που δημιουργεί τη γενική κατάσταση μέσα στην οποία το κράτος πάει στον πόλεμο, καθώς και ότι η κατάσταση αυτή επηρεάζει τη συμπεριφορά του στρατιωτικού διοικητή και το ηθικό του στρατού. Υποστηρίζοντας ότι με την έναρξη του πολέμου η πολιτική χάνει μεγάλο μέρος της σημασίας της, επανέρχεται σταδιακά στο προσκήνιο όταν υπάρχουν κίνητρα για ειρήνευση και αναλαμβάνει την πρωτοκαθεδρία στα τελευταία στάδια του πολέμου, όταν το αποτέλεσμα είναι πλέον προδιαγεγραμμένο³²⁴.

Ο σημαντικότερος ίσως από τους αναλυτές του πολέμου αυτής της περιόδου είναι ο Γερμανός ιστορικός Hans Delbrück (1848-1929)³²⁵, αφού είναι αυτός που εισήγαγε στη στρατηγική ανάλυση τις έννοιες της στρατηγικής της εκμηδένισης και της στρατηγικής της εξουθένωσης³²⁶. Στην πρώτη μοναδικός σκοπός είναι μια αποφασιστική μάχη και ο στρατηγός καλείται να εκτιμήσει την

---

³²¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Ardant_du_Picq

³²² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.174.

³²³ https://en.wikipedia.org/wiki/Colmar_Freiherr_von_der_Goltz

³²⁴ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.174-176.

³²⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Delbrück

³²⁶ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.177.

δυνατότητα να δώσει μια τέτοια μάχη σε μια δεδομένη κατάσταση. Ενώ στην δεύτερη η μάχη δεν είναι πλέον ο μοναδικός σκοπός της στρατηγικής, αλλά ένα από τα αποτελεσματικά μέσα για την επίτευξη των πολιτικών σκοπών³²⁷. Ο Delbrück αναφέρονταν στο επίπεδο της στρατιωτικής στρατηγικής, αλλά πλέον οι έννοιες χρησιμοποιούνται στο επίπεδο της υψηλής στρατηγικής, έτσι η μια στρατηγική εκμηδένισης δίνει έμφαση κυρίως στη στρατιωτική στρατηγική, ενώ όλες οι άλλες στρατηγικές θεωρούνται υποδεέστερες, ενώ αντίθετα μια υψηλή στρατηγική εξουθένωσης κάνει ταυτόχρονη χρήση όλων των δυνατών μέσων³²⁸. Ο συντονισμός πολέμου και πολιτικής που ουσιαστικά προκρίνει ο Delbrück, παραμένει αναγκαίος ακόμα και σήμερα, αφού η στρατηγική σκέψη η οποία γίνεται αυτόνομη ή αδιαφορεί για τις πολιτικές παραμέτρους του πολέμου μπορεί να οδηγήσει μόνο στην καταστροφή³²⁹.

Οι Ρώσοι από την άλλη πλευρά παρότι εισήλθαν στον 19^ο αιώνα με εμπειρίες στρατιωτικών επιτυχιών, στράφηκαν προς την Δύση για να διδαχθούν την στρατηγική σκέψη που την εκπροσωπούσαν άνθρωποι όπως ο Clausewitz και ο Zomini και αυτό εξαιτίας της ανισορροπίας ανάμεσα στους στρατιωτικούς και την πολιτική κοινωνία. Ο Κριμαϊκός πόλεμος όμως έδειξε στους διορατικούς Ρώσους πως η στρατιωτική ισορροπία στην Ευρώπη είχε αλλάξει και η Ρωσία δεν μπορούσε πλέον να εξασφαλίσει την θέση της ως κυρίαρχου χερσαία δύναμη στην Ευρώπη. Η Ρωσία μετά από την Περίοδο των Μεγάλων Μεταρρυθμίσεων, στα μέσα της δεκαετίας του 1870, είχε δημιουργήσει την βασική δομή για ένα σύγχρονο Ευρωπαϊκό στρατιωτικό σύστημα, παραμένοντας ωστόσο το πρόβλημα ανάπτυξης και λειτουργίας αυτής της ισχύος, καθόσον η στρατιωτική σκέψη μέχρι τον Α΄ ΠΠ δεν εστίασε στο αυξανόμενο πρόβλημα του σύγχρονου βιομηχανικού πολέμου και αναλώθηκε υπερβολικά σε μάλλον άσχετες ιστορικές συζητήσεις για την Ρώσικη τέχνη του πολέμου. Έτσι στις παραμονές του πολέμου υπήρχε έντονη

---

³²⁷ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ 355-356.

³²⁸ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.1780179.

³²⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.421-422.

διχογνωμία εάν η στρατηγική σκέψη έπρεπε να βασιστεί στο φρόνημα και το πνεύμα ή στα σύγχρονα όπλα³³⁰ .

Από την άλλη πλευρά, η ιδιαίτερη έμφαση που οι Αμερικάνοι άντλησαν από τις Ευρωπαϊκές μεθόδους πολέμου, συνέτεινε στη διαμόρφωση της Αμερικάνικης στρατηγικής. Κυρίαρχη θέση ανάμεσα σε αυτούς που συνηγορούσαν υπέρ της μεταφύτευσης του Ευρωπαϊκού τρόπου πολέμου στις δυτικές ακτές του Ατλαντικού κατέχει ο στρατηγός George Washington (1732 –1799)³³¹, ο οποίος διαμόρφωσε τον βασικό ηπειρωτικό στρατό και τον έκανε πιστό αντίγραφο του Βρετανικού στρατού. Ο Thomas Jefferson (1743 - 1826)³³² κινήθηκε σε αντίθετη κατεύθυνση και δημιούργησε την Στρατιωτική Ακαδημία στο West Point το 1802. Ο Sylvanus Thayer (1785 –1872)³³³ και ο Dennis Hart Mahan (1802 – 1871)³³⁴, μετέφεραν κυρίως τις Γαλλικές ερμηνείες από τους Ναπολεόντειους πολέμους επηρεάζοντας ανάλογα την στρατηγική σκέψη, ωστόσο αυτή παρέμεινε σε αμυντικό προσανατολισμό εξαιτίας της έντονης τάσης για οχυρωματικά έργα. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε η στρατηγική σκέψη και κατά την διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, παρότι ήταν διάχυτη η ανάγκη για καταστροφή του αντιπάλου με επιθετική δράση, με αποτέλεσμα η εμπειρία αυτή του πολέμου να μην προκαλέσει καμία άνηση της στρατηγικής σκέψης. Η έλλειψη σημαντικών στρατηγικών αναλυτών και μελετητών στην μετεμφυλιακή περίοδο, οδήγησε στην άποψη ότι η Αμερική μπορούσε να στηρίζεται αποκλειστικά στην αριθμητική υπεροχή και στους υπέρτερους πόρους επαναφέροντας την στρατηγική σκέψη στον συμβατικό στόχο της κατανίκησης ή αν είναι εφικτό την αιχμαλώτιση ή εκμηδένιση του αντιπάλου. Αυτή η σκέψη οποία στηρίζονταν αποκλειστικά στην στρατιωτική ισχύ, διαμόρφωσε και την Αμερικάνική συμμετοχή στον Α΄ ΠΠ³³⁵.

---

³³⁰ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.421-447.

³³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/George_Washington

³³² https://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Jefferson

³³³ https://en.wikipedia.org/wiki/Sylvanus_Thayer

³³⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Dennis_Hart_Mahan

³³⁵ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.487-528.

5.4. ΝΑΥΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Μια ξεχωριστή περίπτωση κατά την περίοδο που εξετάζεται, αποτελεί η ναυτική στρατηγική και η θεωρία της θαλάσσιας ισχύος, η οποία επηρεάστηκε άμεσα και σε βάθος από τον Alfred Thayer Mahan (1840 – 1914)³³⁶. Το έργο κατεύθυνε την Αμερική σε μια ναυτική πολιτική, παρείχε μια θεωρητική βάση στην Βρετανία να παραμείνει η επικρατέστερη θαλάσσια δύναμη, έδωσε ορμή στην Γερμανική ναυτική ανάπτυξη και επηρέασε την ναυτική νοοτροπία στη Γαλλία, τη Ρωσία, την Ιαπωνία και άλλες μικρότερες δυνάμεις. Με την άμεση επιρροή και δια της πολιτικής ισχύος του φίλου του Theodore Roosevelt (1858 - 1919)³³⁷, έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο να πειστούν οι Η.Π.Α να επιδιώξουν ευρύτερα πεπρωμένα πέρα των θαλασσών, κατά τα πρώτα έτη του 20^{ου} αιώνα³³⁸.

Η φήμη του Mahan βασίζεται κυρίως σε δύο βιβλία του: *Η Επίδραση της Θαλασσίας Ισχύος στην Ιστορία 1760 -1783* και *Η Επίδραση της Θαλάσσιας Ισχύος κατά την Γαλλική Επανάσταση 1793-1812*, από τα οποία το πρώτο κυκλοφόρησε το 1890 και το δεύτερο το 1892³³⁹. Σύμφωνα με τον Mahan, η Θαλάσσια ισχύς μιας χώρας επηρεάζεται από την γεωγραφική της θέση, την φυσική διαμόρφωση, την γεωγραφική έκταση, τον αριθμό του πληθυσμού, τον εθνικό χαρακτήρα και τον χαρακτήρα της Κυβέρνησης. Η ανάπτυξη της θαλάσσιας ισχύος είναι αυτό που κάνει μια χώρα μεγάλη και ισχυρή, υποστηρίζοντας ότι οι Η.Π.Α θα έρεπε να μιμηθούν τη Βρετανία και να ακολουθήσουν πορεία αντίστοιχη με εκείνη³⁴⁰.

Η ανάλυση του Mahan περί ναυτικής στρατηγικής αποτελεί βασικά μια εφαρμογή των διδαχών του Zomini³⁴¹, κατά την οποία αυτός που εφαρμόζει κάποιες αρχές κερδίζει στις επιχειρήσεις. Αντλώντας από το έργο του Zomini, ο Mahan θεωρεί πως πρώτιστη αρχή του ναυτικού πολέμου τη συγκέντρωση και η

³³⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Alfred_Thayer_Mahan

³³⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Theodore_Roosevelt

³³⁸ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις: Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.525.

³³⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.534.

³⁴⁰ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.184-186.

³⁴¹ Στο ίδιο σελ.187.

επιθετική τακτική, χωρίς να αγνοεί τη μεγάλη σημασία του θαλάσσιου εμπορίου του οποίου η απρόσκοπτη διεξαγωγή του εξαρτιόνταν άμεσα από την ναυτική υπεροχή. Καταλήγοντας στην άποψη ότι το ναυτικό είναι το καλύτερο όργανο για την άσκηση εθνικής πολιτικής. Λιγότερο τραχύ, λιγότερο συμβολικό επιθετικών προθέσεων, αλλά ποιο ευέλικτο και συνεπώς ποιο ευαίσθητο στην πολιτική διεύθυνση, μπορούσε να καταστήσει «αισθητή την παρουσία του εκεί που οι εθνικοί στρατοί δεν έχουν την δυνατότητα να φθάσουν»³⁴².

Ένας άλλος θεωρητικός της ναυτικής στρατηγικής είναι ο Sir Julian Stafford Corbett (1854-1922)³⁴³, ο οποίος έχει επηρεαστεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον Clausewitz και έχει συγκεντρώσει το ενδιαφέρον του στη θεωρητικοποίηση του ναυτικού πολέμου³⁴⁴. Το κυριότερο του έργο είναι το *Some Principles of Maritime Strategy (Μερικές Αρχές Θαλάσσιας Στρατηγικής)*, όπου περιέχονται έννοιες οι οποίες παραμένουν αναλλοίωτες μέχρι στις μέρες μας. Κεντρικό θέμα στο έργο του είναι ο θαλάσσιος έλεγχος, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να είναι απόλυτος. Επιπλέον ανέλυσε λεπτομερώς το ζήτημα του αποκλεισμού τον οποίο διέκρινε σε ναυτικό και εμπορικό. Τέλος τάχθηκε υπέρ της συγκέντρωσης και του περιορισμένου πολέμου, αφού το ναυτικός πόλεμος είναι το μοναδικό περιβάλλον όπου μπορεί να υφίσταται τέτοια μορφή πολέμου, καθόσον ακόμα και αν διακυβεύονται ζωτικά εθνικά συμφέροντα ο κυρίαρχος από ναυτική άποψη μπορεί να απομονώσει το θέατρο επιχειρήσεων και να εμποδίσει την κλιμάκωση. Η προσέγγιση του Corbett βρήκε μεγάλη εφαρμογή στον Α΄ ΠΠ και παραμένει επίκαιρη μέχρι σήμερα, αρκεί να προστεθεί και η εναέρια διάσταση και να γίνεται λόγος για αεροναυτικό περιβάλλον ή αεροναυτική στρατηγική³⁴⁵.

---

³⁴² Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.541-550.

³⁴³ https://en.wikipedia.org/wiki/Julian_Corbett

³⁴⁴ Σπυρίδων Ν. Λίτσας, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010), σελ 261.

³⁴⁵ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ.190-199.

5.5. Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΗΣ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Ο πρώτος που διατύπωσε μια ολοκληρωμένη γεωπολιτική θεώρηση, είναι ο Γερμανός γεωγράφος Friedrich Ratzel (1844-1904)³⁴⁶, ιδρυτής της Γερμανικής Σχολής της γεωπολιτικής, γνωστής μετά ως Geopolitik. Στα έργα του, και κατά κύριο λόγο στο ογκώδες βιβλίο του *Πολιτική Γεωγραφία* του 1896, υποστήριξε ότι τα κράτη που αγωνίζονται για την επιβίωσή τους δεν μπορούν να περιοριστούν σε έναν χώρο περιορισμένο και δεδομένο. Σε αντίθεση με τα αποτυχημένα κράτη, τα επιτυχημένα κράτη που διαθέτουν υψηλό «πολιτισμό» (Kultur), διακρίνονται για τις συνεχείς επεκτάσεις σε βάρος άλλων χωρών, που τις καταλαμβάνουν και θέτουν σε αυτές τη βαρύνουσα πολιτισμική σφραγίδα τους. Η μη επέκταση οδηγεί σε αποδυνάμωση, μαρασμό και ίσως εξαφάνιση. Το κύριο στοιχείο ενός μεγάλου κράτους ήταν, κατά τον Ratzel, η ισχύς (Macht). Με βάση την ισχύ ένα ισχυρό κράτος επιτυγχάνει να κυριαρχήσει στην περιοχή του. Κάθε μεγάλο κράτος με αυξανόμενο πληθυσμό και ζωτικότητα έχει ανάγκη από όλο και ευρύτερο «ζωτικό χώρο» (Lebensraum), για να θρέψει τον λαό του και να αναπτύξει τον πολιτισμό του. Χώρες, όπως η Γερμανία, που αν και μεγάλες και ισχυρές, δεν έχουν στη διάθεσή τους μεγάλο φυσικό χώρο, όπως αντίθετα διαθέτει η Κίνα, η Ρωσία ή οι Η.Π.Α, θα πρέπει να τον αποκτήσουν με επέκταση των συνόρων τους, με αποικίες, με εγκατάσταση εποίκων και με τη δημιουργία μεγάλου ικανότατου και καλά εξοπλισμένου στρατού, καθώς και ισχυρού εμπορικού και πολεμικού ναυτικού³⁴⁷.

Η διάδοση και συστηματοποίηση των ιδεών του Ratzel οφείλεται στον Σουηδό Rudolf Kjellen (1864-1992)³⁴⁸, ο οποίος ήταν πιο απόλυτος στις απόψεις του περί γεωπολιτικής. Ο γερμανόφιλος Kjellen, ανησυχώντας για την έλευση ενός καταστροφικού Ευρωπαϊκού πολέμου και για την τύχη της μικρής χώρας του, υποστήριξε την επικράτηση ενός μεγάλου κράτους, μιας ειρηνόφιλης Γερμανίας στην Κεντρική Ευρώπη, που θα λειτουργούσε ως προστάτης των μικρών χωρών, όπως η Σουηδία. Τα έργα του Kjellen, που συστηματοποιούσαν και παρουσίαζαν τις θεωρίες του Ratzel με πιο απόλυτο και ντετερμινιστικό τρόπο, εκδόθηκαν στα

³⁴⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ratzel

³⁴⁷ Αλέξης Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ.219.

³⁴⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Kjellén

γερμανικά το 1917, λίγο πριν την ήττα της Γερμανίας στον Α΄ ΠΠ και είχαν ιδιαίτερη επιρροή στη ναζιστική Γερμανία του Μεσοπολέμου³⁴⁹.

Ο τρίτος σημαντικός εκπρόσωπος της Γερμανικής σχολής είναι ο Karl Haushofer (1869-1946)³⁵⁰, ο οποίος είναι ως ένα βαθμό υπεύθυνος για το κακό όνομα που απέκτησε η γεωπολιτική³⁵¹. Ο Haushofer, στρατηγός κατά τον Α΄ ΠΠ και ιδρυτής στη συνέχεια της σχολής της Γεωπολιτικής του Πανεπιστημίου του Μονάχου, εμπνεύστηκε από τις ιδέες του Ratzel και του Kjellen και παρουσίασε με «μία ισχυρή δόση γερμανικού σοβινισμού», τη «νομιμοποιητική βάση για τον γερμανικό επεκτατισμό». Θεωρούσε ότι ο αντικειμενικός σκοπός της γεωπολιτικής ανάλυσης του ήταν να συμβάλλει στην ανάδειξη στο διεθνές προσκήνιο ενός περιορισμένου αριθμού κρατών διεθνούς ακτινοβολίας, μεταξύ των οποίων και η Γερμανία³⁵². Η θεωρία του εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

5.6. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ MACKINDER

Ο επιφανέστερος γεωπολιτικός αναλυτής στον Αγγλοσαξονικό χώρο είναι Sir Halford John Mackinder (1861 – 1947)³⁵³, ο οποίος επισήμανε το εγγενές δυναμικό που περικλείει το Ασιατικό τμήμα της τότε Ρώσικης Αυτοκρατορίας. Το δυναμικό αυτό, βασίζεται στο ότι η περιοχή αυτή είναι απρόσιτη τόσο από τον βορρά λόγω των παγετώνων όσο και από τον νότο λόγω των οροσειρών, καθώς και στο γεγονός ότι προσφέρει ευκινησία σε χερσαίες στρατιωτικές δυνάμεις. Το 1904 ο Mackinder ονόμασε αυτή την περιοχή «Άξονα» (pivot area), ενώ το 1919 τη διεύρυνε συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν και το μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Ευρώπης και το ονόμασε «Καρδιά» (Heartland). Η καρδιά περιβάλλεται από ένα εσωτερικό ημικύκλιο (Γερμανία, Τουρκία, Ιράν, Ινδία, Κίνα) και από ένα εξωτερικό (Δυτική Ευρώπη, Αμερική, Αφρική)³⁵⁴.

---

³⁴⁹ Αλέξης Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ.220.

³⁵⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Haushofer

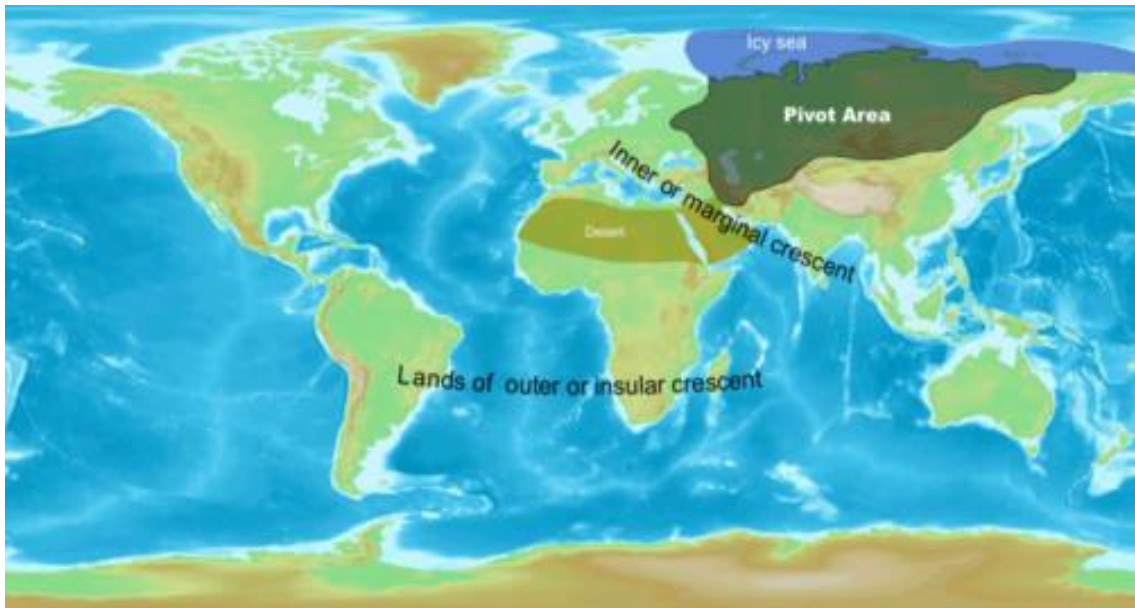
³⁵¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.203.

³⁵² Ιωάννης Θ. Μάζης, Γεωπολιτική, Η θεωρία και η πράξη, Εκδόσεις: Παπαζήση (2002), σελ 17.

³⁵³ https://en.wikipedia.org/wiki/Halford_Mackinder

³⁵⁴ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.204.

Εικόνα 1: Οι φυσικές θέσεις ισχύος κατά τον Mackinder³⁵⁵

Εικόνα 2: Η «Καρδιά» της Γής

Η έννοια της «Heartland» κατά τον Mackinder δεν επιδέχεται ακριβή ορισμό επί του χάρτου, καθώς βασίζεται σε τρεις διαφορετικές απόψεις της φυσικής γεωγραφίας οι οποίες μολονότι αλληλοενισχύονται, δεν συμπίπτουν μεταξύ τους. Πρώτον σε αυτή την περιοχή βρίσκεται η εμφανέστατα μεγαλύτερη πεδιάδα της

³⁵⁵ Αξονική περιοχή : Απολύτως ηπειρωτική, Εξωτερικός δακτύλιος: Απολύτως θαλάσσιος, Εσωτερικός ημιδακτύλιος: μερικώς ηπειρωτικός, μερικός θαλάσσιος

υδρογείου. Δεύτερο, την πεδιάδα αυτή διασχίζουν μερικοί μεγάλοι ποταμοί, οι οποίοι είναι απροσπέλαστοι. Τρίτον υπάρχει μια χορτολιβαδική ζώνη η οποία προσέφερε ιδανικές συνθήκες για την ανάπτυξη υψηλής κινητικότητας των νομάδων. Παρά τις προφανείς αποκλίσεις αυτών των απόψεων η «Heartland» παρέχει επαρκή φυσική βάση για στρατηγική σκέψη³⁵⁶.

Ο Mackinder, σε μία περίφημη ομιλία του στη Royal Geographical Society στο Λονδίνο (1904), τοποθετήθηκε αποφθεγματικά: «Όποιος κυβερνάει την Ανατολική Ευρώπη έχει το πρόσταγμα στην Κεντρική Γη. Όποιος κυβερνάει την Κεντρική Γη έχει το πρόσταγμα στην Παγκόσμια Νήσο (την Ευρασία). Όποιος κυριαρχεί στην Παγκόσμια Νήσο έχει το πρόσταγμα σε ολόκληρο τον Κόσμο». Η ισχυροποίηση της Κεντρικής Γης θα απέβαινε σε βάρος της «εσωτερικής» και «εξωτερικής ημισελήνου», δηλαδή των περιοχών που βρέχονταν από ανοικτές θάλασσες, γι' αυτό συνιστούσε περαιτέρω ενδυνάμωση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας και συνεχή επαγρύπνηση μπροστά στον Γερμανικό και Ρωσικό κίνδυνο πλήρους ελέγχου της Κεντρικής Γης³⁵⁷.

Κατά την διάρκεια της ιστορίας η κάτοικοι της Καρδιάς έκαναν προσπάθειες να αποκτήσουν πρόσβαση σε θάλασσες χωρίς παγετώνες. Η κρίσιμη εξέλιξη που άλλαξε τα δεδομένα, ήταν η ανάπτυξη και ευρεία διάδοση του σιδηροδρόμου κατά το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Η τεχνολογική αυτή πρόοδος αύξησε την σημασία την Καρδιάς, οδηγώντας τον Mackinder να διατυπώσει το παρακάτω περίφημο αξίωμα : «όποιος εξουσιάζει την Ανατολική Ευρώπη ελέγχει την Καρδιά. Όποιος ελέγχει την Καρδιά ελέγχει το Παγκόσμιο νησί. Όποιος εξουσιάζει το Παγκόσμιο νησί ελέγχει τον κόσμο». Με βάση αυτές τις σκέψεις ο Mackinder ισχυρίστηκε, ότι η Βρετανία θα έπρεπε αφενός να παρεμποδίσει την έξοδο της Ρωσίας σε θερμά ύδατα και αφετέρου να αναχαιτίσει την προσπάθεια κάθε άλλης δύναμης να ηγεμονεύσει στον ηπειρωτικό Ευρασιατικό κόσμο, προβλέποντας ότι η Γερμανία θα συγκρούονταν με την Ρωσία διεκδικώντας τον έλεγχο της Καρδιάς³⁵⁸.

---

³⁵⁶ Halford John Mackinder , Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα και άλλες τρεις εισηγήσεις (Μετάφραση : Αθηνά Μπαλοπούλου), Εκδόσεις: Παπαζήση (2006), σελ 491-492.

³⁵⁷ Αλέξης Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ.224.

³⁵⁸ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.205.

Μετά τον Α΄ΠΠ, ο Mackinder διαπίστωσε, ότι κατά μία έννοια, οι θαλάσσιες δυνάμεις είχαν νικήσει τις ηπειρωτικές δυνάμεις των κεντρικών αυτοκρατοριών. Εκτός από αυτό το γεωγραφικό δεδομένο, σημείωσε πως η Heartland, έτσι όπως την είχε συλλάβει, είχε κατακερματιστεί με την απόσυρση από τη σκηνή της Ρωσίας, τη σμίκρυνση της Γερμανίας, τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας, το σχηματισμό της Πολωνίας και των άλλων κρατών της κέντρο-ανατολικής Ευρώπης. Θεώρησε δε πως αυτό θα μπορούσε να είναι θετικό για την Ευρωπαϊκή σταθερότητα. Η ευρωπαϊκή ισορροπία και η Βρετανική ασφάλεια, μπορούσαν να διασφαλιστούν μέσω ενός συνεχούς χωρισμού μεταξύ της Γερμανίας και της Ρωσίας. Αυτό πραγματοποιήθηκε με τη σύσταση της «Petite Entente»³⁵⁹, μία δέσμη κρατών από τη Βαλτική έως τη Μαύρη θάλασσα, που ήταν υπό την προστασία των δυτικών δυνάμεων εναντίον των Γερμανικών και Ρωσικών απειλών³⁶⁰.

Η θεωρία του Mackinder έχει καταδείξει αξιοσημείωτη εξηγητική ικανότητα, μολονότι η Σιβηρία παραμένει μέχρι σήμερα υποβαθμισμένη. Έτσι εξηγεί, τόσο τη «Ρωσοφοβία» που επέδειξε η Γερμανία κατά τον 19^ο αιώνα, όσο και τις δύο Γερμανικές εισβολές προς ανατολάς τον 20^ο αιώνα. Εντούτοις η θεωρία του πάσχει, τόσο στο ότι η Βρετανία συμμάχησε με τη Ρωσία κατά του Ναπολέοντα, του Κάιζερ και του Χίτλερ, όσο και στο ότι ο Βρετανός αναλυτής υποτίμησε τον ρόλο των Η.Π.Α. Έτσι το 1943 αναθεώρησε τις απόψεις του, ισχυριζόμενος ότι εκτός από τον παραδοσιακό πόλο ισχύος της Καρδιάς, τον οποίο πλέον ταύτιζε με το σύνολο της επικράτειας της ΕΣΣΔ, υπάρχει το Ατλαντικό Βάθρο Ισχύος το οποίο εξισορροπεί την Καρδιά και αποτελείται από τις Η.Π.Α – Καναδά, τη Βρετανία και τη Γαλλία. Ο Mackinder ωστόσο εξακολουθούσε να πιστεύει σε μια εκ νέου προσπάθεια της Γερμανίας να κατακτήσει την Καρδιά, προτείνοντας μια μεταπολεμική συμμαχία του Ατλαντικού Βάθρου Ισχύος με τη Σοβιετική Ένωση³⁶¹.

---

³⁵⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Little_Entente

³⁶⁰ Pasquale di Nuzzo, Γεωπολιτική της Ευρασίας: θεωρία MacKinder και ο ανταγωνισμός ΗΠΑ-Ρωσίας, (25/4/2018) <https://cognoscoteam.gr> (Πρόσβαση 30/10/2018)

³⁶¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ.206.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΠΟ ΤΟΝ Α΄ ΠΠ ΣΤΟΝ NICHOLAS SPYSCMAN

6.1. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΛΙΓΟ ΠΡΙΝ ΤΟΝ Α΄ ΠΠ

Μεταξύ των επιστημόνων οι οποίοι συνέβαλαν κατά την περίοδο που προηγήθηκε του Α΄ ΠΠ, στην πρόοδο της πολιτικής, μπορεί να καταταγεί ο George Jellinek (1851 – 1911)³⁶², ο οποίος παρόλο που θεώρησε την πολιτική σαν υποδεέστερο πρακτικό κλάδο της επιστήμης, δέκρινε ωστόσο μια ιδιαίτερη «κοινωνική θεωρία του κράτους», της οποίας η απήχηση υπήρξε σημαντική χωρίς να αποτελέσει φραγμό κατά της μονομερούς θεωρίας του κράτους. Ο Leon Duguit (1859–1928)³⁶³, που θεωρείται από πολλούς ως ο σπουδαιότερος δημοσιολόγος της Γαλλίας των νεωτέρων χρόνων, επηρεάσθηκε από την γενικότερη μεταστροφή των πνευμάτων κατά της τυπολατρίας και υπέρ του επιστημολογικού ρεαλισμού που χαρακτηρίζει το τέλος του 19^{ου} αιώνα, υποστηρίζοντας ότι το κράτος οφείλει να υποταχθεί στο δίκαιο, δηλαδή να γίνει πραγματικό και όχι πλασματικό «Κράτος Δικαίου»³⁶⁴.

Η θεωρία του Duguit μολονότι αναγνωρίζει την αυτοτέλεια του φαινομένου της εξουσίας, δεν το ανάγει σε κριτήριο για την κατανόηση και την ερμηνεία των πολιτικών θεσμών, των νομικών κανόνων ή της κοινωνικής ζωής γενικότερα. Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει ο Max Weber (1864 – 1920)³⁶⁵, από τον οποίο αντλεί μέχρι και σήμερα η πολιτική επιστήμη. Η σταδιοδρομία του Weber επρόκειτο να συνδυαστεί με μια από τις πιο καρποφόρες περιόδους της Γερμανικής επιστήμης αλλά, παράλληλα, και με περιόδους έντονης πολιτικής κρίσης. Και οι δύο προοπτικές εκφράζονται στο έργο του. Στη δεκαετία πριν τον Α΄ΠΠ θα εμπλακεί σε οξείες πολιτικές αντιπαραθέσεις όσον αφορά την πορεία του Γερμανικού κράτους³⁶⁶, περιγράφοντας το ρόλο της πολιτικής ηγεσίας ως επάγγελμα. Μολονότι δεν διέπλασε μια ολοκληρωμένη θεωρία πολιτικής επιστήμης

---

³⁶² https://en.wikipedia.org/wiki/Georg_Jellinek

³⁶³ https://en.wikipedia.org/wiki/Léon_Duguit

³⁶⁴ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α΄), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.157-158.

³⁶⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Max_Weber

³⁶⁶ Max Weber, Η Πολιτική ως Επάγγελμα (Μετάφραση: Μιχάλης Κυπραίος), Εκδόσεις: Παπαζήση (1987), σελ. 15.

προπαρασκεύασε το έδαφος στις νεότερες έρευνες της επιβολής και τις εξουσιάζεως³⁶⁷.

Την ίδια περίοδο σημαντικές υπήρξαν οι απόψεις του Vladimir Ilyich Ulyanov ή Lenin (1870 – 1924)³⁶⁸, ο οποίος επηρεάστηκε από τον Marx και τον Engels περνώντας από την επαναστατική δραστηριότητα στην καθαυτό επανάσταση³⁶⁹. Ο Marx περιέγραψε στη θεωρία του στην αντιπαράθεση των τάξεων μέσα στο κράτος, δεν ασχολήθηκε όμως με τις διεθνείς σχέσεις των κρατών, με το διεθνές σύστημα. Ο Lenin ήταν εκείνος που συμπλήρωσε το σκοτεινό σημείο της μαρξιστικής θεωρίας στο *Ιμπεριαλισμός στο Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού*, μεταφέροντας ουσιαστικά τον ανταγωνισμό σε διεθνές επίπεδο. Καταλήγοντας ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες διεθνών συστημάτων, το καπιταλιστικό όπου κυριαρχεί ο ανταγωνισμός και το σοσιαλιστικό όπου επικρατεί η συνεννόηση και η συνεργασία³⁷⁰.

6.2. ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΣ

6.2.1. Γενικά

Ο ολοκληρωτισμός ιστορικά προέρχεται από πολλές πηγές: τον εθνικισμό, το ρατσισμό, τον ιμπεριαλισμό, την αύξουσα αναποτελεσματικότητα των αφηρημένων εννοιών των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς και από πρακτικής άποψης από τις οικονομικές και πολιτικές συνέπειες του Α΄ ΠΠ³⁷¹. Ο όρος «totalitario stato» πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1923 στην Ιταλία. Λίγο αργότερα οι ναζί έκαναν λόγο για «totaler Staat». Με τον όρο εννοούσαν την ανάληψη από το κράτος κάθε είδους δραστηριότητας, κοινωνικής θρησκευτικής, πολιτισμικής, οικονομικής³⁷². Ως ολοκληρωτικό καθεστώς μπορούμε να ορίσουμε την

---

³⁶⁷ Γεώργιος Κ. Βλάχος, Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α΄), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977), σελ.169.

³⁶⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Lenin

³⁶⁹ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 289.

³⁷⁰ Στο ίδιο σελ 292.

³⁷¹ Στο ίδιο σελ.294.

³⁷² Παντελής Κυπριανός, Περί ολοκληρωτισμού άκρων και δημοκρατίας (13/11/2013), <http://archive.efsyn.gr/?p=148263> (πρόσβαση 30/10/2018)

ανελεύθερη πολιτειακή κατάσταση σε ένα κράτος. Το καθεστώς αυτό ελέγχει και κατευθύνει άμεσα ή έμμεσα τις κοινωνικές δραστηριότητες των ατόμων³⁷³.

Η επίσημη ιδεολογία είναι αρκετά ευρεία και αρκετά ασαφής, προκειμένου να εμπρικλείει όλους τους ζωτικούς τομείς της ανθρώπινης ύπαρξης. Συνεπάγεται την εμπλοκή της εξουσίας ακόμη και στην ιδιωτική ζωή, το μονοπώλιο της παιδείας και των μέσων επικοινωνίας, τη συγκεντρωτική διεύθυνση της οικονομίας και μια σχετική αντίληψη του δικαίου, καθώς ο κανόνας δικαίου σημάνει συμμόρφωση στην ιδεολογία. Το καθεστώς ασκεί μια τρομοκρατική αστυνόμευση. Δρα μέσα από ένα μαζικό κόμμα, οργανωμένο με ιεραρχικό τρόπο, ανώτερο της κυβέρνησης ή ενσωματωμένο σε αυτή³⁷⁴.

Η Hannah Arendt (1906 – 1975)³⁷⁵, στο πρωτοποριακό έργο της *Οι Απαρχές του Ολοκληρωτισμού*³⁷⁶, προσπαθώντας να συλλάβει την ιστορική ιδιομορφία των ολοκληρωτικών συστημάτων του Hitler και του Stalin οδηγείται σε μία κρίσιμη διάκριση μεταξύ των μονοκομματικών δικτατοριών και των ολοκληρωτισμών ως πολιτικών συστημάτων εξουσίας. Αυτό που χαρακτηρίζει και θέτει σε λειτουργία τόσο το ναζιστικό όσο και στο σταλινικό καθεστώς, σύμφωνα με την Arendt, είναι η «διαρκής επανάσταση», δηλαδή μία διαρκής αστάθεια, όπου κανείς δεν είναι ασφαλής, χωρίς να χρειάζεται να είναι πολιτικά αντιπολιτευόμενος ή να σκέφτεται διαφορετικά³⁷⁷. Οι αντίπαλοι του καθεστώτος διώκονται και ακόμη αν διαφύγουν τη δίωξη βιώνουν την καταστροφή των ηθικών αξιών, την ατιμωρησία των ενόχων, την απώλεια της αίσθησης της τάξης και της εμπιστοσύνης στο νόμο, ένα αίσθημα συλλογικής ανασφάλειας, εξάρτησης και ενοχής³⁷⁸.

---

³⁷³ <https://el.wikipedia.org/wiki/Ολοκληρωτισμός>

³⁷⁴ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ. 294-295.

³⁷⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Hannah_Arendt

³⁷⁶ Hannah Arendt, *Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού* (Μετάφραση: Βασίλης Τομανάς), Εκδόσεις: Νησίδες (2017)

³⁷⁷ Γιάννης Καρύτσας, Το ολοκληρωτικό σύστημα στη σκέψη της Χάνα Άρεντ (22/6/2015) . <https://autonomidrasi.com> (Πρόσβαση 30/10/2018)

³⁷⁸ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.295.

6.2.2. Σταλινισμός

Ο Σταλινισμός ως ιστορικός και πολιτικός όρος, αναφέρεται στο σύστημα διακυβέρνησης του Joseph Stalin (1878 – 1953)³⁷⁹ και δεν περιγράφει τα συνολικά πεπραγμένα του, αλλά τον τρόπο με τον οποίο άσκησε την εξουσία στα ζητήματα της δημοκρατίας και της ελευθερίας του λόγου. Με το πέρασμα του χρόνου έλαβε ευρύτερη πολιτική σημασία, αποδιδόμενος σε κάθε αυταρχική μέθοδο που καταλογίζεται σε κομμουνιστικές κυβερνήσεις ή κόμματα. Σε γενικές γραμμές, τόσο με την ιστορική όσο και με τη μεταφορική-πολιτική σημασία του, ο σταλινισμός παραπέμπει στην εγκαθίδρυση ενός λενινιστικού πολιτειακού και οικονομικού συστήματος, που εφαρμόζει επί μακρόν όλα ή κάποια από τα παρακάτω³⁸⁰:

- Ολοκληρωτικό καθεστώς, με τη διαμόρφωση ενός μικρού και κλειστού κέντρου λήψης αποφάσεων.
- Αδιάκοπη παρακολούθηση της καθημερινής ζωής των πολιτών από μυστικές υπηρεσίες, με στόχο την εύρεση των αντιφρονούντων.
- Πολιτική καταστολή στο ιδεολογικό πεδίο, με ποινικοποίηση απόψεων αντίθετων από αυτές των κυβερνώντων και εξόντωση (φυσική, πολιτική, επαγγελματική) των αντιπάλων ή απλών υπόπτων, για παρέκκλιση από τις αρχές του καθεστώτος.
- Έλλειψη διάκρισης της εκτελεστικής από τη δικαστική εξουσία, με κατασταλτικούς μηχανισμούς και έκτακτα δικαστήρια υπό τον άμεσο έλεγχο της κυβέρνησης.
- Συγκέντρωση των αντιφρονούντων σε στρατόπεδα εργασίας.
- Καλλιέργεια προσωπολατρίας προς τον ηγέτη, μέσω ενός εκτεταμένου προπαγανδιστικού μηχανισμού.

---

³⁷⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Stalin

³⁸⁰ <https://el.wikipedia.org/wiki/Σταλινισμός>

6.2.3. Ιταλικός Φασισμός

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η ενοποιημένη Ιταλία αποτελεί πια κράτος με την σύγχρονη έννοια του όρου, προσπαθώντας να ενταχθεί μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του διπολικού Ευρωπαϊκού ανταγωνισμού³⁸¹. Τελικά, η Ιταλική κυβέρνηση αποφάσισε να ταχθεί υπέρ των δυτικών συμμάχων, εξασφαλίζοντας ως υποσχόμενο αντάλλαγμα την Τεργέστη, την ευρύτερη περιοχή του Τρεντίνο και άλλες περιοχές στην Αδριατική, την Α. Αφρική και την Τουρκία (σύμφωνα με την Συνθήκη του Λονδίνου το 1915). Η ακραία επαναστατική αριστερά υποστήριξε δυναμικά την συμμετοχή στον πόλεμο, δημιουργώντας μια λίσκα, αποτελούμενη από ηγέτες συνδικαλιστών και άλλων τοπικών παραγόντων, μεσοαστούς κι εθνικιστές αγρότες. Η πλειοψηφία των σοσιαλιστών δεν έβλεπε θετικά μια εμπλοκή της χώρας στον πόλεμο, ωστόσο οι διάφορες ταξικές εξεγέρσεις δεν ήταν αποτελεσματικές ως προς την μεγάλη κοινωνική επανάσταση, επειδή αδυνατούσαν να εξασφαλίσουν την καθολική συμμετοχή των κοινωνικών στρωμάτων.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η Ιταλία εμπλέκεται με πάθος στον πόλεμο, με καταστροφικά οικονομικά αποτελέσματα και μεγάλος φόρος αίματος στα πεδία των μαχών. Ωστόσο αν και η χώρα του Μουσολίνι συντέλεσε στην νίκη του δυτικού συνασπισμού, η θέση της μετά την λήξη του πολέμου υπήρξε δυσμενέστερη. Το εθνικό χρέος αυξήθηκε κατά 500% και ο πληθωρισμός ξεπέρασε το 300%, ενώ οι απώλειες συνεχώς διογκώνονταν εξαιτίας της αποτυχίας των Ιταλικών επιθέσεων. Αυτή η *vittoria mutilata* (κολοβή νίκη), σε συνδυασμό με την απογοήτευση που επέφερε στις λαϊκές μάζες η ανεργία και η πολιτική αστάθεια, οδήγησε στην απαξίωση του εκλογικού και πολιτικού συστήματος της χώρας, που πλέον θεωρούνταν περισσότερο από ποτέ ξεπερασμένα.

Μέσα σε αυτό το έκρυθμο κλίμα μια ομάδα εθνικιστών σοσιαλιστών με βασικότερο ηγέτη τον Benito Mussolini(1883-1945)³⁸², ιδρύουν το 1919 στο Μιλάνο το κίνημα των *Fasci Italiani di Combattimento* (Λίσκα των Ιταλών

---

³⁸¹ Από την μια οι κεντρικές δυνάμεις της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας, κι από την άλλη ο άξονας μεταξύ των δυτικών δυνάμεων και της Ρωσίας (Entente).

³⁸² https://en.wikipedia.org/wiki/Benito_Mussolini

Βετεράνων). Βασικές τους επιδιώξεις είναι η ανακήρυξη της Δημοκρατίας, το καθολικό εκλογικό δικαίωμα, η κατάργηση των τίτλων ευγενείας, της γραφειοκρατίας, της Γερουσίας και της υποχρεωτικής θητείας. Επιθυμούν τον γενικό αφοπλισμό και την απαγόρευση της πολεμικής παραγωγής για όλα τα κράτη, την ελευθερία γνώμης, της θρησκευτικής συνείδησης και ιδεών.

Το 1922 ο «Duce» καταλαμβάνει την εξουσία, το φασιστικό κόμμα είναι το μοναδικό κόμμα και ο Mussolini συγκεντρώνει στο πρόσωπο του την προεδρία του κόμματος καθώς και τα υψηλότερα κρατικά αξιώματα. Το κόμμα στηρίζονταν σε μαζικές οργανώσεις και θεαματικές εκδηλώσεις. Στον τομέα της οικονομίας ο φασισμός χαρακτηρίζεται από παράλογες αντιλήψεις, ιδιαίτερα από την εμμονή του στην αυτάρκεια. Ο κρατικός συνεταιρισμός αντικαθιστά το καπιταλιστικό και σοσιαλιστικό σύστημα παραγωγής. Οι φασίστες θεωρούν ότι ο πληθυσμός της γης αυξάνεται πολύ πιο γρήγορα από τις πηγές της γης, άρα ο πόλεμος είναι η μόνη λύση για την ανεπάρκεια που θα προκύψει³⁸³.

Εμπνεόμενοι από το «ρωμαϊκό μεγαλείο», οι φασίστες ετοιμάζονται για πόλεμο, ο οποίος γίνεται τιμή και αξία καθώς ο θάνατος στο πεδίο της μάχης αποτελεί το επιστέγασμα της συνεισφοράς. Το 1936 η Ιταλία κατακτά την Αιθιοπία και δημιουργεί με την Γερμανία τον Άξονα Ρώμης –Βερολίνου. Το 1939 κατακτά την Αλβανία και το 1940 εμπλέκεται στον Β΄ ΠΠ, εμπλοκή που θα αποβεί μοιραία για τον φασισμό. Μετά την είσοδο των συμμαχικών στρατευμάτων στην Ιταλία το 1943, ο Mussolini κατέφυγε στο βόρειο τμήμα της χώρας, όπου με τη βοήθεια της ναζιστικής Γερμανίας ίδρυσε την επονομαζόμενη «Ιταλική Κοινωνική Δημοκρατία» ή «Δημοκρατία του Σαλό». Το καθεστώς του κατέρρευσε οριστικά το 1945 και ο ίδιος εκτελέστηκε τον Απρίλιο του ίδιου έτους από Ιταλούς παρτιζάνους³⁸⁴.

6.2.4. Ναζισμός

Ο ναζισμός έχει συγγενείς με το φασισμό ρίζες. Στηρίζεται και αυτός στη διαστρέβλωση των θεωριών του Malthus και του Darwin, περί έλλειψης των πόρων της γης και επικράτησης του ισχυρότερου, αντίστοιχα, κάτι που τον οδηγεί

---

³⁸³ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.297-.298.

³⁸⁴ https://el.wikipedia.org/wiki/Μπενίτο_Μουσολίνι

στη διακήρυξη του αναπόφευκτου χαρακτήρα του πολέμου³⁸⁵. Δεν αποτελεί πολιτική θεωρία αλλά ιδεολογία του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος (NSDAP), το οποίο επέβαλε δικτατορικό καθεστώς στη Γερμανία από το 1933 μέχρι το 1945. Αναπτύχθηκε, ως ιδιαίτερη και ορμητική μορφή φασισμού, υπό την επίδραση του παγγερμανισμού, του νεοσυντηρητισμού και διάφορων φοβιών και προκαταλήψεων, εκμεταλλευόμενος τις συνθήκες κρίσης της δεκαετίας του 1920 στη Γερμανία³⁸⁶.

Ένας από τους κύριους σκοπούς του ναζισμού, ήταν η αντικατάσταση του δημοκρατικού συστήματος από ολοκληρωτικό καθεστώς το οποίο θα βασιζόταν, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, στην αρχή της «κοινότητας» με την έννοια της εθνικής και βιολογικής ενότητας με επικεφαλής τον αρχηγό (Fuhrer) ³⁸⁷. Η κοινότητα αυτή θα κινητοποιούνταν σύσσωμη στην πολεμική προσπάθεια για δημιουργία ζωτικού χώρου και επικράτηση της ανώτερης φυλής απέναντι στις υπόλοιπες, παραμερίζοντας επιμέρους οικονομικά συμφέροντα και την πάλη των τάξεων. Ο ναζισμός προωθούσε και σοσιαλιστικές ιδέες οι οποίες έρχονταν σε αντίθεση με το καπιταλιστικό σύστημα, όπως δημόσιο έλεγχο των μέσων παραγωγής, καταπολέμηση της τοκογλυφίας, μοίρασμα των κερδών των μεγάλων επιχειρήσεων, δημοτικοποίηση των εμπορικών καταστημάτων και υπενοικίασή τους σε μικρούς επιχειρηματίες.

Ο Adolf Hitler (1939-1945)³⁸⁸ το 1921 γίνεται πρόεδρος του NSDAP και δημιουργεί μια μόνιμη αναταραχή στην Γερμανία, εκμεταλλευόμενος το πλήγμα που έχει δεχθεί από τον πόλεμο και το γεγονός ότι βρίσκεται σε σοβαρή οικονομική κρίση. Αποτέλεσμα αυτών των αναταραχών και της διεξαγωγής επανειλημμένων εκλογών ήταν η ανάδειξη του ναζιστικού κόμματος σε πρώτο κόμμα της Γερμανίας. Το 1933 γίνεται καγκελάριος και προοδευτικά απαλλάσσεται από τα άλλα πολιτικά κόμματα και τους διαφωνούντες στο εσωτερικό του δικού του κόμματος. Το 1938 συγκεντρώνει στο πρόσωπο του τις αρμοδιότητες του

---

³⁸⁵ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.299.

³⁸⁶ <https://el.wikipedia.org/wiki/Ναζισμός>

³⁸⁷ Ρίτσαρντ Έβανς, Μια κλασική αφήγηση για τους μηχανισμούς της φασιστικής εξουσίας (13/11/2014), <http://fractalart.gr/richard-evans/> (Πρόσβαση 31/10/2018)

³⁸⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Adolf_Hitler

αρχηγού του κράτους(Fuhrer) , του καγκελαρίου και του ανώτατου στρατιωτικού αρχηγού. Η πολιτική του Hitler στο εσωτερικό χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή της ιδεολογίας του κόμματος με χρήση τρομοκρατικών μέσων, από μια τυραννία που αγγίζει όλους τους τομείς της ζωής , με οργανώσεις των μαζών, ειδικά για τους νέους, μεγάλες θεαματικές εκδηλώσεις και δημιουργία στρατοπέδων συγκέντρωσης για τους διαφωνούντος³⁸⁹.

Η εξωτερική πολιτική, εκτός από την κατάργηση των προβλέψεων της συνθήκης των Βερσαλλιών και της συγκέντρωσης των Γερμανών σε ένα Ράιχ, αποσκοπεί στην ανάκτηση του διεκδικούμενου «ζωτικού χώρου», το οποίο αναπόφευκτα οδηγούσε σε εξάπλωση στον ζωτικό χώρο των άλλων. Μετά από αρκετές επιτυχίες και υποχωρήσεις ξεκινά το Σεπτέμβριο του 1939 ο Β΄ ΠΠ με την εισβολή στην Πολωνία που θα διαρκέσει μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1945, οπότε και θα λήξει με την ήττα όχι μόνο της Γερμανίας αλλά και του εθνικοσοσιαλισμού.

6.3. ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ

Ο πολιτικός ρεαλισμός (Political Realism) είναι η σχολή σκέψης που εξηγεί τις διεθνείς σχέσεις με την άσκηση της ισχύος μεταξύ αλλήλων των κρατών που ορισμένες φορές καλείται *realpolitik*, ή απλώς *power politics*. Η ρεαλιστική θεωρία έχει τις ρίζες της στον Θουκυδίδη με το έργο του για τον «Πελοποννησιακό Πόλεμο που εστιάζει στη σχετική ισχύ μεταξύ πόλεων κρατών στην αρχαία Ελλάδα. Καινοτομία στη ρεαλιστική θεωρία συναντάμε μετά τον Β΄ΠΠ, όταν ο Hans Morgenthau (1904 – 1980)³⁹⁰ διατύπωσε την θέση ότι οι διεθνείς σχέσεις διέπονται από αντικειμενικούς, παγκόσμιους νόμους, που βασίζονται στο εθνικό συμφέρον και που προσδιορίζονται σε σχέση με την εθνική ισχύ (απαλλαγμένοι από τα ψυχολογικά κίνητρα των υπευθύνων για λήψη αποφάσεων)³⁹¹.

---

³⁸⁹ Ηλίας Κουσκουβέλης, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997), σελ.301-302.

³⁹⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Morgenthau

³⁹¹ Μαριλέννα Χραλαμπίδη , Ρεαλισμός και επίπεδα ανάλυσης (28/9/2015), <https://powerpolitics.eu> (Πρόσβαση 31/10/2018)

Ο Morgenthau περιγράφει της έξι αρχές οι οποίες θεμελιώνουν τον πολιτικό ρεαλισμό³⁹² :

- Η Διεθνής πολιτική όπως και η κοινωνία διέπεται από αντικειμενικούς κανόνες που έχουν τις ρίζες τους στην ανθρώπινη φύση.
- Η ισχύς καθορίζει το συμφέρον (ή και αντίστροφα), τοποθετώντας την πολιτική ως μια αυτόνομη σφαίρα πέρα από άλλες (οικονομία, εμπόριο κτλ) οι οποίοι λειτουργούν ουσιαστικά για λογαριασμό της.
- Το συμφέρον και η ισχύς είναι σταθερή σχέση. Το περιεχόμενο του συμφέροντος ποικίλει ή μεταβάλλεται. Έτσι η ισχύς στην εξέλιξη του χώρου και του χρόνου μπορεί να μεταβάλλεται.
- Οι πολιτικές αρχές που διέπουν τον κόσμο μπορούν να εφαρμόζονται στην πολιτική, αλλά στο μέτρο που οι δεδομένες συνθήκες το επιτρέπουν.
- Ο πολιτικός ρεαλισμός αρνείται να ταυτίσει τις ηθικές επιδιώξεις ενός κράτους με τους ηθικούς νόμους που διέπουν την οικουμένη, αναζητώντας την αντικειμενικότητα των νόμων.
- Η πολιτική είναι χώρος αυτόνομος, που επηρεάζει τα άλλα και δεν είναι αυτός που επηρεάζεται. Η διαφορά μεταξύ πολιτικού ρεαλισμού και άλλων σχολών είναι πραγματική, βαθιά και υπαρκτή.

Οι απόψεις αυτές του Morgenthau θα επηρεάσουν κατά πολύ την πολιτική σκέψη και ο πολιτικός ρεαλισμός αναμφίβολα θα αποτελέσει την κυρίαρχη προσέγγιση στη μελέτη των διεθνών σχέσεων, αφού απαντά στα βασικά ερωτήματα των διεθνών σχέσεων που αφορούν την δομή του διεθνούς συστήματος, τα κύρια αίτια της στρατηγικής συμπεριφοράς των κρατών, την επιβίωση των κρατών στο εξαιρετικά ανταγωνιστικό περιβάλλον και κάτω από ποιες συνθήκες μπορεί να ανατηχθεί συνεργασία και να κυριαρχήσει η ειρήνη στις σχέσεις³⁹³. Ο Kenneth N. Waltz (1924 – 2013)³⁹⁴ είναι ο ποιο σύγχρονος

---

³⁹² Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, (New York: Alfred A. Knopf, 1978, σελ. 4-15

³⁹³ Kenneth N. Waltz, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής* (Μετάφραση : Κωνσταντίνος Κολιόπουλος), Εκδόσεις: Ποιότητα (2011), σελ.9.

³⁹⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Kenneth_Waltz

πολιτικός ρεαλιστής και το έργο του αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων από τον Β΄ ΠΠ και μετά.

6.4. Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΑΠΟ ΤΟΝ Α΄ ΕΩΣ ΤΟΝ Β΄ ΠΠ

6.4.1. Το Δόγμα της Επίθεσης

Με την έκρηξη του πολέμου στην Ευρώπη, τον Αύγουστο του 1914 οι κυριότερες εμπόλεμες χώρες πέρασαν μονομιάς στην επίθεση³⁹⁵. Επηρεασμένοι από την άποψη ότι για την επίτευξη του σκοπού του πολέμου ήταν απαραίτητη η καταστροφή των αντίπαλων δυνάμεων με αποφασιστική επιθετική μάχη και κατάληψη του συνόλου ή τουλάχιστον των ζωτικών σημείων του εδάφους του αντιπάλου ακόμα και της ίδιας της πρωτεύουσας, ώστε να συντριβεί η θέληση για αντίσταση και να αποτραπεί η ανασύνταξη του³⁹⁶. Από τις πρώτες ημέρες του πολέμου οι επαγγελματίες στρατιωτικοί προσπάθησαν να προσαρμοστούν στις νέες πραγματικότητες του πεδίου της μάχης, που υπαγορεύονταν κυρίως από την θανατηφόρα δύναμη των νέων όπλων. Χρειάστηκε ωστόσο τραγικά πολύς χρόνος για να λύσουν τα τακτικά προβλήματα με τα οποία είχαν βρεθεί αντιμέτωποι. Ώσπου να το καταφέρουν οι αντίρροπες τάσεις αμυντικής και επιθετικής ισχύος ακρωτηριάσαν τη στρατηγική σε βαθμό που σπανίως απαντά στην ιστορία του πολέμου³⁹⁷.

Οι στρατιωτικοί ηγέτες που σχεδίασαν και οι πολιτικοί ηγέτες που ενέκριναν αυτές τις επιχειρήσεις, φαίνονται εκ των υστέρων σκληροί και αναίσθητοι, δεν αγνοούσαν τις πιθανές συνέπειες που θα μπορούσαν να έχουν οι επιθέσεις, ούτε ήταν απληροφόρητοι για τις αμυντικές δυνατότητες των νέων όπλων. Κανείς όμως δεν πίστευε ότι θα μπορούσαν να κερδίσουν τον πόλεμο χωρίς βαριές απώλειες³⁹⁸. Οι μεγάλες απώλειες που οφείλονταν όχι στο λανθασμένο δόγμα, αλλά στην αναποτελεσματικότητα, στην απειρία και στα

---

³⁹⁵ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.603.

³⁹⁶ Luis Bertel, Από τον Κλαουζεβιτς μέχρι του ψυχρού πολέμου, Εκδόσεις : Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962),σελ.36.

³⁹⁷ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.621.

³⁹⁸ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.602.

δυσεπίλυτα οργανωτικά προβλήματα του συνδυασμού πυρός και κίνησης στην απαιτούμενη κλίμακα, οδήγησαν στο να αλλάξει ο αντικειμενικός σκοπός της επίθεσης, που δεν ήταν ποια η κατάληψη εδάφους αλλά ο εξαναγκασμός του αντιπάλου να εμπλακεί σε μάχες και να εξαντλήσει τα στρατεύματά του. Με λίγα λόγια το τακτικό αδιέξοδο αξιοποιήθηκε για να εξυπηρετήσει μια στρατηγική φθοράς, όπου δοκιμάστηκε το ηθικό και το ανθρώπινο δυναμικό, όχι μόνο των στρατών αλλά ολόκληρων του εθνών³⁹⁹.

6.4.2. Γερμανική Στρατηγική και Ολοκληρωτικός Πόλεμος

Η υποχώρηση πίσω από την Μάρνη το 1914 ενταφίασε κάθε ελπίδα για γρήγορο τέλος ενός πολέμου ο οποίος είχε κηρυχθεί με τόση αυτοπεποίθηση. Αποκάλυψε σοβαρά κενά στη στρατηγική σκέψη των προηγούμενων ετών και το χειρότερο ήταν πως δημιούργησε πολλές αμφιβολίες, ως προς τις αρχές του πολέμου τις οποίες είχαν διδαχτεί οι διαδοχικές γενιές των Γερμανών αξιωματικών από το 19^ο αιώνα και μετά που είχε αναπτυχθεί ένα ορισμένο σύστημα εκπαίδευσης⁴⁰⁰. Μεταξύ του 1915 και του 1945 η Γερμανία γνώρισε το θάνατο ενός υβριδικής μορφής αυταρχικού καθεστώτος, μια επανάσταση και μια αντεπανάσταση, μεταξύ του 1917 και του 1923, την πρόσκαιρη σταθεροποίηση μιας πλουραλιστικής δημοκρατικής τάξης, την κατάρρευση της εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης, την εμφάνιση και τη σταθεροποίηση ενός επιθετικού εθνικοσοσιαλιστικού κράτους και την πτώση του μετά από έξι χρόνια πολέμου⁴⁰¹. Όλα αυτά τα προβλήματα, ήταν λογικό να προκαλέσουν την ανάπτυξη μιας στρατηγικής, προκειμένου να επιλυθούν υπό την μαζική πίεση για αυτονομία και ευημερία του έθνους.

Τεράστια θεωρείται η συμβολή του Erich Friedrich Wilhelm Ludendorff (1865 -1937)⁴⁰² στην διαμόρφωση της στρατηγικής σκέψης, ο οποίος ουσιαστικά υπήρξε ένας στρατηγός που έχασε ένα πόλεμο⁴⁰³. Θεωρείται πατέρας της ιδέας

---

³⁹⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ. 620.

⁴⁰⁰ Στο ίδιο σελ. 624.

⁴⁰¹ Στο ίδιο σελ 625-626.

⁴⁰² https://en.wikipedia.org/wiki/Erich_Ludendorff

⁴⁰³ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.395

του «ολοκληρωτικού πολέμου», που απαιτεί την πλήρη κινητοποίηση όλων των ανθρώπινων και υλικών πόρων ενός έθνους για τον πόλεμο. Ο Ludendorff απαρνείται τον Clausewitz και υποστηρίζει την απόλυτη εξουσία του στρατιωτικού ηγέτη σε όλα τα πολιτικά ζητήματα. Στην ουσία προτείνει ναί τεχνική δικτατορία για σκοπούς διεύθυνσεως μαζικού πολέμου, που ο Hitler ασπάστηκε εκμεταλλευόμενος τις τάσεις και την αναστάτωση της Γερμανικής κοινωνίας⁴⁰⁴.

Το 1941 η γερμανική στρατηγική, η οποία είχε αποδειχθεί τόσο επιτυχής τα προηγούμενα χρόνια, κατέρρευσε. Την θέση της πήραν δύο νέες τάσεις. Η μια αφορούσε επιχειρήσεις φθοράς και αντεπιθέσεις, με σκοπό να προκληθεί διαίρεση των συμμάχων⁴⁰⁵ και η άλλη αφορούσε την κλιμάκωση των επιχειρήσεων ενάντια σε όσους εθνικοσοσιαλιστές ηγέτες θεωρούνταν οι χειρότεροι εχθροί. Η Γερμανία προσπάθησε έτσι να ξεφύγει από τους περιορισμούς της Κεντρικής Ευρώπης, αφού ο Hitler θεωρούσε ότι ο πυρήνας της ήταν υπερβολικά τρωτός να αντέξει μια παγκόσμια σύρραξη. Η στρατηγική αυτή παρότι σημείωσε αξιοθαύμαστες επιτυχίες επί τρία χρόνια, τελικά απέτυχε εξαιτίας της επέκτασης του θεάτρου του πολέμου που υπερέβαινε τις Γερμανικές ικανότητες⁴⁰⁶.

6.4.4. Περιορισμένη Επίθεση και Ευκίνητη Άμυνα

Με την λήξη του Α΄ ΠΠ η Γαλλία βρέθηκε μεταξύ των νικητών, αλλά στην πραγματικότητα δεν είχε κερδίσει παρά την επιβίωση της⁴⁰⁷. Φυσικό ήταν μετά τον πόλεμο, η πολιτική και τα δόγματα για την ασφάλεια της να μετατραπούν σε αμυντικά. Αντίθετα η Βρετανία στη δεκαετία του 1920, δεν έβλεπε να υπάρχει κάποιος πιθανός εχθρός στο προσεχές μέλλον και τα ενδεχόμενα σχέδια εναντίον της Γαλλίας, της Σοβιετικής Ένωσης και των Η.Π.Α ήταν κάπως μη ρεαλιστικά. Λόγω της έντονης οικονομικής πίεσης και την απογοήτευσης της κοινωνίας, η Βρετανία μείωσε την δύναμη του στρατού και μετέτρεψε τις περισσότερες βιομηχανίες παραγωγής όπλων σε μη στρατιωτικές ή τις έκλεισε. Με δεδομένους

---

⁴⁰⁴ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίτλερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ 397.

⁴⁰⁵ Τα γεγονότα στην Βόρεια Αφρική, οι μεγάλες αρματομαχίες στην Ανατολή και η μάχη των Αρδεννών είναι τέτοιες επιχειρήσεις.

⁴⁰⁶ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.684-685.

⁴⁰⁷ Στο ίδιο σελ. 705

αυτούς τους περιορισμούς είναι ίσως εκπληκτικό, ότι η Βρετανία στη δεκαετία του 1920 παρουσίασε μερικούς εξαιρετους στρατιωτικούς μελετητές⁴⁰⁸.

Ο John Frederick Charles Fuller (1878 – 1966)⁴⁰⁹ είναι ίσως ο μεγαλύτερος στρατηγικός αναλυτής του 20^{ου} αιώνα, υπήρξε αξιωματικός του Βρετανικού στρατού φθάνοντας μέχρι το βαθμό του υποστρατήγου. Ο Fuller συνδέθηκε στενά με τα άρματα μάχης κατά την διάρκεια του Α΄ ΠΠ και η φανατική του υποστήριξη για το νέο όπλο τον έφερε σε σύγκρουση με τους συντηρητικούς κύκλους του Βρετανικού στρατού και τελικά τον οδήγησε σε παραίτηση το 1933. Θεωρείται ο πατέρας του «κεραυνοβόλου πολέμου» (Blitzkrieg), ο οποίος αποσκοπεί σε πλήγμα των αρχηγείων του αντιπάλου και έναρξη της επίθεσης όταν αυτά είχαν παραλύσει. Αργότερα διεύρυνε το πεδίο του πολέμου, εισάγοντας την έννοια του «πολέμου ελιγμού», που αποσκοπεί σε πλήγματα εναντίον της εχθρικής διοίκησης και τις πηγές ισχύος της. Επιπλέον εισάγει τις έννοιες του κυριάρχου όπλου (dominant weapon) και του σταθερού τακτικού παράγοντα (constant tactical factor). Το κυρίαρχο όπλο είναι αυτό που πρώτο αναλαμβάνει δράση και όλα τα άλλα μπαίνουν στην μάχη υπό την προστασία του. Ενώ σύμφωνα με τον σταθερό τακτικό παράγοντα κάθε βελτίωση σε ένα όπλο ανταπαντάτε από μια αντι-βελτίωση. Τέλος επεξεργαζόμενος τις αρχές του πολέμου, καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι αυτές αποτελούν σημεία αναφοράς και κατευθυντήριες οδηγίες και μπορούν να εφαρμοστούν τόσο στη στρατηγική (σχεδιασμός επιχειρήσεων) όσο και στην τακτική (εκτέλεση επιχειρήσεων)⁴¹⁰.

Ο Liddell Hart (1895 – 1970)⁴¹¹ ήταν και αυτός αξιωματικός του Βρετανικού στρατού και αποστρατεύτηκε λόγω τραυματισμού με τον βαθμό του λοχαγού. Το κυριότερο του έργο είναι το *Στρατηγική της έμμεσης προσεγγίσεως*⁴¹². Ο Hart δεν εγκατέλειψε τις θεωρίες του Fuller⁴¹³ για τον κεραυνοβόλο πόλεμο αλλά εισάγαγε

---

⁴⁰⁸ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.706-705.

⁴⁰⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/J._F._C._Fuller

⁴¹⁰ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .211-218.

⁴¹¹ https://en.wikipedia.org/wiki/B._H._Liddell_Hart

⁴¹² Liddell Hart, Στρατηγική της έμμεσης προσεγγίσεως (Μετάφραση : Κωνσταντίνος Γεωργαντάς), Εκδόσεις: Βάνιας (1995)

⁴¹³ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.488.

αυτή του «επεκτεινόμενου χείμαρρου» (expanding torrent), που αποσκοπούσε όχι σε μετωπική επίθεση αλλά σε παράκαμψη των εχθρικών θέσεων, υιοθετώντας έτσι την έμμεση προσέγγιση και την αποφυγή της κατατριβής των φίλιων δυνάμεων⁴¹⁴. Ο Hart ήταν ο κατ' εξοχήν θιασώτης αυτού που έμελε να γίνει γνωστό ως η πολιτική της «περιορισμένης ευθύνης», στην δέσμευση όσο το δυνατόν λιγότερων δυνάμεων ή και καθόλου στην ιδανικότερη περίπτωση, σε μια Ευρωπαϊκή συμμαχία, εκφράζοντας τους φόβους μιας μεγάλης μερίδας του κοινού όλων των τάξεων και όλων των ειδών⁴¹⁵.

Ο πλησιέστερος εκπρόσωπος αυτών των απόψεων στη Γαλλία κατά την δεκαετία του 1930 ήταν ο Charles de Gaulle(1890-1970)⁴¹⁶. Η εκστρατεία του όμως για ένα αυτόνομο, επαγγελματικά επανδρωμένο, μηχανοκίνητο σώμα στρατού ήταν πολιτικά αμφισβητούμενη. Το παράδοξο με την επέμβαση του de Gaulle είναι πως προκάλεσε το εντελώς αντίθετο αποτέλεσμα από το ζητούμενο, ενεργοποιώντας στα κρίσιμα χρόνια 1935-1937 πολιτικές και δογματικές αναστολές ως προς την ανάπτυξη της κινητικότητας, εμπόδισε τον εφοδιασμό του στρατού με καινούριο εξοπλισμό και περιόρισε την στρατηγική σκέψη σε παθητικό αμυντικό προσανατολισμό⁴¹⁷.

Τα σχέδια των παραπάνω για κεραυνοβόλο πόλεμο απορρίφθηκαν από τις χώρες τους, αλλά υιοθετήθηκαν πρόθυμα από την Γερμανία, επιβεβαιώνοντας την αντίληψη του Clausewitz σύμφωνα με την οποία οι πολιτικές στάσεις, προτεραιότητες και περιορισμοί ασκούν κυριαρχική επιρροή στην ανάπτυξη των ενόπλων δυνάμεων και των στρατηγικών δογμάτων⁴¹⁸. Είναι προφανές ότι το δόγμα άμυνας των δύο μεγάλων δημοκρατιών της Ευρώπης δεν ήταν έργο λίγων ανθρώπων, μικρόψυχων πολιτικών ή στενοκέφαλων εμπειρογνομόνων, αλλά το

---

⁴¹⁴ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .221-222.

⁴¹⁵ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.722.

⁴¹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_de_Gaulle

⁴¹⁷ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.723.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σελ.734.

αποτέλεσμα της τάσης που είχε λάβει η εθνική σκέψη προερχόμενη από τον ανώτερο πολιτισμό που αποστρέφονταν το ολοκαύτωμα του πολέμου⁴¹⁹.

6.4.5. Αεροπορική Στρατηγική

Ο νεωτεριστικός χαρακτήρας του αεροπορικού όπλου το κάνει να έχει ένθερμους οπαδούς, που ισχυρίζονται ότι η αεροπορική ισχύς μπορεί από μόνη της να κερδίσει έναν πόλεμο, αλλά και να αντιμετωπίζεται με προκατάληψη και να θεωρείται απλώς ως όπλο εγγύς αεροπορικής υποστήριξης και αναγνώρισης⁴²⁰. Η έλευση των επανδρωμένων αεροσκαφών είχε σαν αποτέλεσμα την επέκταση και στον ουρανό των παραδοσιακών μορφών πολέμου, πάνω από χερσαίους στρατούς και ναυτικό. Η αεροπορική δύναμη, αυτός ο γενικός όρος που υιοθετήθηκε ευρύτατα για να καταγράψει αυτό το φαινόμενο δεν έχει παρ' όλα αυτά μια σαφώς προσδιορισμένη ή αναμφισβήτητη θέση στη στρατιωτική ιστορία ή τη στρατηγική θεωρία. Δεν υφίσταται έλλειψη θεωρητικών. Όμως αυτοί ασκούν περιορισμένη μόνον επιρροή, σε ένα τομέα που τα επιτεύγματα της τεχνολογίας έχουν παίξει μεγαλύτερο ρόλο από τις ιδέες τους⁴²¹.

Η αεροπορική στρατηγική περιέχει την έννοια του κυριάρχου όπλου, του όπλου με το μεγαλύτερο βεληνεκές, το οποίο είναι το πρώτο που αναλαμβάνει δράση με αποτέλεσμα το τακτικό ή ακόμα και το επιχειρησιακό και το στρατηγικό δόγμα να συντίθεται γύρω από αυτό. Επιπλέον περιλαμβάνει την έννοια του *countervalue*, δηλαδή την δράση που στρέφεται εναντίον των αστικών κέντρων και την οικονομικής ζωής του αντιπάλου, σε αντίθεση με το *counterforce* που στρέφεται εναντίον των εχθρικών ενόπλων δυνάμεων. Τέλος η αεροπορική στρατηγική, είναι στρατηγική «πολέμου ελιγμού» όπου μας ενδιαφέρει η συστηματική αποδιάρθρωση του εχθρού, πλήττοντας κάποια καίρια αδυναμία του ή κάποιο νευραλγικό σημείο του⁴²².

---

⁴¹⁹ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις: Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.490-491.

⁴²⁰ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ .225.

⁴²¹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις:Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.735.

⁴²² Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις: Ποιότητα (2008), σελ .226.

Ο πόλεμος του 1914-1918 έφερε στο προσκήνιο τους δύο άνδρες, οι οποίοι παρέμειναν οι κυριότεροι πρωταγωνιστές υπέρ του δόγματος της υπεροχής του αεροσκάφους και των οποίων τα συγγράμματα έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην εξέλιξη από μια απλή πίστη στο αεροπορικό δόγμα⁴²³. Η πρώτη ολοκληρωμένη θεωρία περί αεροπορικής στρατηγικής προέρχεται από τον Ιταλό ταξίαρχο Giulio Douhet (1869 – 1930)⁴²⁴, η οποία επηρέασε επί δεκαετίες την εξέλιξη του αεροπορικού όπλου και αξίζει ιδιαίτερης προσοχής. Ο Douhet υπήρξε ο πατέρας του αεροπορικού ελέγχου, ισχυριζόμενος ότι η αεροπορία πρέπει να είναι ανεξάρτητη, αποτελούμενη κυρίως από βομβαρδιστικά, με αποστολή τον βομβαρδισμό των εχθρικών αστικών και βιομηχανικών κέντρων, με στόχο την καταρράκωση του ηθικού του εχθρικού πληθυσμού και τον εξαναγκασμό του εχθρού σε συνθηκολόγηση⁴²⁵.

Ο άλλος κλασσικός θεωρητικός της αεροπορικής ισχύος είναι ο Αμερικάνος ταξίαρχος William(Billy) Mitchell (1879 – 1936)⁴²⁶, ο οποίος υποστήριξε την δημιουργία ανεξάρτητης πολεμικής αεροπορίας στις Η.Π.Α, αποτελούμενη από «οτιδήποτε πετάει», η οποία θα αποκτά αεροπορικό έλεγχο μέσω αερομαχιών και μετά θα χρησιμοποιείται για επικράτηση στην ξηρά και την θάλασσα⁴²⁷. Η έννοια του αεροπορικού ελέγχου (ή αλλιώς αεροπορικής υπεροχής), είναι ίσως η σημαντικότερη έννοια της αεροπορικής στρατηγικής. Μια έννοια που κατανοήθηκε αρκετά νωρίς και χρησιμοποιήθηκε ευρέως κατά τον Β΄ ΠΠ, επηρεάζοντας τον σύγχρονο πόλεμο. Ωστόσο η χρήση της αεροπορικής ισχύος παραμένει κοντά στις απόψεις του Clausewitz για την καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων, αφού αυτές αποτελούν το κέντρο βάρους της εχθρικής πολεμικής προσπάθειας⁴²⁸.

---

⁴²³ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.624.

⁴²⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Giulio_Douhet

⁴²⁵ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .252

⁴²⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Billy_Mitchell

⁴²⁷ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .233.

⁴²⁸ Στο ίδιο σελ .237-240.

6.4.6. Σοβιετική Στρατηγική

Οι στενοί ορισμοί της στρατιωτικής στρατηγικής, οι οποίοι διαχωρίζουν τον πόλεμο από την ειρήνη και το στρατό από την κοινωνία ήταν κάτι ξένο για τους μπολσεβίκους. Ο Lenin και οι οπαδοί του είχαν εντυπωσιαστεί από την συστηματική ανάλυση του Clausewitz περί της μόνιμης αλληλεπίδρασης μεταξύ πολιτικής και πολέμου. Όταν τον Οκτώβριο του 1917, τα Σοβιέτ κατέλαβαν την εξουσία στη ρημαγμένη από τον πόλεμο Ρωσία, δεν υπάρχει αμφιβολία πως για αυτά ο πόλεμος, η επανάσταση, η πολιτική και η κοινωνία ήταν πράγματα αδιαχώριστα. Οι Σοβιετικοί ηγέτες έχοντας να αντιμετωπίσουν στην αρχή την Γερμανία και στη συνέχεια τον εμφύλιο πόλεμο, αγωνίστηκαν να προστατέψουν την σε εμβρυική ακόμα κατάσταση, σοσιαλιστική κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα έπρεπε να καθορίσουν ορθά τη σχέση των ενόπλων δυνάμεων με αυτή⁴²⁹.

Ο Lenin ήταν εκ πεποίθησως οπαδός της ρεαλιστικής πολιτικής και θεωρούσε πως η ειρήνη όπως και ο πόλεμος είναι όργανα της πολιτικής. Και την δεδομένη χρονική περίοδο η Ρωσία χρειαζόνταν ειρήνη για να στερεωθεί η επανάσταση⁴³⁰. Η περίοδος του εμφυλίου πολέμου υπήρξε μεγάλο σχολείο των στρατιωτικών υποθέσεων της Σοβιετικής Ένωσης, διότι από αυτή προήλθε ο Κόκκινος Στρατός, ο οποίος συγκροτήθηκε μεν εσπευσμένα αλλά υπήρξε ισχυρός πυρήνας για την μελλοντική στρατιωτική οργάνωση. Από τον εμφύλιο επίσης προήλθε μια ομάδα πολιτών μεταξύ των οποίων ήταν ο Leon Trotsky (1879 – 1940)⁴³¹, ο Mikhail Vasilyevich Frunze (1885 – 1925)⁴³², ο Stepan Prokopych Timoshenko (1878 – 1972)⁴³³, ο Kliment Yefremovich (1881-1969)⁴³⁴ και ο Joseph Stalin (1878 – 1953)⁴³⁵, που έπαιξαν μεγάλο ρόλο όχι μόνο στην

---

⁴²⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.736.

⁴³⁰ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.423.

⁴³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Leon_Trotsky

⁴³² https://en.wikipedia.org/wiki/Mikhail_Frunze

⁴³³ https://en.wikipedia.org/wiki/Stephen_Timoshenko

⁴³⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Kliment_Voroshilov

⁴³⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Stalin

οργάνωση του στρατού και την διεξαγωγή του πολέμου, αλλά και στον καθορισμό της στρατηγικής της Ρωσίας στην διεθνή πολιτική⁴³⁶.

Η Σοβιετική στρατηγική διαιρείται σε δύο μέρη, το πολιτικό – στρατιωτικό, το οποίο προσπαθεί να καθορίσει τους σκοπούς και το χαρακτήρα της στρατιωτικής ισχύος και το στρατιωτικό –τεχνικό που προσπαθεί να καθορίσει το πώς θα ενεργήσουν οι ένοπλες δυνάμεις κατά τον πόλεμο. Μέχρι το 1927, τους μπολσεβίκους τους απασχολούσε το πρώτο σκέλος, μόλις αυτό τακτοποιήθηκε έδωσαν μεγαλύτερη προσοχή στα στρατηγικά και επιχειρησιακά θέματα. Στα μετεμφυλιακά χρόνια αναπτύχθηκε ένα εκτεταμένο και από ορισμένες απόψεις μοναδικό Σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα. Τα μαθήματα του Εμφυλίου Πολέμου θεοποιήθηκαν ως προς την προετοιμασία ενός επιθετικού πολέμου ελιγμών. Τα αμυντικά μέτρα θεωρήθηκαν δευτερεύοντα, αλλά δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στις οχυρώσεις των μετόπισθεν, στις επικοινωνίες και στις μεταφορές. Το πιο σημαντικό όμως σχέδιο της σοβιετικής στρατιωτικής ηγεσίας, ήταν αυτό που προέβλεπε την προετοιμασία ολόκληρης της χώρας για πόλεμο⁴³⁷.

Κατά την δεκαετία του 1930, ο στρατός που ήταν επανδρωμένος με το βασικό δυναμικό, ήταν σε θέση πια να ενσωματώσει τις νέες τεχνολογίες και να υπερασπιστεί την χώρα από τις άλλες δυνάμεις και έτσι κατήργησε σταδιακά την πολιτοφυλακή. Το 1936 το 77% της δύναμης του Κόκκινου Στρατού αποτελούνταν από μόνιμα στελέχη. Ο Κόκκινος Στρατός ευθυγραμμίστηκε γρήγορα με τους άλλους Ευρωπαϊκούς στρατούς, έχοντας να αντιμετωπίσει κινδύνους τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, αφού ένας διμέτωπος πόλεμος φαίνονταν πολύ πιο πιθανός. Αιτία της ανησυχίας ήταν τα Ιαπωνικά σχέδια για τη Σιβηρία και η αμυντική αδυναμία της Σοβιετικής Άπω Ανατολής καθώς και οι τάσεις στην Ευρώπη μετά την άνοδο του Hitler στην εξουσία⁴³⁸.

Την ανοδική πορεία της στρατηγικής σκέψης ήρθαν να ανακόψουν οι εκκαθαρίσεις του Stalin το 1937, που είχε πιστέψει ότι αρκετοί από τους

---

⁴³⁶ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίτλερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.425.

⁴³⁷ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.783.

⁴³⁸ Στο ίδιο σελ.787-788.

αξιωματικούς ήταν φιλογερμανοί και πολιτικά αναξιόπιστοι⁴³⁹. Οι εκκαθαρίσεις αυτές υπήρξαν ένα από τα κρίσιμα λάθη που έκανε ο Stalin πριν την Γερμανική επίθεση. Παραμένοντας ο αδιαμφισβήτητος υπεύθυνος για την διεξαγωγή των στρατιωτικών προετοιμασιών, φοβούμενος μήπως προκαλέσει πόλεμο με την Γερμανία, απέτρεψε την προληπτική κινητοποίηση των ενόπλων δυνάμεων ακόμα και όταν υπήρχαν αναμφισβήτητες ενδείξεις για κινήσεις των Γερμανικών στρατευμάτων⁴⁴⁰. Μελετώντας τα πράγματα εκ των υστέρων, διαπιστώνουμε πως η αποτυχία της Γερμανικής προέλασης είναι από μόνη της ένα αξιοθαύμαστο γεγονός, που οφείλεται στην Ρωσική αντοχή και στα Γερμανικά στρατηγικά και επιχειρησιακά σφάλματα. Η νίκη της Ρωσίας στον Β΄ ΠΠ, είναι κατά πολλούς τρόπους η νίκη της αντίληψης περί κινητοποίησης μιας ολόκληρης χώρας σε περίπτωση πολέμου⁴⁴¹, που αποτελεί και την μεγάλη κληρονομία που αφέθηκε στους σύγχρονους Σοβιετικούς στρατηγιστές⁴⁴².

6.4.7. Συμμαχική Ευρωπαϊκή Στρατηγική

Η στρατηγική των συμμάχων για την ήττα της Γερμανίας κατά τον Β΄ ΠΠ, αποτελεί αντικείμενο μελέτης και συζητήσεων μέχρι τις μέρες μας. Η συμμαχική στρατηγική δεν είναι παρά η αναζήτηση κάποιων κοινών παρονομαστών μεταξύ των τριών κυριότερων εταίρων, του Ηνωμένου Βασιλείου, της Σοβιετικής Ένωσης και των Η.Π.Α, οι οποίοι είχαν να αντιμετωπίσουν έναν κοινό εχθρό. Καθεμία από τις δυνάμεις τις συμμαχίας διεξήγαγε τον πόλεμο για τους δικούς της αντικειμενικούς σκοπούς, καθεμία είχε το δικό της πολιτικοστρατιωτικό σύστημα το οποίο και παρήγαγε τη στρατηγική της και καθεμία χρειάστηκε να κάνει κάποιους συμβιβασμούς, λόγω της συμμετοχής της στη συμμαχία και λόγω των μεταβολών που έφερε η διεξαγωγή του πολέμου. Εξαιτίας των διαφορετικών παραδόσεων, συμφερόντων, πολιτικής, γεωγραφικής θέσης και πόρων, οι τρεις εταίροι

---

⁴³⁹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.789.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο σελ.791.

⁴⁴¹ Στο ίδιο σελ.792.

⁴⁴² Στο ίδιο σελ.797.

αντιμετώπιζαν τον πόλεμο στην Ευρώπη από δική τους ο καθένας οπτική γωνία⁴⁴³.

Η Μεγάλη Βρετανία βασίζονταν στην ισορροπία ισχύος και εφάρμοζε στους Ευρωπαϊκούς πολέμους την «έμμεση προσέγγιση» του Hart, χρησιμοποιώντας το ναυτικό της και τους οικονομικούς πόρους συνασπίζοντας ηπειρωτικούς συμμάχους ενάντια σε κάθε μείζονα δύναμη που απειλούσε την ισορροπία στην Ευρώπη. Η ζωτική γραμμή προς την Άπω και Μέση Ανατολή, περιοχές με ιδιαίτερο πολιτικό και οικονομικό ενδιαφέρον, περνούσε από την Μεσόγειο και ήταν αναμενόμενη η επέμβαση της. Η Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν αυτάρκης και η ύπαρξη της εξαρτιόνταν από τις θαλάσσιες γραμμές, οι οποίες θα έπρεπε να παραμείνουν ανοικτές. Η οικονομία της αν και είχε εκβιομηχανιστεί ήταν μικρής κλίμακας, συγκρινόμενη με αυτή των Η.Π.Α. Εξαιτίας των απωλειών σε ανθρώπινο δυναμικό κατά των Α΄ΠΠ, στήριζε όλες τις ελπίδες στο ναυτικό και την αεροπορία της, που θα έπληττε περιφερειακά την Γερμανία και θα υποστήριζε τις κατεκτημένες χώρες με όπλα και ανταρτικά κινήματα κατά των Γερμανών⁴⁴⁴.

Οι Η.Π.Α με βάση τις εμπειρίες τους από τον Α΄ ΠΠ, παρά τους ισχυρούς πολιτικούς δεσμούς με την Ευρώπη, θεωρούσαν πως έπρεπε να κρατηθούν μακριά από ένα Ευρωπαϊκό πόλεμο. Ωστόσο, την εποχή του Περλ Χάρμπορ, οι Αμερικανοί άρχισαν να σκέπτονται με όρους παγκοσμίου συμμαχικού πολέμου. Από την αρχή τα Αμερικάνικα συμφέροντα ήταν παγκόσμια, το ίδιο και οι γραμμές επικοινωνίας. Οι Η.Π.Α τρέφοντας ιδιαίτερη συμπάθεια για την Κίνα, ωθήθηκαν στον πόλεμο από μια επίθεση κατά της κτήσεως τους στον Ειρηνικό και στην Άγγλο-αμερικανική κατανομή μετά το Περλ Χάρμπορ, ανέλαβαν την κύρια ευθύνη του πολέμου κατά της Ιαπωνίας, χωρίς ωστόσο να αδιαφορούν για τον πόλεμο στην Ευρώπη. Εξαιτίας όμως των εσωτερικών πιέσεων και της αντίστασης της Ιαπωνίας, δεν μπορούσαν να διεξάγουν μακροχρόνιο πόλεμο στην Ευρώπη⁴⁴⁵.

Η Σοβιετική ένωση με εντελώς διαφορετική πολιτική και οικονομική ιδεολογία, αποτελούσε αίνιγμα. Επειδή δεν διέθετε αεροπορική και ναυτική

---

⁴⁴³ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ.800-801.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο σελ. 802.

⁴⁴⁵ Στο ίδιο σελ.803.

παράδοση, ήταν ουσιαστικά μια χερσαία δύναμη με εσωτερικές γραμμές επικοινωνίας. Διέθετε τεράστιο πληθυσμό και πλούσιους πόρους, αλλά το βιομηχανικό πρόγραμμα δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί. Εφάρμοσε κυρίως αμυντική στρατηγική, βασιζόμενη πρωτίστως στη γεωγραφία, την αντοχή του λαού της και το στρατό καταφεύγοντας στην πολιτική παραχώρησης εδάφους, θυσιάζοντας ακόμα και ζωές προκειμένου να κερδίσει χρόνο⁴⁴⁶.

Τα γεγονότα του 1945 απέδειξαν την ικανότητα των Συμμάχων να διαμορφώσουν μια στρατηγική, που από στρατιωτική άποψη, ήταν απολύτως επιτυχής. Πρόκειται για μια σύνθεση Αμερικανικής αμεσότητας, Βρετανικής επιφυλακτικότητας και Σοβιετικής τραχύτητας. Όταν όμως οι δυνάμεις βρέθηκαν πολύ κοντά και η Γερμανία είχε πλέον ηττηθεί, έγιναν φανερές οι παλιές διαφορές και η ένωση χάθηκε μετά την εκπλήρωση του σκοπού. Με την λήξη του πολέμου η Γερμανία απελευθερώθηκε κατά το ήμισυ και η Πολωνία και η Ανατολική Ευρώπη βρέθηκαν υπό την δικτατορία της Σοβιετικής Ένωσης, κηρύσσοντας έτσι την έναρξη ενός νέου ανταγωνισμού ισχύος⁴⁴⁷.

6.5. Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΜΙΛΙΤΑΡΙΣΜΟΥ

Ο Α΄ΠΠ έφερε τα ευρήματα της πολιτικής γεωγραφίας εντός του στίβου της πρακτικής πολιτικής. Αυτό κατά μια έννοια αποτελεί ορισμό της γεωπολιτικής. Η αρχική διαπίστωση της θεωρίας του Mackinder το 1904, παραλήφθηκε από τους Γερμανούς γεωπολιτικούς οι οποίοι την προσαρμοσαν ώστε να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της Γερμανίας. Κατά το τέλος του Α΄ΠΠ η σύζευξη γεωγραφίας και πολιτικής εκκόλαψε την γεωπολιτική. Αυτή αναπτύχθηκε στην Γερμανία, όπου η ήττα και ο επαναξοπλισμός απασχολούσαν τον πληθυσμό, μεταξύ του πολέμου που προηγήθηκε και αυτού που θα τον διαδέχονταν. Η γεωπολιτική διαμορφώθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να φέρει την γεωγραφία στην υπηρεσία της στρατιωτικοποιημένης Γερμανίας. Η αποστολή της ήταν να συλλέγει γεωγραφικές πληροφορίες, να τις κατευθύνει ώστε να εξυπηρετούν τους σκοπούς της

---

⁴⁴⁶ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ. 804.

⁴⁴⁷ Στο ίδιο Σελ. 829.

κυβερνήσεως και να παρουσιάζει μερικές από αυτές στο κοινό ως μορφή προπαγάνδας⁴⁴⁸.

Ο Karl Haushofer (1869 – 1946)⁴⁴⁹, απόστρατος αξιωματικός του Γερμανικού στρατού, ίδρυσε το 1924 το «Ινστιτούτο Γεωπολιτικής» το οποίο είχε δεσμούς με τους εθνικοσοσιαλιστές. Ο Haushofer υιοθετεί την ιδέα του κράτους ως ζωντανού οργανισμού, ο οποίος αναπτύσσεται καταλαμβάνοντας χώρο, στη συνέχεια συρρικνώνεται και τελικά πεθαίνει και σβήνεται από το χάρτη, που αναπτύχθηκε από τον Friedrich Ratzel (1844 -1904)⁴⁵⁰. Αναπτύσσει την ιδέα του ζωτικού χώρου (Lebensraum), σύμφωνα με την οποία τα μεγάλα κράτη πρέπει να επεκταθούν εδαφικά προκειμένου να εξασφαλίσουν τις αναγκαίες πρώτες ύλες, για να συντηρήσουν τον ολοένα αυξανόμενο πληθυσμό τους, επέκταση που θα συνεισφέρει και στην αύξηση της ισχύος τους⁴⁵¹.

Κατά τον Haushofer τα όρια μεταξύ των χωρών είναι κινητά, αλλάζουν ανάλογα με τη δύναμή τους. Αυτό είναι ο κατευθυντήριο κανόνας για τα ισχυρά κράτη, αν θέλουν να παραμείνουν ισχυρά κράτη και μεγάλες δυνάμεις. Η Γερμανία και η Ιαπωνία, λόγω υπερπληθυσμού, πάσχουν από «έλλειψη χώρου», γι' αυτό ήταν ζωτικό γι' αυτές να φέρουν υπό την κατοχή τους περισσότερα εδάφη και να διευρύνουν τη σφαίρα επιρροής τους, σε γειτονικά κράτη ή σε άλλες περιοχές ή ηπείρους. Στη Γερμανία, η ψυχή αυτής της προσπάθειας για ζωτικό χώρο ήταν, κατά τον Haushofer (όπως και στον Ratzel), οι αγρότες, αυτός ο αγνός, παραδοσιακός «ρομαντικός εθνικός» πληθυσμός, έτοιμος να αγωνιστεί για την πατρίδα και να χύσει χωρίς ενδοιασμούς το αίμα του για τη δόξα της. Ο Haushofer πίστευε ότι ο μεγάλος εχθρός της Γερμανίας δεν ήταν τόσο η Ρωσία-Σοβιετική Ένωση («ο κλέφτης της στέπας» όπως την ονόμαζε) όσο οι «κλέφτες των θαλασσών» (ή «λύκοι των θαλασσών»), η Βρετανία και οι Η.Π.Α, με τον

---

⁴⁴⁸ Edward Mead Earle, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίτλερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962), σελ.493-501.

⁴⁴⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Haushofer

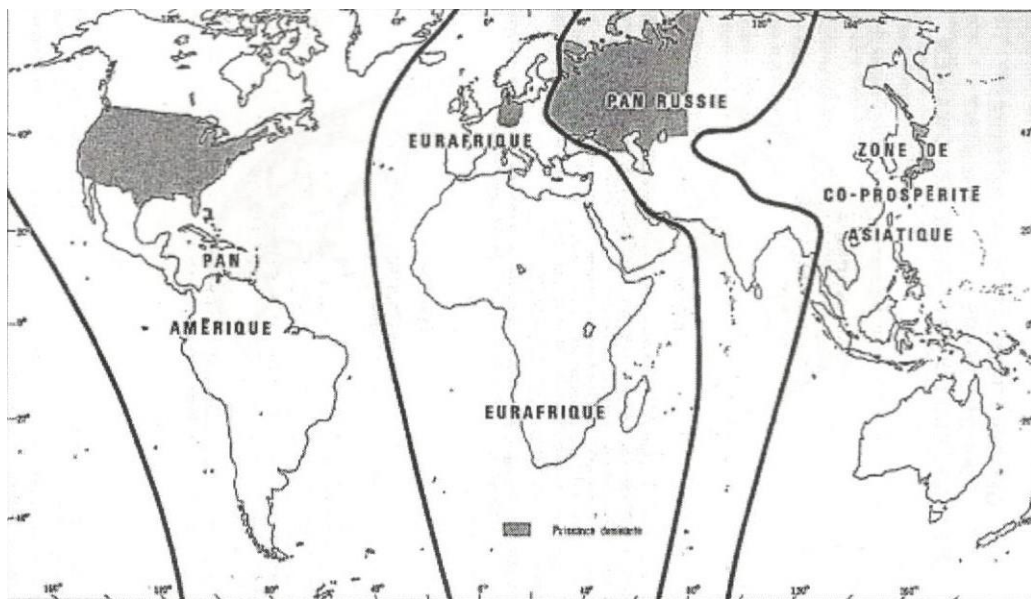
⁴⁵⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Ratzel

⁴⁵¹ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .202-203.

κοσμοπολιτισμό και την πλουτοκρατία τους και την προσπάθειά τους για τη διάδοση της ελευθερίας του εμπορίου και της δημοκρατίας⁴⁵².

Γενικότερα ο Haushofer ήταν οπαδός του Ευρασιατισμού, υπό την έννοια της επικράτησης στην Ευρασία μίας ηγεμονίας υπό τη Γερμανία και τη Ρωσία, ως συμμάχους που θα ανταγωνίζονταν την Αγγλοαμερικανική ισχύ. Η πρόβλεψή του ήταν ότι τα μικρά κράτη ήταν ανασταλτικοί παράγοντες και δεν θα επιβίωναν, καθώς θα επικρατούσαν παγκοσμίως τέσσερις «πανπεριφέρειες»: η Ευρω-Αφρική, όπου μία ενωμένη Ευρώπη υπό τη Γερμανία θα ήλεγχε τις δύο ηπείρους και τη Μέση Ανατολή, η παν-Αμερική υπό τις Η.Π.Α, η παν-Ασία υπό την Ιαπωνία σε συνδυασμό με την Κίνα, και η Σοβιετική Ένωση με ίσως μερικές μικρές προσθήκες στην Ασία. Στο πλαίσιο της ανάγκης για επεκτατισμό, με τα σύνορα ως ζώνες μάχης, η σχολή του Μονάχου ανέπτυξε και την «αμυντική γεωπολιτική» ή «γεωστρατηγική», ως τη στρατιωτική επιστήμη, η οποία, εκκινώντας από το Περί Πόλεμου του Clausewitz, είχε ως μέλημα τη συλλογή στοιχείων για το αποτελεσματικότερο μαζικό «κεραυνοβόλο πλήγμα» κατά του αντιπάλου⁴⁵³.

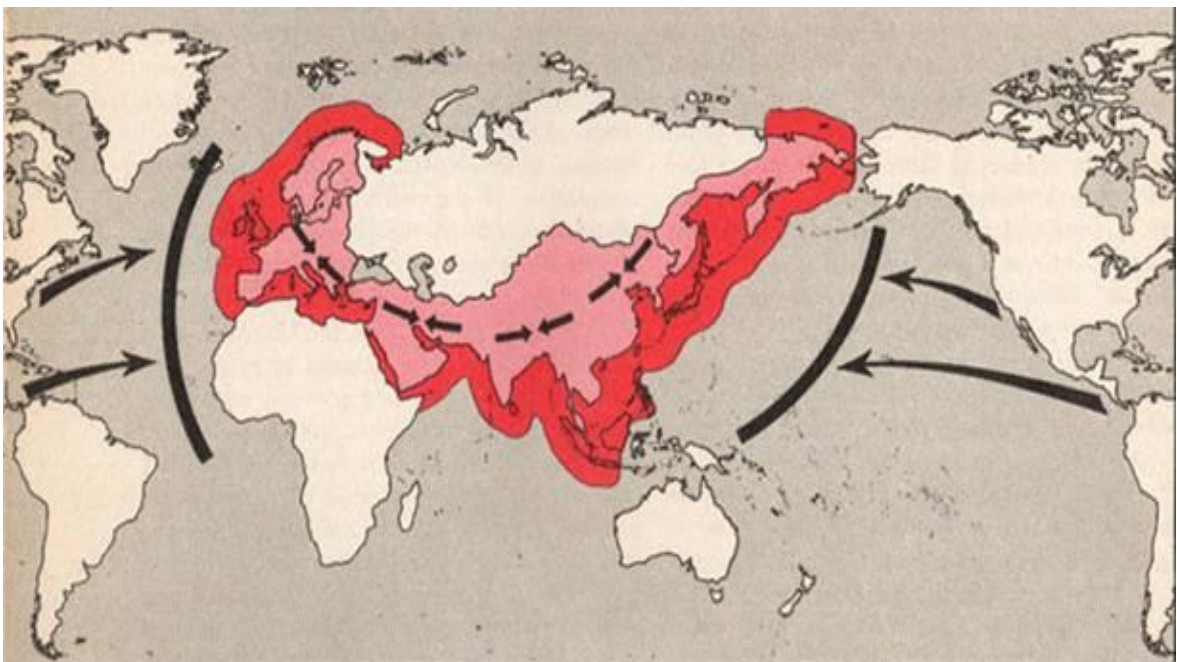
Εικόνα 3: Οι «Παν-περιφέρειες» του Haushofer

⁴⁵² Αλέξης Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ. 221.

⁴⁵³ Στο ίδιο σελ. 222.

6.6. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ NICHOLAS SPYKMAN ΚΑΙ Η ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΗΣ ΑΝΑΣΧΕΣΗΣ

Από την άλλη πλευρά, πέρα από αυτούς που ενστερνίστηκαν τις απόψεις του Mackinder, υπήρξαν και κάποιοι που διαφώνησαν, μεταξύ αυτών ήταν ο Nicholas Spykman (1893-1943)⁴⁵⁴. Για τον Spykman η αναθεώρηση των απόψεων του Mackinder, καταδεικνυε την μειωμένη σημασία που στην πραγματικότητα είχε η Καρδιά σε σχέση με τις περιοχές του εσωτερικού ημικυκλίου, τις οποίες ονόμασε «Στεφάνη»(Rimland). Παραφράζοντας μάλιστα το αξίωμα του Mackinder, δήλωσε ότι: «όποιος ελέγχει την Στεφάνη εξουσιάζει στην Ευρασία, όποιος εξουσιάζει την Ευρασία ελέγχει την τύχη του κόσμου»⁴⁵⁵, υποστηρίζοντας ότι οι ΗΠΑ θα πρέπει να ελέγχουν τη Στεφάνη και να είναι σε θέση να ελέγχουν ως ναυτική δύναμη και δυνητικά ως παγκόσμια δύναμη όλη την υδρόγειο⁴⁵⁶.

Εικόνα 4: Η «Στεφάνη» του Spykman

⁴⁵⁴ https://es.wikipedia.org/wiki/Nicholas_Spykman

⁴⁵⁵ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .206.

⁴⁵⁶ Αλέξης Ηρακλείδης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015), σελ. 225.

Για τον Spykman ο πόλεμος, όπως και η ειρήνη, σε παγκόσμια κλίμακα, σημαίνει ότι όλα τα μέτωπα και όλες οι περιοχές είναι αλληλένδετα. Ασχέτως του πόσο μακριά βρίσκονται το ένα από το άλλο, η επιτυχία ή η αποτυχία σε ένα μέτωπο θα έχει καθοριστική επίδραση στα υπόλοιπα. Είναι επομένως απαραίτητο να δούμε τον κόσμο ως όλον, συνεκτιμώντας τις συνθήκες σε όλα τα θέατρα των επιχειρήσεων. Παρόλο που οι περιοχές της Ευρώπης και της Άπω Ανατολής φαίνονται αυτόνομες, δεν αποτελούν παρά επί μέρους στοιχεία ενός ενιαίου πεδίου επιχειρήσεων. Η υψηλή στρατηγική του πολέμου, πρέπει λοιπόν να αντιμετωπισθεί από την άποψη της στενής σχέσης μεταξύ αυτών των διεθνών κέντρων ισχύος⁴⁵⁷.

Για να πετύχουν τους στόχους τους οι Η.Π.Α κατά την διάρκεια του Β΄ ΠΠ, χρειάστηκε να τροποποιήσουν την παραδοσιακή εξάρτηση από την ναυτική ισχύ, η οποία καθόριζε την πολιτική και στρατηγική τα τελευταία εκατό χρόνια. Μαζί με την σύμμαχό τους, τη Μεγάλη Βρετανία, αναγκάστηκαν να αποδεχθούν την πραγματικότητα της σημασίας του ηπειρωτικού πολέμου και της άσκησης της χερσαίας ισχύος. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω των προκεχωρημένων βάσεων που διέθεταν σε κατάλληλες θέσεις και είχε ως αποτέλεσμα να κατανοηθεί έστω και αργά και επώδυνα η αναγκαιότητα της πλήρους συνεργασίας μεταξύ των εμπολέμων δυνάμεων, ώστε να ενωθούν σε ένα συμπαγές όπλο που θα οδηγούσε στην νίκη⁴⁵⁸.

Ο Spykman ανέπτυξε την θεωρία του κατά την διάρκεια του πολέμου και δεν είχε εικόνα του μεταπολεμικού κόσμου, έτσι υπέπεσε σε κάποια αναλυτικά λάθη. Υποτίμησε τη δυναμική της ΕΣΣΔ για κατάκτηση περιοχών της Στεφάνης και πρότεινε την υπαγωγή της Ευρώπης σε τριπλό έλεγχο Η.Π.Α-ΕΣΣΔ-Μεγάλης Βρετανίας που αποδείχτηκε ανεδαφική. Αργότερα το 1947 όταν ο Αμερικάνος διπλωμάτης George Kennan (1904 –2005)⁴⁵⁹ βασισμένος εν μέρει στην ανάλυση του Spykman πρότεινε την πολιτική της ανάσχεσης (containment) της ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με την ανάλυση του Kennan υπήρχαν πέντε στρατιωτικά και βιομηχανικά κέντρα : οι Η.Π.Α , η Βρετανία, η Γερμανία (Δυτική Ευρώπη), η ΕΣΣΔ

---

⁴⁵⁷ Nicholas Spykman, Η Γεωγραφία της Ειρήνης (Μετάφραση και Σχολιασμός: Παναγιώτης Κελάνδριος), Εκδόσεις: Παπαζήση (2004), σελ. 111.

⁴⁵⁸ Στο ίδιο σελ. 113-117.

⁴⁵⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/George_F._Kennan

και η Ιαπωνία. Οι Η.Π.Α θα έπρεπε να εμποδίσουν την Σοβιετική Ένωση να επιβάλλει τον έλεγχο της και σε ένα δεύτερο κέντρο πέραν της ίδιας. Στα πλαίσια αυτά δημιουργήθηκε μια σειρά αμυντικών συμμαχιών στην περίμετρο της Σοβιετικής Ένωσης (Στεφάνη του Spykman), με σημαντικότερη από αυτές το ΝΑΤΟ⁴⁶⁰.

---

⁴⁶⁰ Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008), σελ .206-207.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ –ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Στην νεότερη εποχή, με την εμφάνιση των εθνικών κρατών, την βιομηχανική επανάσταση, την εξάπλωση σε όλο τον κόσμο του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και τη σταθερή βελτίωση της στρατιωτικής τεχνολογίας, ήταν φυσικό να αναπτυχθεί αμοιβαία σχέση ανάμεσα στην εμπορική, οικονομική και βιομηχανική ισχύ από την μια πλευρά και την πολιτική και στρατιωτική ισχύ από την άλλη. Η αμοιβαία αυτή σχέση, υπήρξε ένα από τα καίρια ενδιαφέροντα προβλήματα άσκησης της κρατικής πολιτικής και επηρέασε ανάλογα και την στρατηγική σκέψη. Τα ρεύματα του ρεαλισμού και του φιλελευθερισμού ασχολήθηκαν άμεσα με τη διπλωματία, τον πόλεμο, την ειρήνη και τη διεθνή κοινωνία. Ωστόσο ο ρεαλισμός θεωρείται ότι κυριάρχησε διαμέσου των αιώνων στην διεθνή πολιτική, με τον φιλελευθερισμό να αποτελεί μια μόνιμη «αντιπολίτευση». Δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί ο μαρξισμός ως μια τρίτη τάση, που εμπεριέχει τα στοιχεία της επανάστασης και της αλλαγής.

Ανατρέχοντας στα προηγούμενα κεφάλαια μπορούμε να ισχυριστούμε ότι οι τεχνικοί, γεωγραφικοί και πολιτικοί παράγοντες, αποτελούν τα βασικά στοιχεία τα οποία επηρεάζουν την πόλεμο και την στρατηγική σκέψη σε κάθε ιστορική περίοδο. Αρχικά μόνο ο παράγοντας της πολιτικής μπορούσε να θεωρηθεί ότι μεταβάλλεται, ενώ οι άλλοι δύο παραμένουν σταθεροί, στην σύγχρονη όμως εποχή και οι τρεις παράγοντες έχουν καταστεί συνεχώς μεταβαλλόμενοι και εξελισσόμενοι. Ο πόλεμος εξακολουθεί να αποτελεί το βίαιο μέσο για την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών στα χέρια της πολιτικής, αλλά πλέον τα οικονομικά συμφέροντα, οι εδαφικές διεκδικήσεις, τα πολιτικά και θρησκευτικά προβλήματα έχουν συγχωνευθεί, ώστε οι σχέσεις των κρατών να διέπονται πλέον από ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές. Ως τέτοιες μπορούν να θεωρηθούν, ο πολιτικός ρεαλισμός, οι κατακτητικές ιδεολογίες, ο ολοκληρωτισμός και η επίδραση της πολιτικής στο πολεμικό φαινόμενο.

Ο πολιτικός ρεαλισμός στηρίζεται στα προσπάθειες για την βελτίωση του βιοϊωτικού επιπέδου, οι κυβερνήσεις είναι υποχρεωμένες να καταβάλουν συνεχείς προσπάθειες για την διαρκή τεχνική και βιομηχανική ανάπτυξη, αυξάνοντας το εθνικό εισόδημα και καταβάλλοντας προσπάθεια για την προοδευτική και σταθερή αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος των πολιτών τους. Η προσπάθεια αυτή επιβάλλει την κατοχή όσο το δυνατόν περισσότερων πλουτοπαραγωγικών πηγών, καθώς και την ελεύθερη χρησιμοποίηση, των πλουτοπαραγωγικών πηγών, των

μεγάλων συγκοινωνιακών αρτηριών και των εμπορικών και διακομιστικών κόμβων. Όλα αυτά οδηγούν στον ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών και σε αντιθέσεις που συχνά φθάνουν στην χρήση ένοπλης βίας. Ο πολιτικός ρεαλισμός δεν αποτελεί φαινόμενο της εποχής που διαδέχεται την νεωτερικότητα ,αλλά πλέον μη περιοριζόμενος από θρησκευτικούς, δυναστικούς και συγγενικούς δεσμούς, έλαβε ποιο εγωκεντρική μορφή και επεκτάθηκε ταχέως από την πρόοδο της τεχνολογίας, την ραγδαία εξέλιξη των επικοινωνιών και την αστάθεια των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών.

Η προβολή επιθετικών ιδεολογιών ολοκληρωτικής μορφής, είναι μια τάση της πολιτικής που ακολουθήθηκε μετά το τέλος του Β΄ ΠΠ από ολοκληρωτικά και μυστικιστικά καθεστώτα, των οποίων οι αξιώσεις βρέθηκαν σε αντιπαράθεση με το ρεαλισμό των κυβερνήσεων, εισάγοντας έτσι στοιχεία αδυσώπητου φανατισμού και άκαμπτης αδιαλλαξίας, επηρεάζοντας αρνητικά τις σχέσεις των κρατών. Η κατάσταση της συνεχούς εχθρότητας, είχε ως αποτέλεσμα την γένεση νέων μορφών ψυχικής και πνευματικής καταπίεσης, η οποία έχει λάβει διάφορες ονομασίες όπως «ψυχρός πόλεμος», «ψυχολογικός πόλεμος», «οικονομικός πόλεμος» κλπ. Οι νέες μορφές του πολέμου επηρέασαν σαφώς την πολιτική των κρατών, τα οποία έπρεπε να αντιμετωπίσουν, να προπαρασκευάσουν και να διεξάγουν τέτοιες ενέργειες με αποτέλεσμα να επηρεαστεί και η στρατηγική.

Η ευρύτητα των αντικειμενικών σκοπών των συγκρούσεων και οι μεγάλες αλλαγές στο παγκόσμιο σκηνικό, οι οποίες επηρεάζουν την ζωή των λαών, απαγκίστρωσαν τον πόλεμο από τους περιορισμούς που κατά καιρούς έθεσε η διεθνής πολιτική και είναι πλέον δύσκολο να συγκρατηθεί εντός περιορισμένων πλαισίων. Έτσι ενώ θεωρητικά συνέχισε να υπηρετεί την πολιτική κατέληξε να την κατευθύνει, αφού η προσπάθεια αποφυγής επιβάλλει πλέον τέτοιες υποχρεώσεις στις κυβερνήσεις, ώστε η εσωτερική και εξωτερική πολιτική να κυριαρχούνται από αυτές.

Τα περισσότερα μέσα της πολιτικής όπως η διπλωματία, η επιστημονική έρευνα, η βιομηχανική και κοινωνική πρόοδος, υποτάχθηκαν με την πάροδο του χρόνου στις ανάγκες της στρατηγικής και πλέον η κατοχή γεωγραφικών κόμβων ζωτικής σημασίας, η χρησιμοποίηση των πηγών ενέργειας και των στρατηγικών πρώτων υλών, η συγκρότηση συμμαχιών, η επιβολή απολυταρχικών θεσμών, η επέμβαση στα εσωτερικά άλλων κρατών αποτελούν πολιτικές πράξεις,

εξυπηρετώντας στρατηγικές ανάγκες. Η επίδραση του πολέμου πήρε τέτοια μορφή, ώστε με την πάροδο του χρόνου μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η πολιτική έχει πλήρως συγχωνευτεί με την στρατηγική και ο πολιτικός παράγοντας χαρακτηρίστηκε από συνύπαρξη ρεαλιστικών ιδεολογιών και ολοκληρωτικών τάσεων και υποτάχτηκε πλήρως στις απαιτήσεις της στρατηγικής.

Η τεχνική εξέλιξη αποτελεί συνισταμένη της επιστημονικής προόδου και της βιομηχανικής ανάπτυξης και η ανοδική καμπύλη του παράγοντα αυτού υπόκειται σε διάφορους περιορισμούς, οι οποίοι έχουν αποφασιστική επίδραση επί του πολέμου και της στρατηγικής. Η καμπύλη δεν είναι δυνατόν να έχει μόνο ανοδική πορεία, αλλά υφίστανται και περίοδοι στασιμότητας που μπορεί να οφείλονται σε διάφορες αιτίες, όπως η έλλειψη πόρων και η απουσία πνευματικών ικανοτήτων. Η ανοδική τάση της καμπύλης, οδήγησε αρκετές φορές σε παράλληλο ανταγωνισμό, σε κούρσες εξοπλισμών και σε συναγωνισμό συλλογής πληροφοριών για την τεχνολογική πρόοδο του αντιπάλου. Η εξέλιξη της τεχνολογίας δεν μπορεί να εξυπηρετεί μόνο επιθετικές τακτικές, αλλά πρέπει να βρίσκει τρόπους ώστε να αμύνεται κατά των επιθετικών τεχνολογικών εξελίξεων. Ωστόσο παρά τους περιορισμούς, ο παράγοντας αυτός δεν μπορεί πλέον να αγνοηθεί και επηρεάζει σαφώς την στρατηγική και πολιτική σκέψη.

Ο γεωγραφικός παράγοντας, ο οποίος θεωρούνταν στατικός, άρχισε να εξελίσσεται από την στιγμή που η τεχνολογική εξέλιξη τροποποίησε τους όρους διαβίωσης στις περισσότερες περιοχές του πλανήτη. Η ανάπτυξη των μέσων συγκοινωνιών, η βελτίωση των καλλιεργειών, η ραγδαία δημογραφική διαφοροποίηση, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση καθώς και η γενική αύξηση του πληθυσμού της γης, αποτελούν γεγονότα που επέδρασαν βασικά επί της εκτάσεως και της μορφής των θεάτρων επιχειρήσεων και τους αντικειμενικούς σκοπούς του πολέμου και επομένως επί της στρατηγικής και της πολιτικής σκέψης. Ο γεωγραφικός παράγοντας εξαρτάται σαφώς από την τεχνολογική πρόοδο, με αποτέλεσμα τα δεδομένα της στρατηγικής να μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου. Έτσι τα στενά γεωγραφικά πλαίσια πήραν αρχικά ηπειρωτική μορφή, εξελίχθηκαν σε διηπειρωτική και κατέληξαν σε διαπλανητική. Ο γεωγραφικός παράγοντας πλέον απέκτησε την ρευστότητα του πολιτικού και γεωγραφικού παράγοντα, αφού η τεχνολογική πρόοδος επιτρέπει επέμβαση στις

μετεωρολογικές και γεωγραφικές συνθήκες που μέχρι πρότινος δεν ήταν δυνατόν να τροποποιηθούν.

Η εξέλιξη των τριών αυτών παραγόντων και η αλληλεπίδραση μεταξύ τους, έδωσαν την μορφή του πολεμικού φαινομένου σε κάθε εποχή. Έτσι ο πόλεμος από αμιγής και πραγματικός εξελίχθηκε σε πόλεμο εκμηδενίσεως και ολοκληρωτικό, επηρεάστηκε από τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις που οδήγησαν σε επαναστάσεις και ιδεολογικές ανακατατάξεις, πήρε την μορφή του ψυχρού πολέμου φτάνοντας σε θερμό και καθαρά τεχνολογικό πόλεμο. Η εξέλιξη αυτή του πολέμου επηρέασε την στρατηγική σκέψη, ώστε να οδηγηθεί στην αντιμετώπιση γενικών πολέμων που είναι δυνατόν να επηρεάσουν ολόκληρη την ανθρωπότητα. Ένα κράτος όμως δεν μπορεί από μόνο του να ανταποκριθεί σε τέτοιες απαιτήσεις, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται δυνάμεις που είναι αυτοδύναμες και δυνάμεις που είναι εξαρτώμενες από αυτές, επηρεάζοντας την οργάνωση και η διεύθυνση των συμμαχιών και συνασπισμών που εμφανίστηκαν στα νεώτερα χρόνια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν μεγάλες δυσχέρειες στους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες των κρατών και να επιδράσει ανάλογα στην διαμόρφωση της στρατηγικής και πολιτικής σκέψης.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Ο αυξανόμενος ρόλος του πολιτικού ηγέτη στη διαχείριση του πολέμου, επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από την πίεση που ασκούσε η κοινή γνώμη στην διαμόρφωση της πολιτικής μετά την Γαλλική επανάσταση. Όμως ο Α΄ ΠΠ θα καταδείξει την αδυναμία των σχέσεων πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας των διάφορων εμπόλεμων εθνών. Ο David Lloyd George στον τελευταίο τόμο των περί πολέμου απομνημονευμάτων του, ανασκοπώντας την σχέση πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας, χαρακτηριστικά γράφει: «Αναλογιζόμενος τον καταστροφικό εκείνο πόλεμο και εξετάζοντας το ρόλο που έπαιξαν σε αυτό οι πολιτικοί, έχω καταλήξει στο συμπέρασμα πως οι πολιτικοί υπήρξαν αρκετά διστακτικοί στο να ασκήσουν την εξουσία τους επί των στρατιωτικών ηγετών»⁴⁶¹.

Αυτό το φαινόμενο περιορίστηκε αρκετά κατά τον Β΄ ΠΠ, με διάφορες εκφάνσεις, η περίπτωση του Hitler υποδεικνύει πως η υποταγή την στρατιωτικής σκέψης στην πολιτική, μπορεί να έχει τόσο καταστρεπτικά αποτελέσματα όσο και το αντίθετο. Η πολιτική των Η.Π.Α αποδεικνύει ότι τα πολιτικά προβλήματα που ο πόλεμος δημιουργεί στο εσωτερικό των κρατών, αν δεν επιλυθούν μπορούν να καταστήσουν την στρατηγική αναποτελεσματική. Η Πολιτική του Churchill στη Βρετανία, πέτυχε να δαμάσει το στρατιωτικό κατεστημένο και να το κάνει να συνεργαστεί επιτυχώς μαζί του για την επίτευξη των αντικειμενικών σκοπών της.

Όλες αυτές οι σκέψεις καταδεικνύουν ότι είναι δύσκολο να καθοριστεί ποιος πρέπει να είναι ο ρόλος του πολιτικού ηγέτη στη διαχείριση μιας πολεμικής προσπάθειας. Εκείνο όμως που πλέον είναι αδιαμφισβήτητο είναι ότι ο πολιτικός πλέον πρέπει να λειτουργεί ως στρατηγιστής. Όλες οι επιχειρήσεις πλέον έχουν πολιτικές επιπτώσεις. Ωστόσο η εκτεταμένη ανάμειξη των πολιτικών στο σχεδιασμό των επιχειρήσεων ή στη λήψη των αποφάσεων, μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες, αλλά και η αδυναμία να ασκήσουν σοβαρό έλεγχο σε στρατιωτικά σχέδια και αποφάσεις, δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο να περάσουν στα χέρια των στρατιωτικών εξουσίες οι οποίες μπορεί να θέσουν σε σοβαρό κίνδυνο την εθνική ασφάλεια, για την οποία τελικά λογοδοτεί η πολιτική εξουσία.

---

⁴⁶¹ Peter Paret, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις :Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004), σελ582.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Αριστοτέλης, Αριστοτέλης : Πολιτικά (Μετάφραση : Πηνελόπη Τζιώκα-Ευαγγέλου), Εκδόσεις : Ζήτρος(2007)

Γλύκατζη –Αρβελέρ Ελένη, Η Πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (Μετάφραση : Τούλα Δρακοπούλου), Εκδόσεις: Ψυχογιός (2018)

Διακλαδικός Κανονισμός Επιχειρησιακής Σχεδίασης Ενόπλων Δυνάμεων (ΔΚ 2-1), Εκδόσεις : ΤΥΕΣ (2007)

Βλάχος Κ. Γεώργιος, Εισαγωγή στις πολιτικές θεωρίες των νεωτέρων χρόνων (τεύχος α΄), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977)

Βλάχος Κ. Γεώργιος Πολιτική, Γενική Εισαγωγή στην έρευνα του πολιτικού φαινομένου (τόμος Α΄), Εκδόσεις: Παπαζήση (1977)

Ηρακλείδης Αλέξης, Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική, Εκδόσεις: ΣΕΑΒ (2015)

Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης, Πολιτικοί Στοχαστές των Νεότερων Χρόνων , Εκδόσεις: Γνώση (2007)

Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, Η υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.), Εκδόσεις: Ποιότητα (2001)

Κολιόπουλος Κωνσταντίνος, Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα, Εκδόσεις : Ποιότητα (2008)

Κονδύλης Παναγιώτης, Θεωρία πολέμου, Εκδόσεις : Θεμέλιο (2017)

Κονδύλης Παναγιώτης, Από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα (Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000), Εκδόσεις : Θεμέλιο (2000)

Κουσκουβέλης Ηλίας, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη και τη θεωρία της πολιτικής, Εκδόσεις: Παπαζήση (1997)

Κουσκουβέλης Ηλίας, Εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010)

Κουσκουβέλης Ηλίας, Θεωρία απόφασης στον Θουκυδίδη, Εκδόσεις: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (2015)

Κώνστας Παναγιώτης, Στρατηγική, Εκδόσεις: Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1951)

Λίτσας Ν. Σπυρίδων, Πόλεμος και Ορθολογισμός: Θεωρητικές Προεκτάσεις και Στρατηγικές Εφαρμογές, Εκδόσεις: Ποιότητα (2010)

Λύτρας Ν. Περικλής, Αρχές Πολιτικής Επιστήμης, Εκδόσεις: Παπαζήση (1986)

Μάζης Θ. Ιωάννης, Γεωπολιτική, Η θεωρία και η πράξη, Εκδόσεις: Παπαζήση (2002)

Μακρής Σπύρος, Πολιτική επιστήμη (κοινωνικός μετασχηματισμός και θεωρίες της δημοκρατίας), Εκδόσεις: Ι. Σιδέρης (2017)

Μακρής Σπύρος, Niccolo Machiavelli «Vitru» και ερμηνευτικά κάτοπτρα (Σπουδή στην νεότερη και σύγχρονη πολιτική θεωρία του ρεπουμπλικανισμού), Εκδόσεις: Ι. Σιδέρης (2009)

Μακρής Σπύρος, Πολιτικό Σύστημα και Διεθνείς Σχέσεις (Η Ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική), Εκδόσεις: Παπαζήση (2007)

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, Βυζαντινή υψηλή στρατηγική 6ος – 11ος αιώνας, Εκδόσεις: Ποιότητα (2000)

Πλατιάς Αθανάσιος – Κωνσταντίνος Κολλιόπουλος, Η τέχνη του πολέμου του Σουν Τσου, Εκδόσεις: Δίαυλος (2015)

Πλάτων, Πλάτων: Πολιτεία (Μετάφραση: Νικόλαος Σκουτερόπουλος), Εκδόσεις: Πόλις (2014)

Πλάτων, Πλάτων: Πολιτικός (Μετάφραση: Θεόδωρος Μαυρόπουλος), Εκδόσεις: Ζήτρος (2010)

Συριοπόλου - Δελλη Χριστίνα, Η παιδεία στην μετανεωτερική εποχή: Η περίπτωση της ειδικής αγωγής, Εκδόσεις: Γρηγόρης (2003)

Φρυδάκη Ευαγγελία, Η διδασκαλία στην τομή της νεωτερικής και μετανεωτερικής σκέψης, Εκδόσεις: Κριτική (2009)

Annas Julia, Εισαγωγή στην Πολιτεία του Πλάτωνα, (Μετάφραση: Χρυσούλα Γραμμένου), Εκδόσεις: Καλέντης (2006)

Arendt Hannah, Οι απαρχές του ολοκληρωτισμού (Μετάφραση: Βασίλης Τομανάς), Εκδόσεις: Νησίδες (2017)

Berteil Luis, Από τον Κλαουζεβιτς μέχρι του ψυχρού πολέμου, Εκδόσεις: Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962)

- Beaufre Andre, Εισαγωγή στη Στρατηγική, Εκδόσεις: Τυπογραφείο Ελληνικού Στρατού (2015)
- Black Antony, Η πολιτική σκέψη στην Ευρώπη του μεσαίωνα, Εκδόσεις: Επίκεντρο (2018)
- Bose Partha, Μέγας Αλέξανδρος, η τέχνη της στρατηγικής (διαχρονικά μαθήματα ηγεσίας από τον ιδρυτή της μεγαλύτερης αυτοκρατορίας), Εκδόσεις: Κριτική (2004)
- Carr H. Edward, Η εικοσαετής Κρίση 1919-1939, Εισαγωγή στην μελέτη των διεθνών σχέσεων, Εκδόσεις: Ποιότητα (2011)
- Chatelet Francois, Οι πολιτικές αντιλήψεις του 20^{ου} αιώνα (Ιστορία της πολιτικής σκέψης), Εκδόσεις: Κέδρος (2008)
- Coleman Janet, Ιστορία της πολιτικής σκέψης (Από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους), Εκδόσεις: Κριτική (2005)
- Coleman Janet, Η ιστορία της πολιτικής σκέψης, τόμος Β' (από τον μεσαίωνα μέχρι την αναγέννηση), Εκδόσεις: Κριτική (2006)
- Copenhaver P. Brian and Schmitt B. Charles, Η φιλοσοφία της αναγέννησης, Εκδόσεις: Πολύτροπον (2007)
- Clausewitz Von Carl, Περί του πολέμου (Μετάφραση: Νατάσα Ξεπούλια), Εκδόσεις: Βάνιας(1999)
- Earle Mead Edward, Δημιουργοί της νέας στρατηγικής (Η στρατιωτική σκέψη από Μακιαβέλλι μέχρι Χίλτερ), Εκδόσεις :Στρατιωτικά Περιοδικά ΓΕΣ (1962)
- Fuller J.F.C, Η ιδιοφυής στρατηγική του Μεγάλου Αλεξάνδρου, Εκδόσεις: Ποιότητα (2005)
- Giddens Anthony, Οι συνέπειες της νεωτερικότητας, (Μετάφραση: Γεώργιος Μερτικάς), Εκδόσεις: Κριτική (2001)
- Harvey David, Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας, (Μετάφραση: Ελένη Αστερίου), Εκδόσεις: Μεταίχμιο (2009)
- Hall Stuart and Gieben Bram, Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας (Μετάφραση: Θανάσης και Βίκτωρ Τσακίρης), Εκδόσεις: Σαββάλας (2003)
- Handel M.I, War, Strategy and Intelligence, Frank Cass (1989)

Hart Liddell, Στρατηγική της έμμεσης προσεγγίσεως (Μετάφραση : Κωνσταντίνος Γεωργαντάς), Εκδόσεις: Βάνιας (1995)

Heller Agnes, Μαρξ και νεωτερικότητα, Περιοδικό Λεβιάθαν (1988)

Heywood Andrew, Εισαγωγή στη Πολιτική (Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας), Εκδόσεις: Πόλις (2011)

Heywood Andrew, Πολιτικές ιδεολογίες (Μετάφραση: Χαρίδημος Κούτρης) , Εκδόσεις: Επίκεντρο(2007)

Howard Michael, Κλαουζεβιτς (Όσα πρέπει να γνωρίζεις), Εκδόσεις : Ελληνικά Γράμματα (2006)

Jomini Antoine-Henri, Η τέχνη του πολέμου, (Μετάφραση Ανδρέας Ματζάκος), Εκδόσεις: ΓΕΕΘΑ(2015)

Kegan Donald, Θουκυδίδης ο αναμορφωτής της ιστορίας, Εκδόσεις: Ωκεανίδα (2011)

Kennedy Paul, Grand Strategies in War and Peace, Yale University Press (1991)

Lenin I. Vladimir, Για τον Μαρξ και το μαρξισμό, «Οι τρεις πηγές και τα τρία συστατικά μέρη του μαρξισμού», Εκδόσεις: Σύγχρονη Εποχή (2002)

Machiavelli Niccolo, Ο Ηγεμόνας (Μετάφραση: Μαρία Κασωτάκη), Εκδόσεις: Πατάκη (2018)

Machiavelli Niccollo, Η Τέχνη του Πολέμου (Μετάφραση: Κονδύλης Τάκης), Εκδόσεις: Κάλβος (1984)

Mackinder John Halford, Δημοκρατικά ιδεώδη και πραγματικότητα και άλλες τρεις εισηγήσεις (Μετάφραση : Αθηνά Μπαλοπούλου), Εκδόσεις: Παπαζήση (2006)

Mearsheimer J. John, Η τραγωδία της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων (Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κολιόπουλος), Εκδόσεις: Ποιότητα (2007)

Paret Peter, Οι Δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής (από τον Μακιαβέλι στην πυρηνική εποχή), Εκδόσεις: Κωνσταντίνου Τουρίκη (2004)

Parker Geoffrey, Γεωπολιτική: Παρελθόν, παρόν και μέλλον, (Μετάφραση: Ευηνέλα Αλεξοπούλου), Εκδόσεις: Ροές(2002)

Skinner Quentin, Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης (Μετάφραση: Μαρίνος Σαρηγιάννης), Εκδόσεις: Αλεξάνδρεια (2005)

Sprykmán Nicholas, Η Γεωγραφία της Ειρήνης (Μετάφραση και Σχολιασμός: Παναγιώτης Κελάνδριας), Εκδόσεις : Παπαζήση (2004)

Waltz N. Kenneth, Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής (Μετάφραση : Κωνσταντίνος Κολιόπουλος), Εκδόσεις: Ποιότητα (2011).

Weber Max , Η Πολιτική ως Επάγγελμα (Μετάφραση : Μιχάλης Κυπραίος), Εκδόσεις : Παπαζήση (1987)

Wolfgang Abendroth and Kurt Lenk, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη (Β΄ τόμος), Εκδόσεις : Παρατηρητής (1983)

Wolfgang Abendroth and Kurt Lenk, Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη (Α΄ τόμος), Εκδόσεις : Παρατηρητής (1983)

Zagorin Perez, Θουκυδίδης- Μία πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες (Μετάφραση: Κωνσταντίνος Κολιόπουλος), Εκδόσεις: Ποιότητα (2006)

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

<https://el.wikipedia.org>

Εθνικισμός, <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

Ορίζοντας την Πολιτική, <https://www.respublica.gr/2018/01/column/orizontas-tην-πολιτική>

Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση, <http://greekworldhistory.blogspot.com/2014/12/1789.html>

Έβανς Ρίτσαρντ, Μια κλασική αφήγηση για τους μηχανισμούς της φασιστικής εξουσίας (13/11/2014), <http://fractalart.gr/richard-evans/> (Πρόσβαση 31/10/2018)

Καρύτσας Γιάννης, Το ολοκληρωτικό συστήματα στη σκέψη της Χάνα Άρεντ (22/6/2015) . <https://autonomidراسi.com> (Πρόσβαση 30/10/2018)

Κασιμάτης Γεώργιος, Η γέννηση της σύγχρονης πολιτικής σκέψης , Μια συγκριτική θεώρηση μεταξύ κλασικής ελληνικής αρχαιότητας και μεσαίωνα, www.kassimatisdimokratia.gr/

Κυπριανός Παντελής, Περί ολοκληρωτισμού άκρων και δημοκρατίας (13/11/2013), <http://archive.efsyn.gr/?p=148263> (πρόσβαση 30/10/2018)

Μπότας Αριστείδης, Τα δόγματα της Βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής, 2009, (Πρόσβαση 6/10/2018), <http://www.hellinon.net/ByzantiniPolitiki.htm>

Σκούρλας Κ. Παύλος, Τι είναι τελικά ο Φιλελευθερισμός;, (24/11/2008), <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/ti-einai-telika-o-fileleytherismos/> (Πρόσβαση 23/10/2018)

Σταινχάουερ Φρέντυ, Η παράδοση της θεωρίας του φυσικού δικαίου και ο Samuel von Puffendorf, <https://www.academia.edu/>

Pasquale di Nuzzo, Γεωπολιτική της Ευρασίας: θεωρία MacKinder και ο ανταγωνισμός ΗΠΑ-Ρωσίας, (25/4/2018), <https://cognoscoteam.gr> (Πρόσβαση 30/10/2018)